

Gedragscode

Gedragscode Omgevingswet (onderdeel flora- en fauna-activiteiten) voor drinkwaterbedrijven

Bestendig beheer en onderhoud

Opdrachtgever

Vewin

Status

Definitief

Colofon

Titel

Gedragcode Omgevingswet (onderdeel flora- en fauna-activiteiten) voor drinkwaterbedrijven

Subtitel

Bestendig beheer en onderhoud

Projectcode	Datum	Status
23-595	2 december 2024	Definitief

Auteur(s)

A. Gerritsma & M. van der Sluis

Modellering & GIS

-

Tweede lezer

R. Apperloo

Opdrachtgever

Vewin

©Ecogroen bv

Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt, mits onder vermelding van bron en status.

Gerritsma, A. & M. van der Sluis (2024). Gedragcode Omgevingswet (onderdeel flora- en fauna-activiteiten) voor drinkwaterbedrijven. Bestendig beheer en onderhoud. Rapport 23-595. Ecogroen bv, Arnhem.

Inhoud

Voorwoord	5
1. Inleiding	9
1.1 Gedragscode drinkwaterbedrijven	9
1.2 Doel van de gedragscode drinkwaterbedrijven	9
1.3 Handelen vanuit de eigen verantwoordelijkheid	10
1.4 Wettelijk kader Omgevingswet	10
1.4.1 Verbodsartikelen Omgevingswet	11
1.4.2 Specifieke zorgplicht	11
1.4.3 Vrijstelling via Gedragscode	11
1.4.4 Voorwaarden voor een geldige Gedragscode	11
1.5 Leeswijzer	14
2. Reikwijdte en geldigheid gedragscode	16
2.1 Afbakening geldigheid	16
2.2 Geldigheid bij bestendig beheer en onderhoud	17
2.3 Geen gebruik maken of gebruik maken van een andere gedragscode	18
2.4 Geldigheid bij Natura 2000-gebieden / Natuurnetwerk Nederland	19
2.5 Calamiteiten	19
2.6 Onvoorziene omstandigheden	20
2.7 Samenhang met de Praktijkcode Drinkwater	21
3. Organisatie / proces	22
3.1 Algemene uitgangspunten	22
3.2 Verantwoordelijkheid	22
3.2.1 Borging in het bedrijf	22
3.2.2 Ketenverantwoordelijkheid	23
3.3 Werken met de gedragscode drinkwaterbedrijven	23
3.3.1 Onderzoek naar beschermd soorten	24
3.3.2 Opstellen ecologisch werkprotocol	24
3.3.3 Aantoonbaar werken volgens de gedragscode	25
3.4 Participatie	26
3.5 Evaluatie en bijsturen	26
4. Voorzorgsmaatregel beheer	27
4.1.1 Indeling beheercategorieën	27
4.1.2 Indeling voorzorgsmaatregelen	27
4.2 Gebouwen en werken	28
4.2.1 Algemene voorzorgsmaatregelen	28
4.2.2 Vogels	28
4.2.3 Vleermuizen	30
4.2.4 Overige zoogdieren	31
4.2.5 Amfibieën en reptielen	31
4.2.6 Dagvlinders	32
4.2.7 Planten	32

4.3	Houtige begroeiingen	32
4.3.1	Algemene voorzorgsmaatregelen	33
4.3.2	Vogels	33
4.3.3	Vleermuizen	34
4.3.4	Overige zoogdieren	35
4.3.5	Amfibieën en reptielen	37
4.3.6	Dagvlinders	37
4.3.7	Libellen	38
4.3.8	Kevers	39
4.3.9	Planten	39
4.4	Kruidige begroeiingen en onbegroeid terrein	40
4.4.1	Algemene voorzorgsmaatregelen	40
4.4.2	Vogels	41
4.4.3	Zoogdieren	42
4.4.4	Amfibieën en reptielen	43
4.4.5	Dagvlinders	45
4.4.6	Planten	45
4.5	(Half)verhardingen en faunavoorzieningen	46
4.5.1	Algemene voorzorgsmaatregelen	46
4.5.2	Vogels	46
4.5.3	Zoogdieren	47
4.5.4	Amfibieën en reptielen	47
4.5.5	Planten	47
4.6	Wateren en oevers	48
4.6.1	Algemene voorzorgsmaatregelen	48
4.6.2	Vogels	49
4.6.3	Vleermuizen	49
4.6.4	Overige zoogdieren	50
4.6.5	Amfibieën	51
4.6.6	Reptielen	52
4.6.7	Libellen	52
4.6.8	Kevers	53
4.6.9	Vissen	54
4.6.10	Weekdieren	54
4.6.11	Planten	55
4.7	Graaf- en reparatiewerkzaamheden in het kader van onderhoud en beheer	55
4.7.1	Algemene voorzorgsmaatregelen	55
4.7.2	Vogels	56
4.7.3	Zoogdieren	56
4.7.4	Amfibieën en reptielen	57
4.7.5	Dagvlinders	58
4.7.6	Planten	58

Geraadpleegde bronnen **60**

Bijlagen

- Bijlage 1 - Omgevingswet
- Bijlage 2 - Beschermde soorten
- Bijlage 3 - Beschrijving werkzaamheden drinkwaterbedrijven
- Bijlage 4 - Format ecologisch werkprotocol
- Bijlage 5 - Format vragenlijst evaluatie

Voorwoord

Dit is de eerste versie van de ‘Gedragscode Omgevingswet (onderdeel flora- en fauna-activiteiten) voor drinkwaterbedrijven’ die specifiek is bedoeld voor bestendig beheer en onderhoud. Deze gedragscode is de opvolger van de in 2009 en 2021 goedgekeurde versies. De drinkwaterbedrijven hebben de afgelopen jaren ervaring kunnen opdoen met het werken met een gedragscode en blijven dit ook graag doen. Motivatie om te werken met een gedragscode is gelegen in een stimulans voor een eenduidige werkwijze, een vermindering van de administratieve belasting (minder aanvragen voor een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit, minder proceduretijd) en het leveren van een bijdrage aan zorgvuldig omgaan met flora en fauna. Daarmee faciliteert het gebruik van de gedragscode een planmatige uitvoering, waarbij tegelijk rekening wordt gehouden met de aanwezige flora en fauna.

De gedragscode voor drinkwaterbedrijven uit 2009 is geschreven conform het wettelijk kader van de Flora- en Faunawet en de gedragscode uit 2021 is geschreven conform het wettelijk kader van de Wet natuurbescherming. Vanaf 1-1-2024 is de Omgevingswet in werking getreden en daarmee is de behoefte ontstaan om de gedragscode in lijn te brengen met de nieuwe juridische kaders. In deze versie is de gedragscode daarom in lijn gebracht met de wettelijk kaders uit de Omgevingswet, onderdeel flora- en fauna-activiteiten.

De omzetting van de gedragscode naar de Omgevingswet bestaat uit het aanpassen van de verwijzingen naar de Wet natuurbescherming naar de Omgevingswet. Ook is bij de omzetting de gedragscode in lijn gebracht met recente jurisprudentie¹ en de meest recente versie van het reikwijdte-document inclusief de maatregelencatalogus van RVO².

¹ o.a. de NOM-uitspraak (ECLI:NL:RVS:2021:853)

² Versie 1.1, november 2023.

Begrippenlijst

Begrip	Toelichting
Algemene voorzorgsmaatregelen	Algemene preventieve maatregelen die voortkomen uit verantwoord handelen ten aanzien van planten en dieren. Zie ook artikel 11.27 van het Besluit activiteiten leefomgeving (Bijlage 1 van dit document).
Andere soorten	De soorten genoemd in bijlage IX van het Besluit Activiteiten leefomgeving. Deze soorten zijn op grond van nationale bepalingen in Nederland beschermd.
Beschermingszone	Fysiek gemarkeerde zone rondom een te beschermen rust- en voortplantingsplaats of essentieel leefgebied om o.a. beschadiging en geluids-, licht- en visuele verstoring te voorkomen of te beperken.
Bestendig beheer en onderhoud	Cyclisch terugkerend beheer of onderhoud dat al langere tijd plaatsvindt zonder dat dit beheer of onderhoud in de weg heeft gestaan aan de vestiging en het behoud van individuen van beschermde soorten in de gebieden waar het beheer of onderhoud plaatsvindt. De activiteiten zijn gericht op het handhaven van de bestaande functionaliteit van het leefgebied of de situatie met inbegrip van de aanwezige soorten. Nieuwe vormen van beheer en onderhoud, intensivering van beheer en onderhoud in omvang of frequentie en het gebruik van nieuwe technieken in het kader van deze activiteiten zijn niet aan te merken als bestendig als de verandering een substantieel en negatief effect heeft op een of meer juridisch beschermde soorten'
Broedvogel	Een vogel wordt broedvogel genoemd in de periode van nestbouw, eileg tot het moment dat de jongen het nest verlaten. Zodra de jongen het nest verlaten hebben, is geen sprake meer van een broedvogel.
Ecologisch deskundige	<p>Onder een ecologisch deskundige wordt verstaan een persoon die ecologisch advies verstrekt of werkzaamheden begeleidt op het gebied van habitats en soorten en die schriftelijk aantoonbare ervaring en specifieke ecologische kennis heeft.</p> <p>Van belang hierbij is dat de ecologisch deskundige voldoende kennis en jarenlange ervaring heeft opgebouwd om ecologisch onderzoek te kunnen doen. Hierbij wordt hij/zij geacht de functionaliteit van leefgebieden van beschermde soorten te (her-)kennen, kennis te hebben van de algemeen erkende onderzoeksmethoden, toe te zien op een juiste uitwerking van ecologische werkprotocollen en indien nodig specifiek te nemen maatregelen te begeleiden. Het kan ook zijn dat hij wordt ingeschakeld om toe te zien op de werkzaamheden. Waar in dit document een ecologisch deskundige wordt genoemd, betekent dit een persoon die aan deze definitie voldoet.</p>
Ecologisch werkprotocol	Voor het uitvoerend personeel bedoelde instructie, gebaseerd op de voorzorgsmaatregelen in de gedragscode die moeten worden genomen vanwege de juridisch beschermde soorten die in het werkgebied voorkomen of waarvan het voorkomen redelijkerwijs niet uitgesloten kan worden. Een ecologisch werkprotocol kan worden opgesteld voor een (groep van) activiteit(en). Met een ecologisch werkprotocol kan ook invulling worden gegeven aan de algemene en specifieke zorgplicht.
Essentieel foerageergebied	Een foerageergebied dat van wezenlijk belang is voor het functioneren van de voortplantingsplaats of rustplaats wanneer er geen alternatieve foerageergebieden zijn om eventuele aantasting daarvan op te vangen.
Essentieel vliegroute	Een vliegroute die van wezenlijk belang is als er geen goede alternatieve vliegroute is om vanuit de voortplantingsplaats of rustplaats een essentieel foerageergebied te bereiken of omvliegen vanuit de voortplantingsplaats of rustplaats naar een essentieel foerageergebied via een alternatieve route teveel energie kost.
Groepenkap	Het groepsgewijs kappen van bomen, waardoor in het bos open plekken ontstaan van maximaal 0,5 ha.

Grondvlak	Som van de stamdoorsnedes op 1,3 meter hoogte (borsthoogte) van alle bomen die op een hectare staan. Het grondvlak wordt uitgedrukt in vierkante meter per hectare (m ² /ha).
Grootschalig onderhoud	Onderhoud dat een negatieve impact op de functionaliteit van het leefgebied van de soort heeft, waardoor zonder inzet van effectieve maatregelen biotoop verdwijnt.
Gunstige staat van instandhouding	Om te bepalen of soorten in een 'gunstige staat van instandhouding' zijn, wordt beoordeeld op een aantal criteria (niet limitatief): <ul style="list-style-type: none"> • dat de populatie een levensvatbare component van de habitat (leefgebied) is en blijft; • dat het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort niet wezenlijk wordt verkleind; • en dat er een voldoende groot habitat blijft bestaan waarin de populaties van de soort zich op de lange termijn in stand kunnen houden. De gunstige staat van instandhouding wordt in eerste instantie vaak vastgesteld op niveau van de lokale populatie.
Habitatrichtlijnsoort	Soorten die genoemd zijn in bijlage IV, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, bijlage II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn. Deze soorten zijn in de gehele Europese Unie beschermd.
Jaarrond beschermde nesten	Nesten van vogelsoorten die permanent gebruik maken van het nest of elk jaar terugkeren naar het zelfde nest. Het betreft ongeveer 16 soorten, maar de lijst met soorten verschilt per provincie. De nesten zijn het hele jaar door beschermd. Zie ook bijlage 1 van dit document.
Kleinschalig onderhoud	Onderhoud dat niet of nauwelijks negatieve impact op de functionaliteit van het leefgebied van de soort. Het biotoop blijft grotendeels in stand, mede dankzij de inzet van effectieve maatregelen.
Leefgebied	Het terrein waarvan een beschermde diersoort gebruik maakt bestaande uit onder meer verblijf- of nestplaatsen, foerageergebieden met voldoende voedsel, rust- en schuilplaatsen.
Logboek	Onderdeel van het ecologisch werkprotocol waarin de ecologisch deskundige aantoonbaar maakt op welke wijze, waar en wanneer uitvoering is gegeven aan de toepassing zijnde voorzorgsmaatregelen om beschermde soorten te ontzien. Het gaat er daarbij vooral om het registreren van uitvoering, keuzes en afwegingen bij het zorgvuldig handelen.
Omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit	Een omgevingsvergunning in de zin van de artikel 11.37 (vogels), artikel 11.46 (Habitat- richtlijnsoorten) of artikel 11.54 (andere soorten) van het Besluit activiteiten leefomgeving.
Ruimtelijke ingrepen	Ruimtelijke ontwikkeling of inrichting uitsluitend aan, als de gedragscode betrekking heeft op: <ol style="list-style-type: none"> activiteiten, die een verandering van de fysieke inrichting van een bepaalde locatie tot gevolg hebben, en als gevolg daarvan de functionaliteit van het leefgebied van een beschermde soort significant wordt aangetast of permanent verdwijnt op de betreffende locatie; of beheer- en onderhoudsactiviteiten, die niet op reguliere schaal of wijze met een regelmatige frequentie plaatsvinden.
Schermkap	Een vorm van kap waarbij met het oog op bosverjonging bij het kappen een 'scherm' van bomen in stand wordt gelaten dat zorgt voor zaadmateriaal, voor schaduwwerking op de grond en voor een gunstig klimaat voor het opkomen en ontwikkelen van nieuwe bomen.
Uitkap	Het verspreid door het bos kappen van bomen of groepen van enkele bomen waardoor open plekken ontstaan tot maximaal 500 m ² .
Veldonderzoek	Veldbezoek door de ecologisch deskundige om de (verwachte) functie van bepaalde elementen voor beschermde soorten te bepalen.
Vogelrichtlijnsoort	Alle in Nederland van nature in het wild voorkomende vogelsoorten. Deze zijn beschermd op basis van de Europese Vogelrichtlijn.
Voorbijgaande werkzaamheden	Werkzaamheden met een korte verblijftijd per traject. Voorbeelden zijn het langsrijden met machines, maaien van oevers en schonen van waterlichamen.

Wezenlijke invloed op de staat van instandhouding

Een negatieve invloed op de populatie ter plaatse die substantieel en (meestal) blijvend is voor de betreffende soort. De activiteit leidt tot afbreuk aan de staat van instandhouding van een (vogel)soort.

Zeer acute bedreiging van de veiligheidssituatie

Situaties van overmacht, waarbij met spoed werkzaamheden moeten worden uitgevoerd om onveilige situaties voor mens (en dier) op te lossen die niet uitgesteld kunnen worden.

1. Inleiding

1.1 Gedragscode drinkwaterbedrijven

Vewin is de vereniging van drinkwaterbedrijven in Nederland en behartigt de belangen van haar leden met als doel gunstige condities tot stand te brengen en te houden voor de continue productie van voldoende, kwalitatief goed en veilig drinkwater (Vewin, 2023). Drinkwater is een eerste levensbehoefte voor mens en dier en de Nederlandse waterbedrijven leveren op ruim 8,3 miljoen adressen continu kwalitatief goed en veilig drinkwater (Vewin, 2023). Als onderdeel van de productie van drinkwater moeten waterwingebieden beheerd en onderhouden worden om de functionaliteit van de waterwingebieden en de kwaliteit van het drinkwater te kunnen garanderen.

De waterwingebieden hebben primair een functioneel doel, maar kunnen daarnaast ook ecologisch waardevol zijn. Zo kunnen spaarbekkens, infiltratieplassen, pompgebouwen en winningen belangrijk leefgebied vormen en een verbindend element zijn in de uitwisseling van soorten tussen leefgebieden. Ook voor veel in de Omgevingswet beschermde planten- en diersoorten hebben waterwingebieden een belangrijke functie.

De Omgevingswet ziet onder andere toe op de duurzame instandhouding van planten- en diersoorten in Nederland. Deze wet kent een aantal verbodsbepalingen, waarvoor een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit mogelijk is. Onder bepaalde voorwaarden zijn sommige handelingen ook mogelijk zonder omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit. Bepaalde verboden zijn namelijk vrijgesteld van vergunningplicht als gewerkt wordt conform een door de Staatsecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur aangewezen gedragscode. Dit document presenteert de Gedragscode Omgevingswet (onderdeel flora- en fauna-activiteiten) voor drinkwaterbedrijven die is opgesteld in het kader van bestendig beheer en onderhoud.

1.2 Doel van de gedragscode drinkwaterbedrijven

De Nederlandse drinkwaterbedrijven bezitten aanzienlijke oppervlakte grond waar veel beschermde planten- en diersoorten voorkomen. Veel waterwingebieden zijn natuurgebieden en zijn daarnaast ook aangewezen als Natura 2000-gebied. Bij het uitvoeren van werkzaamheden in een natuurgebied krijgt een drinkwaterbedrijf al gauw te maken met beschermde soorten onder de Omgevingswet en kwetsbare Rode Lijst-soorten en/of trekvogels beschermd onder de specifieke zorgplicht. In veel gevallen is sprake van een vergunningplicht bij het uitvoeren van werkzaamheden. De Gedragscode Omgevingswet (onderdeel flora- en fauna-activiteiten) voor drinkwaterbedrijven stelt de drinkwaterbedrijven in staat gebruik te maken van een vrijstelling van deze vergunningplicht voor werkzaamheden die overeenkomstig die gedragscode plaatsvinden. De gedragscode heeft dan

ook als doel om een eenduidige werkwijze voor te schrijven, zodat voor cyclisch terugkerende beheer- en onderhoudswerkzaamheden zorgvuldig wordt omgegaan met beschermde natuurwaarden. De gedragscode biedt de drinkwaterbedrijven de mogelijkheid om bepaalde werkzaamheden uit te voeren zonder daarvoor telkens een (afzonderlijke) omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit aan te vragen.

Feitelijk hanteren drinkwaterbedrijven al langere tijd een werkwijze waar rekening wordt gehouden met de gevolgen voor natuur (ecologisch beheer). In deze gedragscode is veelal voortgebouwd op die werkwijze en de eerder goedgekeurde gedragscodes. Voorliggende gedragscode betreft een omzetting van de huidige gedragscode geschreven onder de Wet natuurbescherming naar een gedragscode op basis van de Omgevingswet. Bij de omzetting zijn alleen wijzigingen als gevolg van het stelsel van de Omgevingswet en om aan te sluiten bij de huidige versie van het reikwijdtedocument en maatregelencatalogus van RVO meegenomen. Inhoudelijke aanpassingen die niet voortvloeien uit het reikwijdtedocument en/of de maatregelencatalogus zijn niet meegenomen in de omzetting.

Met de gedragscode geven de bedrijven aan hoe de bescherming vanuit een eigen verantwoordelijkheid en op een eigen wijze wordt opgepakt. Naast de productie van goed drinkwater is natuurbeheer voor drinkwaterbedrijven een belangrijke taak. De gedragscode bevordert de structurele inbedding van soortenbescherming (o.a. in het kader van de specifieke zorgplicht (artikel 11.27, van het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal))) in de bedrijfsvoering van drinkwaterbedrijven. Kosten en risico's kunnen beperkt worden en de kans op een probleemloze voortgang van de werkzaamheden neemt toe.

1.3 Handelen vanuit de eigen verantwoordelijkheid

De gedragscode vormt samen met informatie over het voorkomen van beschermde soorten de basis voor de handelswijze van de aangesloten drinkwaterbedrijven en haar opdrachtnemers bij beheer- en onderhoudswerkzaamheden. Bij het plannen van beheer- en onderhoudswerkzaamheden betreft het drinkwaterbedrijf de kennis over de potentiële aanwezigheid, de kwetsbaarheid en de ontwikkelingsmogelijkheden van (juridisch beschermde) planten- en diersoorten. De drinkwaterbedrijven en haar opdrachtnemers zorgen ervoor dat natuurschadelijke handelingen worden voorkomen. Wanneer dit niet mogelijk is, worden schade beperkende ('mitigerende') maatregelen getroffen. Deze gedragscode geeft hieraan invulling. De aangesloten drinkwaterbedrijven laten op deze manier zien dat zij hun verantwoordelijkheid nemen voor haar rol bij de bescherming van planten- en diersoorten en waarborgen dat opdrachtnemers ook hun verantwoordelijkheid nemen.

De toepassing van de gedragscode vormt ook een belangrijke invulling van de specifieke zorgplicht voor individuele planten en dieren uit de Omgevingswet (artikel 11.27 van het Besluit activiteiten leefomgeving).

1.4 Wettelijk kader Omgevingswet

Op 1 januari 2024 is de Omgevingswet in werking getreden. De Wet natuurbescherming is daarin opgenomen. De in dit hoofdstuk genoemde artikelen zijn te vinden in bijlage 1.

1.4.1 Verbodsartikelen Omgevingswet

Op grond van de volgende artikelen uit het Besluit activiteiten leefomgeving van de Omgevingswet gelden diverse verbodsbepalingen ter bescherming van:

- vogels (Vogelrichtlijn): artikel 11.37;
- internationaal beschermde dier- en plantensoorten (Habitatrichtlijn): 11.46;
- andere soorten (nationaal beschermde dier- en plantensoorten): 11.54.

Het gaat bijvoorbeeld om het verbod om beschermde dieren opzettelijk te verstoren of om het verbod om beschermde planten te plukken of te vernielen.

1.4.2 Specifieke zorgplicht

Voor dier- en plantensoorten die niet vallen onder de verbodsbepalingen van de Omgevingswet geldt dat deze geen beschermde soorten zijn. Wel geldt voor alle soorten - dus ook voor de niet beschermde soorten - de specifieke zorgplicht van artikel 11.27 van het Besluit activiteiten leefomgeving Omgevingswet

1.4.3 Vrijstelling via Gedragscode

Bij de uitvoering van bestendig beheer en onderhoud kan een drinkwaterbedrijf niet altijd voorkomen dat in strijd gehandeld wordt met de verbodsbepalingen van de Omgevingswet. Op de verbodsbepalingen bestaan een aantal uitzonderingen, waaronder de uitzondering om te werken met een vrijstelling in de vorm van een Gedragscode (artikel 11.45 (Vogelrichtlijn soorten), artikel 11.53 (Habitatrichtlijn soorten) en artikel 11.59 (nationaal beschermde soorten) van het Besluit activiteiten leefomgeving). Het betreft hier in juridische zin een vrijstelling van de verbodsbepalingen. Bij deze vrijstelling geldt de voorwaarde dat drinkwaterbedrijven de beheermaatregelen aantoonbaar uitvoeren volgens een aangewezen Gedragscode. Daartoe is deze Gedragscode voor drinkwaterbedrijven opgesteld. De Gedragscode voor drinkwaterbedrijven waarborgt dat de drinkwaterbedrijven bij de uitvoering van beheermaatregelen zorgvuldig handelen ten aanzien van alle beschermde soorten.

1.4.4 Voorwaarden voor een geldige Gedragscode

Om af te kunnen wijken van de verboden van de Omgevingswet in de vorm van een Gedragscode moet worden voldaan aan onderstaande voorwaarden. Deze zijn te vinden in het Besluit Kwaliteit Leefomgeving artikel 8.74:

1. Er bestaat geen andere bevredigende oplossing dan het verrichten van de activiteit;
2. De activiteit is nodig in het kader van een voor dat beschermingsregime geldig belang;
3. De activiteit leidt niet tot verslechtering van de staat van instandhouding van deze soort.

Hieronder lichten we deze voorwaarden vanuit de Gedragscode drinkwaterbedrijven toe.

Ad 1) Wettelijk belang

De wettelijke belangen komen overeen met de belangen uit de Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn. Voor soorten die alleen nationaal beschermd zijn, gelden zo mogelijk nog additionele belangen. De belangen van de verschillende werkzaamheden in de gedragscode zijn:

1. In het belang van volksgezondheid (artikel 8.74j, lid 1, onder b, sub 1, Bkl, artikel 8.74k, lid 1, onder b, sub 3, Bkl, artikel 8.74l, lid 1, onder b, sub 3, Bkl);

2. Ter bescherming van flora en fauna (artikel 8.74j, lid 1, onder b, sub 4, Bkl, artikel 8.74k, lid 1, onder b, sub 1, Bkl & artikel 8.74l, lid 1, onder b, sub 1, Bkl);
3. Dwingende reden van groot openbaar belang met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en met inbegrip van voor het milieu wezenlijke gunstige effecten (artikel 8.74k, lid 1, onder b, sub 3, Bkl & artikel 8.74l, lid 1, onder b, sub 3, Bkl);
4. In het kader van bestendig beheren of onderhouden van vaarwegen, watergangen, waterkeringen, waterstaatswerken, oevers, vliegvelden, wegen, spoorwegen of bermen, of in het kader van natuurbeheer (artikel 8.74l, lid 1, onder b, sub 11, Bkl);

Verboden mogen (in beperkte mate) overtreden worden, indien er sprake is van één of meerdere in de wet genoemde belangen. Dit in relatie tot het beschermingsregime waar de aanwezige soorten onder vallen (zie tabel 1.1). In onderstaande paragrafen volgt een beschrijving van de wettelijke belangen en de taken die drinkwaterbedrijven vanuit de Drinkwaterwet hebben.

Tabel 1.1 Relevante belangen uit het Besluit kwaliteit leefomgeving per beschermingsregime (met verwijzing naar de artikelen uit het Besluit kwaliteit leefomgeving).

Wettelijke belang	Vogelrichtlijnsoorten (art. 8.74j, Bkl)	Habitatrichtlijnsoorten (art. 8.74k, Bkl)	Andere soorten (art. 8.74l, Bkl)
Volksgezondheid	x	x	x
Ter bescherming van flora en fauna / in belang van de bescherming van de wilde flora en fauna of in het belang van de instandhouding van de natuurlijke habitats	x	x	x
Dwingende reden van groot openbaar belang met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en met inbegrip van voor het milieu wezenlijke gunstige effecten		x	x
In het kader van bestendig beheren of onderhouden van vaarwegen, watergangen, waterkeringen, waterstaatswerken, oevers, vliegvelden, wegen, spoorwegen of bermen of in het kader van natuurbeheer			x

Volksgezondheid (alle soorten)

Beschikbaarheid van voldoende productiecapaciteit en (schone) drinkwaterbronnen is noodzakelijk om nu en in de toekomst voldoende drinkwater te kunnen leveren. In de Drinkwaterwet is verder vastgelegd dat drinkwater geen nadelige invloed mag hebben op de gezondheid. Het beheer van de waterwingebieden draagt bij aan de bescherming van schone drinkwaterbronnen. Voor de genoemde activiteiten in de gedragscode geldt daarom ook dat ze plaatsvinden in het kader van de volksgezondheid.

Bescherming van flora en fauna (alle soorten)

Inrichting en beheer van de waterwingebieden zijn van belang om schoon drinkwater te kunnen veiligstellen. Een groot deel van de waterwingebieden zijn ingericht als natuur en worden als zodanig beheerd. Dit zorgt dat het water tijdens de infiltratie niet vervuild raakt en biedt bescherming van de natuurlijke bronnen. Ook zorgt dit voor de beschikbaarheid en instandhouding van groeiplaatsen en leefgebieden voor beschermde flora en fauna. De drinkwaterbedrijven leveren op deze wijze een belangrijke bijdrage aan de natuur in Nederland.

De voorgeschreven werkwijze en gedragsregels in de gedragscode zijn ook bedoeld om de reguliere werkzaamheden van de drinkwaterbedrijven in overeenstemming te brengen met Omgevingswet. De voorgeschreven werkwijze en gedragsregels worden vastgesteld in het (verplichte) ecologische werkprotocol. Omdat de gedragsregels verplicht worden gesteld voor alle werknemers van de drinkwaterbedrijven en personen die in opdracht werken, is er aandacht bij de uitvoerenden voor

beschermde soorten. Bij naleving van de gedragscode is geborgd dat de activiteiten geen wezenlijk negatieve invloed hebben op de wettelijk beschermde soorten, kwetsbare soorten van de Rode Lijst en/of trekvogels. De gedragscode verplicht ook tot gedegen onderzoek vooraf, waardoor beschermde soorten tijdig in beeld zijn en kunnen worden beschermd. De natuurlijke inrichting en natuurbeheer van waterwingebieden en de op beschermde soorten afgestemde activiteiten dragen bij aan de bescherming van flora en fauna.

Dwingende reden van groot openbaar belang (alle soorten m.u.v. vogelrichtlijnsoorten)

De werkzaamheden die in de gedragscode in de voorgeschreven werkwijze en gedragsregels zijn beschreven, behoren tot of worden uitgevoerd ten behoeve van de wettelijk opgedragen taken van de drinkwaterbedrijven (Drinkwaterwet). Werkzaamheden ten behoeve van de veiligstelling van de openbare drinkwatervoorziening zijn van groot openbaar belang. Drinkwaterbedrijven zijn verplicht om een continue en betrouwbare levering van drinkwater mogelijk te maken. Behalve werkzaamheden zoals het cyclisch onderhoud aan winmiddelen, waarnemingsputten, leidingen, installaties, gebouwen en spoelwijken, zijn ook het milieuvriendelijk beheer van het intrekgebied (ter bescherming van de kwaliteit van het onttrokken water) en het periodieke onderhoud aan infiltratiepanden, inlaatkanalen en dergelijke noodzakelijk voor het garanderen van voldoende kwantiteit en kwaliteit.

Bestendig beheer en onderhoud (andere soorten)

Bestendig beheer en onderhoud betreft cyclisch terugkerend beheer of onderhoud dat al langere tijd plaatsvindt zonder dat deze activiteiten in de weg hebben gestaan aan de vestiging en het behoud van individuen van beschermde soorten in de gebieden waarin de activiteiten plaatsvinden. Bestendig beheer en onderhoud is gericht op het handhaven of verbeteren van de bestaande situatie.

Ad 2) Geen andere bevredigende oplossing (alternatievenafweging)

Bij het toepassen van de gedragscode moet altijd worden afgewogen of er een andere bevredigende oplossing bestaat die leidt tot minder nadelige gevolgen voor beschermde soorten. De onderbouwing van het ontbreken van andere bevredigende oplossingen bestaat uit de volgende punten:

1. Alternatieve locatie;
2. Alternatieve werkwijze;
3. Alternatieve planning.

Alternatieve locaties

Het uitvoeren van beheer en onderhoud is locatie-gebonden en wordt op specifieke locaties uitgevoerd om de kwaliteit en productie van drinkwater te waarborgen. Hierdoor kan het beheer en onderhoud niet op een andere plek worden uitgevoerd en is een alternatieve locatie-afweging niet aan de orde.

Alternatieve werkwijze

De geformuleerde voorzorgsmaatregelen in de gedragscode houden rekening met de levenswijze van de beschermde soorten. Het duurzaam beheren en onderhouden van de waterwingebieden (inclusief bebouwing) draagt bij aan min of meer constante standplaatsfactoren, zodat de reeds aanwezige beschermde soorten kunnen blijven voortbestaan. Het achterwege laten van beheer en onderhoud is ongunstig voor de reeds aanwezige beschermde soorten, leidt tot veranderingen in de soortensamenstelling en achteruitgang van met name kritische soorten van schrale vegetaties en open water (als gevolg van verbossing / verruiging van terreinen en dichtgroei van wateren).

Door de voorzorgsmaatregelen in de gedragscode toe te passen – o.a. maatregelen nemen om nadelige gevolgen te voorkomen of nadelige gevolgen zoveel mogelijk te beperken of ongedaan te

maken — blijft de gunstige staat van instandhouding van (beschermde) soorten gewaarborgd. Correcte naleving van de voorwaarden in de gedragscode geeft dan ook geen reden om een alternatieve werkwijze toe te passen.

Alternatieve planning

De voorwaarden in de gedragscode qua planning van beheer- en onderhoudswerkzaamheden zijn aangepast aan de functies die waterwingebieden en bedrijfsterreinen (waterproductielocaties) (kunnen) hebben voor aanwezige beschermde soorten. Beheer- en onderhoudswerkzaamheden vinden overwegend plaats in de minst kwetsbare periode van beschermde soorten. Uitvoering in de kwetsbare perioden is alleen mogelijk als vaststaat dat beschermde soorten ontbreken of geen hinder ondervinden of prominenter ecologische belangen een rol spelen, zoals toepassen van verschravingsbeheer. Hierdoor is geen reden om een alternatieve planning toe te passen.

Ad 3) Staat van instandhouding

Met deze Gedragscode drinkwaterbedrijven voorkomen drinkwaterbedrijven door zorgvuldig handelen een wezenlijk negatieve invloed op beschermde soorten. Hierdoor is geen sprake van aantasting van de staat van instandhouding van de lokale populatie, omdat de omstandigheden voor het leefgebied van de beschermde soorten zo optimaal mogelijk worden beheerd.

De gunstige staat van instandhouding van soorten wordt afgemeten aan vier parameters: verspreidingsgebied, populatie, leefgebied en toekomstperspectief. Met beheermaatregelen scheppen drinkwaterbedrijven optimale omstandigheden voor het leefgebied: de oppervlakte van het habitat, de geschiktheid van het habitat voor soorten en de structuur en functie van habitattypen zelf. Met frequenter beheer is het ook mogelijk dat niet-geschikt leefgebied verandert in geschikt leefgebied. Zo kan beheer bijdragen aan verbetering van de parameter verspreiding en daarmee aan een duurzame populatie.

Van benutting of economisch gewin van beschermde soorten is nooit sprake. Handelingen die leiden tot benutting of economisch gewin van beschermde dieren of planten kan je nooit uitvoeren onder deze Gedragscode drinkwaterbedrijven.

1.5 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft waar en wanneer de gedragscode mag worden gebruikt als vrijstelling van de verbodsbepalingen in de Omgevingswet. Hierin wordt onder andere ingegaan op het begrip ‘bestendig beheer en onderhoud’ en de werkzaamheden die hieronder vallen.

Hoofdstuk 3 beschrijft de rollen, taken en verantwoordelijkheden van de drinkwaterbedrijven en eventuele uitvoerende partijen die zij inschakelen bij het toepassen van de gedragscode. Ook worden de processtappen zowel in de voorbereiding als in de uitvoering van de werkzaamheden beschreven. Het geeft aan hoe de naleving van de gedragscode door de betrokken organisatie dient te worden geborgd.

Hoofdstuk 4 heeft betrekking op alle denkbare werkzaamheden die vallen onder ‘bestendig beheer en onderhoud’. Alle onderscheidenlijke beheer- en onderhoudsactiviteiten hebben per categorie een eigen paragraaf waarvoor specifieke voorzorgsmaatregelen zijn uitgewerkt.

In bijlage 1 is het wettelijk kader toegelicht. De te verwachten soorten die beschermd zijn onder de Omgevingswet staan genoemd in bijlage 2. Bijlage 3 geeft een toelichting op de verschillende

werkzaamheden die in hoofdstuk 4 zijn beschreven waarbij meer achtergrondinformatie wordt gegeven over wat de werkzaamheden precies behelzen.

2. Reikwijdte en geldigheid gedragscode

Dit hoofdstuk geeft aan op welke activiteiten van drinkwaterbedrijven de gedragscode betrekking heeft.

2.1 Afbakening geldigheid

De gedragscode geldt als vrijstelling van de verbodsbepalingen als genoemd in artikel 11.37 (vogelrichtlijnsoorten), artikel 11.46 (habitatrichtlijnsoorten) en 11.54 (andere soorten) van het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal). Specifiek gaat het om de volgende verbodsartikelen:

Soorten Vogelrichtlijn

- Artikel 11.37, lid 1, onder b, Bal: Het is verboden opzettelijk nesten, rustplaatsen en eieren van vogels te vernielen of te beschadigen of nesten van vogels weg te nemen;
- Artikel 11.37, lid 1, onder d, Bal: Het is verboden opzettelijk vogels te storen;
- Artikel 11.37, lid 3, Bal: Het verbod op het opzettelijk storen van vogels, bedoeld in het eerste lid, onder d, geldt niet, als het storen niet van wezenlijke invloed is op de staat van instandhouding van de vogelsoort.

Soorten Habitatrichtlijn

- Artikel 11.46, lid 1, onder b, Bal: Het is verboden in het wild levende dieren opzettelijk te verstoren;
- Artikel 11.46, lid 1, onder d, Bal: Het is verboden voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van in het wild levende dieren te beschadigen of te vernielen;
- Artikel 11.46, lid 1, onder e, Bal: Het is verboden planten in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken, te verzamelen, af te snijden, te ontwortelen of te vernielen.

Andere soorten

- Artikel 11.54, lid 1, onder b, Bal: Het is verboden vaste voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren opzettelijk te beschadigen of te vernielen;
- Artikel 11.54, lid 1, onder c, Bal: Het is verboden vaatplanten in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken, te verzamelen, af te snijden, te ontwortelen of te vernielen.

Het wettelijk kader met de verbodsbepalingen wordt verder toegelicht in bijlage 1 van de gedragscode. Het opzettelijk doden en verwonden van soorten of het wegnemen van eieren van soorten is ook met gebruikmaken van de gedragscode verboden (artikel 11.37, lid 1, onder a; artikel 11.37, lid 1, onder c; artikel 11.46, lid a; artikel 11.46, lid 1, onder c; artikel 11.54, lid 1, onder a, van het Besluit activiteiten leefomgeving).

Deze vrijstelling geldt voor alle Nederlandse drinkwaterbedrijven of voor allen die in opdracht werken van een drinkwaterbedrijf. De vrijstelling geldt uitsluitend voor de uitvoering van werkzaamheden in het kader van bestendig beheer en onderhoud.

De werkzaamheden worden in dit hoofdstuk benoemd en in bijlage 3 verder toegelicht. Het betreft werkzaamheden die drinkwaterbedrijven uitvoeren in het kader van hun wettelijke opdragen taak zoals vastgelegd in de Drinkwaterwet.

De gedragscode is gebaseerd op artikel 11.45, artikel 11.53 en artikel 11.59 van het Bal en ziet toe op flora- en fauna-activiteiten en geldt voor planten- en diersoorten die bescherming genieten onder de Omgevingswet. In bijlage 2 van de gedragscode staat een overzicht van de soorten die in drinkwatergebieden aanwezig kunnen zijn. De gedragscode vervangt niet de benodigde omgevingsvergunningen voor bijvoorbeeld Natura 2000-activiteiten. Verder is de gedragscode ook geen gedragscode voor het vellen van houtopstanden.

De specifieke zorgplicht (artikel 11.27, Bal) is altijd van toepassing.

2.2 Geldigheid bij bestendig beheer en onderhoud

De Omgevingswet verstaat onder 'bestendig beheer en onderhoud' het gebruikelijke beheer en onderhoud zoals dat volgens de bestaande praktijk al langere tijd plaatsvindt om de bestaande situatie te handhaven en/of de duurzame continuïteit van de waterwinning te kunnen waarborgen. Het gaat om beheer- of onderhoudswerkzaamheden die cyclisch (bijvoorbeeld elke jaar, één keer in de 3 – 10 jaar) terugkeren. De werkzaamheden zijn bedoeld om de bestaande situatie te handhaven of te verbeteren in het geval van natuuractiviteiten. Werkzaamheden in het kader van achterstallig beheer en onderhoud en/of grootschalig onderhoud vallen hier niet onder, maar vallen onder 'ruimtelijke inrichting en ontwikkeling'. Nieuwe vormen van beheer of onderhoud, intensivering van beheer of onderhoud qua omvang of frequentie en het gebruik van nieuwe technieken voor het beheer of onderhoud vallen niet onder 'bestendig beheer en onderhoud'.

Onderstaand volgt een opsomming van beheer- en onderhoudswerkzaamheden waarvoor de gedragscode geldt. Een beschrijving van welke werkzaamheden onder de categorieën valt is nader beschreven in hoofdstuk 4 en in bijlage 3.

1. Beheer en onderhoud van gebouwen en werken (paragraaf 4.2);
2. Beheer van houtige begroeiingen (paragraaf 4.3);
3. Beheer en onderhoud van kruidige begroeiingen en onbegroeid terrein (paragraaf 4.4), waaronder:
 - a. Begrazing;
 - b. Maaien van graslanden, bermen en rietlanden;
 - c. Maaien, plaggen en chopperen van heide, (veenmos)rietland en (duin)graslanden.
4. Beheer en onderhoud aan (half)verhardingen en faunavoorzieningen (paragraaf 4.5);
5. Beheer en onderhoud van wateren en oevers (paragraaf 4.6), waaronder:
 - a. Uitbaggeren, schonen en leegpompen van slibvelden, spoel- en overstortvijvers;
 - b. Schonon van infiltratiewateren, waaronder het droogzetten of droog laten vallen van infiltratiewateren;
 - c. Onderhoud aan beschoeiing, steigers, dammen, sluizen en duikers;
 - d. Schonon van watergangen en maaien van oevers;
 - e. Baggeren van waterbodems.

6. Graaf- en reparatiewerkzaamheden in het kader van beheer en onderhoud (paragraaf 4.7), waaronder:

- a. Onderhoud en plaatsen van hekken, (wild)rasters en terreinmeubilair;
- b. Onderhoud en vervangen van kabels en leidingen op bestaande tracés, inbouw en reparatie;
- c. Onderhoud en plaatsen van peilbuizen en winmiddelen en putregeneratie.

In bijlage 3 is een toelichting opgenomen van beheer- en onderhoudswerkzaamheden waarvoor de gedragscode geldt.

Er zijn ook werkzaamheden in het kader van bestendig beheer en onderhoud die het gehele jaar kunnen worden uitgevoerd zonder dat een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit of gedragscode nodig is. Voor deze werkzaamheden moet alsnog de algemene en specifieke zorgplicht in acht worden genomen en voorkomen worden dat broedvogels hun nesten verlaten door ernstige verstoring. Het gaat hierbij om de volgende werkzaamheden:

- Maaien, verticuteren en inzaaien van cultuurgraslanden;
- Schoffelen en aanplanten van borders en plantsoenen;
- Bestrijding van begroeiing en gladheidsbestrijding op verhardingen;
- Het uitvoeren van onderzoek in natuurterreinen en waterwingebieden, zoals inventarisaties en monitoring van aanwezige planten- en diersoorten, voor zover daarbij geen zwaardere beschermde diersoorten gevangen worden;
- Het uitvoeren van onderzoek in natuurterreinen en waterwingebieden, zoals het bezoeken van peilschalen en peilbuizen, opnemen van waterstanden en nemen van watermonsters;
- Het uitvoeren van een schouw van winputten en waarnemingsputten;
- Het uitvoeren van een schouw van watergangen, infiltratiewateren, e.d.;
- Het uitvoeren van een schouw van voorzieningen (hekwerken, bebording, etc.).

2.3 Geen gebruik maken of gebruik maken van een andere gedragscode

De gedragscode is opgesteld specifiek voor gebruik door drinkwaterbedrijven of zij die werkzaamheden uitvoeren in opdracht van drinkwaterbedrijven. Het is en blijft toegestaan gebruik te maken van aangewezen gedragscodes uit andere sectoren. Dit geldt met name voor activiteiten die niet zijn opgenomen in de gedragscode voor drinkwaterbedrijven. Een aantal werkzaamheden die in de terreinen van drinkwaterbedrijven regelmatig worden uitgevoerd, zijn ook opgenomen in gedragscodes zoals die voor natuurbeheer, bestendig bosbeheer en de waterschappen zijn opgesteld.

Het is niet toegestaan selectief te kiezen tussen diverse onderdelen uit verschillende gedragscodes. Als gekozen wordt om de gedragscode voor drinkwaterbedrijven te gebruiken, dan mogen alleen de gedragsregels uit deze gedragscode toegepast worden en mag niet selectief gebruik worden gemaakt van de gedragsregels uit gedragscodes van andere sectoren.

Indien een drinkwaterbedrijf of haar opdrachtnemers kiezen om niet te handelen conform een gedragscode en een mogelijke overtreding van de Omgevingswet is niet uit te sluiten, dan dient een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit aangevraagd te worden.

2.4 Geldigheid bij Natura 2000-gebieden / Natuurnetwerk Nederland

De gedragscode geldt ook voor uitvoering van beheer- of onderhoudswerkzaamheden in Natura 2000-gebieden, maar vervangt niet een eventueel benodigde omgevingsvergunning Natura 2000-activiteit. Wel kunnen voor de uitvoering van beheer- en onderhoudswerkzaamheden in een Natura 2000-gebied in het Natura 2000-beheerplan aanvullende voorzorgsmaatregelen zijn opgenomen. Raadpleeg voor beheer in en in de direct omgeving van een Natura 2000-gebied altijd het Natura 2000-beheerplan: <https://www.bij12.nl/onderwerp/natuurinformatie/natura-2000-beheerplannen/>. Beoordeel (eventueel samen met een ecologisch deskundige) aan de hand van het beheerplan of de activiteiten zijn vrijgesteld van vergunningplicht.

Indien activiteiten niet in het Natura 2000-beheerplan zijn vermeld, niet zijn vrijgesteld of niet aan de aanvullende voorzorgsmaatregelen kan worden voldaan, is een toetsing aan de Omgevingswet, onderdeel Natura 2000-activiteit aan de orde. In sommige gevallen, wanneer significant negatieve gevolgen niet op basis van objectieve gegevens zijn uit te sluiten, geldt een vergunningplicht.

2.5 Calamiteiten

Calamiteiten zijn onvoorziene omstandigheden waarbij sprake is van gevaarstelling voor de volksgezondheid of de openbare veiligheid, waaronder de voorziening van drinkwater mede is begrepen. Calamiteiten vallen niet onder de gedragscode. Wanneer in het verband met calamiteiten, in het belang van algemene veiligheid of het veiligstellen van drinkwatervoorziening, onvoorziene werkzaamheden moeten plaatsvinden die geen uitstel kunnen velen, wordt daarbij wel zoveel als redelijkerwijs mogelijk zorgvuldig gewerkt zoals in de gedragscode wordt gedefinieerd (hoofdstuk 4).

Het gaat bijvoorbeeld om de volgende situaties:

- Het verhelpen van storingen bij de drinkwaterproductiemiddelen indien die storing de leveringszekerheid van drinkwater in gevaar brengt. Het kan hierbij onder andere gaan om calamiteiten bij putten, lekkende leidingen en het spuien van leidingen bij calamiteiten;
- Aanleg van nieuwe winmiddelen als de leveringszekerheid van drinkwater per direct in gevaar komt;
- Maatregelen die geen uitstel kunnen velen, omdat bij uitstel de functie van het terrein ernstig in het geding komt (o.a. bestrijding van brand);
- Het verhelpen van lekkage aan bedrijfsgebouwen zoals reinwaterkelders als de leveringszekerheid van drinkwater ernstig in het geding komt;
- Het opruimen van stormhout of stervende / dode bomen langs wegen en paden of in de nabijheid van gebouwen en parkeerplaatsen, waarbij vallend hout direct schade kan veroorzaken;
- Het opruimen van strooisel en plantenresten na brand;
- Het herstel van hekwerk na schade door storm, brand of vandalisme, mits acuut herstel noodzakelijk is vanwege ontsnappingsgevaar voor bijvoorbeeld vee of voor bescherming van eigendommen.

Bij het oplossen van calamiteiten kan een conflict ontstaan met het belang van soortbescherming. Hierdoor kunnen zich situaties voordoen waarbij door direct noodzakelijke calamiteitenbestrijding de regels uit de gedragscode (tijdelijk) niet kunnen worden nageleefd. Omdat de gedragscode niet van toepassing is bij calamiteiten, moet in die gevallen contact worden opgenomen met het lokale bevoegde gezag.

Als vaste rust- en verblijfplaatsen (mogelijk) voorkomen, dient – indien de ernst en de urgentie het toelaat – een ecologisch deskundige te worden betrokken en zodanig gewerkt te worden dat nadelige effecten voor beschermde soorten zoveel mogelijk beperkt blijven.

Bij calamiteiten wordt – in ieder geval achteraf – een ecologische deskundige (zie kader 2.1) betrokken om eventueel opgetreden schade op een zorgvuldige wijze te herstellen. De ecologische deskundige stelt een memo op met daarin de volgende onderdelen:

- Beschrijving van de calamiteit, inclusief foto's;
- Beschrijving van de betrokken beschermde soorten;
- Beschrijving van het effect op beschermde soorten;
- Te nemen/genomen voorzorgs- en herstelmaatregelen;
- Logboek (voor het vastleggen van de uitgevoerde voorzorgsmaatregelen).

Kader 2.1 Definitie van ecologisch deskundige

Een ecologische deskundige is iemand die ecologisch advies geeft of werkzaamheden begeleidt op het gebied van habitats en soorten. Hij of zij heeft schriftelijk aantoonbare ervaring en specifieke ecologische kennis. De ecologische deskundige heeft voldoende kennis en jarenlange ervaring om ecologisch onderzoek te kunnen doen. Hij of zij:

1. (her)kent de functionaliteit van leefgebieden van beschermde soorten;
2. heeft kennis van de algemeen erkende onderzoeksmethoden;
3. kan ecologische werkprotocollen uitwerken;
4. kan specifieke maatregelen begeleiden.

De ecologische deskundige adviseert op welke wijze de maatregelen uitgevoerd kunnen worden, zodat leefgebied van beschermde soorten (zoveel mogelijk) wordt hersteld of soorten op een dier-vriendelijke manier geweerd worden. De genomen maatregelen en de eventuele effecten op beschermde soorten worden goed gemotiveerd. De ecologische deskundige legt dit vast in een logboek.

2.6 Onvoorziene omstandigheden

Het kan zijn dat tijdens de uitvoering van werkzaamheden in het kader van bestendig beheer en onderhoud beschermde soorten en/of aanvullende functies van beschermde soorten aanwezig blijken te zijn, waarvan het voorkomen, ondanks veldonderzoek, vooraf niet bekend was. Ook kan het zijn dat daarbij onvoorzien schade is ontstaan aan nesten van vogels, verblijfplaatsen van fauna en groeiplaatsen van flora. Dergelijke onvoorziene omstandigheden vereisen onmiddellijk actie.

Indien onvoorzien beschermde soorten en/of functies aanwezig zijn, worden de werkzaamheden direct stilgelegd en wordt een ecologisch deskundige (zie kader 2.1) ingeschakeld. De ecologisch deskundige bepaalt onder welke voorwaarden de werkzaamheden doorgang kunnen vinden. Het uitgangspunt is dat werkzaamheden alleen doorgang kunnen vinden als de voorzorgsmaatregelen uit de gedragscode kunnen worden toegepast of wanneer schade op beschermde soorten voorkomen kan worden. Eventuele extra maatregelen worden vastgelegd in het ecologisch protocol en toegepast bij uitvoering van de werkzaamheden. Indien sprake is van soorten en/of functies waarvoor de gedragscode niet geldt, dient (direct) contact gezocht te worden met het bevoegd gezag (provincie). Een regulier vergunningstraject kan dan vereist zijn. Dit gaat ook op voor onverhoopt opgetreden schade aan beschermde soorten en/of functies, waar dit in beginsel onder de werking van de gedragscode voorkomen had moeten worden.

Vestiging van vogels en dieren in gebouwen is vanuit hygiënisch oogpunt ongewenst. Dit moet voorkomen worden door hiertegen maatregelen te treffen. Indien een individu toch onverwachts is binnengekomen, kan deze weer buitengezet worden. Indien toch sprake is van een nest of vaste verblijfplaats, dan mogen deze alleen verwijderd worden buiten het broedseizoen (niet jaarrond beschermde nesten van broedvogels) of mogen deze nesten en verblijfplaatsen alleen verwijderd worden via een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit (jaarrond beschermde nesten van broedvogels en overige soorten).

Onvoorziene omstandigheden en hun afhandeling worden in de verslaglegging van de uitvoering vastgelegd in een logboek. Hierbij wordt aangegeven welke maatregelen direct na de onvoorziene vaststelling van beschermde soorten en/of functies zijn getroffen en hoe eventuele schade is hersteld of gecompenseerd. De documentatie van dergelijke onvoorziene omstandigheden wordt drie jaar bewaard en wordt gebruikt voor de evaluatie van de gedragscode (zie ook paragraaf 3.3).

2.7 Samenhang met de Praktijkcode Drinkwater

In de praktijkcode Drinkwater³ worden regels genoemd die ook voor de bescherming van flora en fauna van nut kunnen zijn. Deze regels zijn de standaard voor de praktijk en worden bij alle werkzaamheden gerespecteerd. De volgende regels uit de Praktijkcode Drinkwater hebben een direct positief effect op de bescherming van soorten:

- Er wordt natuurvriendelijk materieel ingezet en/of een sparende techniek toegepast;
- Indien een boorwagen noodzakelijk is, geldt dat de boorwagen tijdens de uitvoering op een lekbak (tegen mogelijk olieoverlies) geplaatst moet worden;
- Indien bemaling noodzakelijk is, wordt de pomp op een lekbak geplaatst;
- Werkwater wordt niet op de bodem geloosd, maar afhankelijk van de samenstelling op spoelwaters of oppervlaktewater. Werkwater wordt geloosd volgens de vigerende wetgeving en in overleg met de betreffende waterbeheerder;
- Tijdens uitvoering wordt het oppervlak dat gebruikt wordt voor lopen, plaatsen van spoelbakken, opslag van materialen en gereedschappen en gebruik van eventuele machines zo klein mogelijk gehouden.

Grote weerschijnvlinder

³ <https://www.praktijkcodesdrinkwater.nl/>

3. Organisatie / proces

Dit hoofdstuk beschrijft de rollen, taken en verantwoordelijkheden tussen drinkwaterbedrijven en de opdrachtnemer bij het toepassen van de gedragscode.

3.1 Algemene uitgangspunten

Vanuit de Omgevingswet zijn de drinkwaterbedrijven verantwoordelijk voor het geven van invulling aan de zorgplicht en het zorgvuldig omgaan met aanwezige en te verwachten beschermde soorten. Om voor vrijstelling van de vergunningplicht in aanmerking te komen, dienen werknemers van of personen die in opdracht van het drinkwaterbedrijf werken, de voorzorgsmaatregelen van de gedragscode in de praktijk na te leven.

De gedragscode geldt alleen voor beheer- en onderhoudswerkzaamheden die genoemd zijn in hoofdstuk 4. Het naleven van de gedragscode is alleen aan de orde op locaties waar beschermde soorten aanwezig of te verwachten zijn. Het naleven van de gedragscode zorgt niet alleen voor de bescherming van beschermde soorten, maar beschermt daarmee ook allerlei andere niet beschermde soorten die ook ontzien worden door de te treffen voorzorgsmaatregelen. Hierdoor geeft de gedragscode ook invulling aan de specifieke zorgplicht (artikel 11.27, Bal). Van de voorzorgsmaatregelen in Hoofdstuk 4 kan niet worden afgeweken, tenzij zich acute bedreigingen van de veiligheid voordoen. De voorwaarden zijn te vinden in paragraaf 2.5 Calamiteiten.

Voor ruimtelijke ingrepen en beheer- en onderhoudswerkzaamheden die niet genoemd zijn in de gedragscode kan het aanvragen van een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit nodig zijn als sprake is van overtreding van verbodsbepalingen van de Omgevingswet.

3.2 Verantwoordelijkheid

3.2.1 Borging in het bedrijf

De directie van een drinkwaterbedrijf dient toe te zien op naleving van de gedragscode en is verantwoordelijk voor een correcte implementatie in de organisatie. Van belang is dat aantoonbaar gewerkt wordt volgens de gedragscode. Het aantoonbaar werken is vooral van belang bij eventuele controles of handhaving. De regels van de gedragscode kunnen verankerd worden in de organisatie door:

- Te zorgen voor voldoende inzicht over de aanwezigheid van beschermde soorten in het werkgebied;
- De bescherming van flora en fauna op te nemen in de planning van beheer- en onderhoudsactiviteiten;

- De voorzorgsmaatregelen uit hoofdstuk 4 nader te specificeren in beheer- en onderhoudsplannen;
- Medewerkers, loonwerkers en opdrachtnemers instructies te geven over hoe te werken met de gedragscode;
- Regelmatig evaluaties van het werken met de gedragscode uit te voeren en de uitkomsten van de evaluatie gebruik voor verdere optimalisatie van beleid, organisatie en werkwijze.

3.2.2 **Ketenverantwoordelijkheid**

Zorgvuldig handelen vraagt in de praktijk om een goede en eenduidige voorbereiding en heldere afspraken. Zowel door de opdrachtgever als door de opdrachtnemer. Afhankelijk van het type contract, verschuift de taakverdeling tussen opdrachtgever en opdrachtnemer. De opdrachtgever (het drinkwaterbedrijf) blijft altijd de eindverantwoordelijke partij inzake de naleving van de gedragscode en blijft hierop ook aanspreekbaar door het bevoegd gezag. Dit betreft de voorbereiding, uitvoering, verslaglegging en archivering van werkzaamheden. De uitvoerders van de werkzaamheden (opdrachtnemer) zijn verantwoordelijk voor het naleven van de gedragscode en verslaglegging van de uitvoering en eventuele afwijkingen. Indien bij vergunningplichtige activiteiten niet gewerkt kan worden conform de gedragscode dan dient een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit te worden aangevraagd.

Indien een opdrachtnemer wordt ingeschakeld, dient de opdrachtgever afspraken te maken over de wijze waarop de opdrachtnemer het werk dient uit te voeren. De gemaakte afspraken ter bescherming van soorten worden schriftelijk vastgelegd. Wanneer ter bescherming van soorten terreindelen moeten worden ontzien, wordt dit gemarkeerd op een kaart en/of in het terrein.

In de bestekken dienen bepalingen te worden opgenomen, zodat opdrachtnemers in lijn met de gedragscode gaan werken. De uitvoering dient in overeenstemming te zijn met de gedragscode indien beschermde soorten aanwezig zijn en geen omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit is aangevraagd. Voor alle gevallen geldt dat de opdrachtnemer verantwoordelijk is voor een goede invulling van de zorgplicht tijdens de uitvoering. De opdrachtgever dient de opdrachtnemer hierop te wijzen.

Ondanks dat de directie van een drinkwaterbedrijf moet toezien op naleving van de gedragscode, neemt dit niet weg dat een opdrachtnemer ook een eigen verantwoordelijkheid heeft. Een opdrachtnemer kan dan ook door een drinkwaterbedrijf aansprakelijk worden gesteld voor eventuele schade die ontstaat door het niet correct naleven en/of toepassen van de gedragscode. Daarnaast geldt dat Vewin eigenaar is van voorliggende gedragscode en daarmee verantwoordelijk is voor de evaluatie en actualisatie van de gedragscode in relatie tot de vigerende wet- en regelgeving dan wel de recente wetenschappelijke inzichten.

3.3 **Werken met de gedragscode drinkwaterbedrijven**

Om te kunnen werken volgens de gedragscode voor drinkwaterbedrijven moet worden voldaan aan verschillende vereisten. De vereisten bestaan uit 1) het uitvoeren van voldoende dekkend onderzoek naar te verwachte en/of aanwezige beschermde soorten in en rond de locatie van de werkzaamheden, 2) het opstellen van een ecologisch werkprotocol en 3) het aantonen dat er gewerkt wordt conform de gedragscode voor drinkwaterbedrijven. In onderstaande paragrafen is per vereiste beschreven hoe hier aan voldaan kan worden.

3.3.1 **Onderzoek naar beschermde soorten**

Voor de uitvoering van beheer- en onderhoudswerkzaamheden zorgt een drinkwaterbedrijf dat een voldoende dekkend en actueel inzicht bestaat in de aanwezigheid van beschermde soorten (zie bijlage 2) op en rond de locatie van de werkzaamheden. Verspreidingsgegevens zijn voldoende actueel als de gegevens voor de beschermde soorten maximaal 3 jaar oud zijn. Recenter verspreidingsgegevens zijn alleen benodigd als het gebruik / de terreinkenmerken van het plangebied dermate veranderd zijn dat te verwachten is dat beschermde soorten verdwenen / verschenen zijn. Voldoende dekkend betekent dat het gehele werkgebied inclusief het omliggende gebied tot waar de te verwachten effecten (dit wordt aangeduid met onderzoeksgebied) kunnen reiken wordt onderzocht.

Gestart wordt met een bureauonderzoek om uit te zoeken of beschermde soorten in het onderzoeksgebied aanwezig kunnen zijn. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van beschikbare bronnen als verspreidingsatlassen, de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFB), verzamelde gegevens van eerder uitgevoerde onderzoeken en bekende waarnemingen. Aanvullend op het bureauonderzoek wordt altijd een biotoopbeoordeling door een ecologisch deskundige (zie kader 2.1) in het veld uitgevoerd om te bepalen of geschikt leefgebied wel of niet aanwezig is (veldonderzoek). Het veldonderzoek is met name nodig om meer informatie te verzamelen over de ligging van geschikte leefgebieden van beschermde soorten en/of de functie te bepalen van bepaalde locaties voor beschermde soorten (bijvoorbeeld bomen, houtopstanden, gebouwen en kunstwerken) die bij beheer- en onderhoudswerkzaamheden mogelijk worden geschaad. Op deze wijze worden de (potentieel) aanwezige beschermde soorten vastgesteld.

Vervolgens wordt bekeken of nader onderzoek naar de potentieel aanwezige beschermde soorten noodzakelijk is. Als blijkt dat gegevens onvoldoende dekkend zijn, te oud zijn of ontbreken is nader onderzoek nodig. Dit onderzoek dient te worden uitgevoerd door een ecologisch deskundige (zie kader 2.1). Voor het uitvoeren van nader onderzoek maakt de ecologisch deskundige gebruik van erkende methoden zoals zijn uitgewerkt in de kennisdocumenten van verschillende beschermde soorten (BIJ12) en/of soortinventarisatieprotocollen (Netwerk Groene Bureaus). Waar nodig kan – mits onderbouwd – worden afgeweken van deze erkende methoden. De onderbouwing moet worden vastgelegd in de rapportage van het onderzoek. De rapportage dient een duidelijke kaart van de op grond van de inventarisatie(s) te beschermen gebieden te bevatten.

Als alternatief kan worden volstaan met een onderzoek naar de aanwezigheid van (potentieel) geschikte leefgebieden in combinatie met het voorkomen van de soorten in de regio. Op deze manier wordt gehandeld alsof de soort daadwerkelijk voorkomt in het gebied. Hierbij geldt het voorzorgsbeginsel: bij twijfel over de aanwezigheid van een soort wordt óf de soort als ‘aanwezig’ beschouwd óf wordt nader onderzoek uitgevoerd om de aanwezigheid uit te sluiten.

3.3.2 **Opstellen ecologisch werkprotocol**

Voor de geplande werkzaamheden wordt een ecologisch werkprotocol opgesteld, ongeacht of er wel of geen beschermde soorten aanwezig zijn. Bij afwezigheid van beschermde soorten blijft de algemene en specifieke zorgplicht wel gelden. Het ecologisch werkprotocol bevat een beschrijving van de (functies van) aanwezige of te verwachten soorten op basis van het bureauonderzoek, biotoopbeoordeling en eventueel nader onderzoek. Daarnaast worden de voorzorgsmaatregelen opgenomen die voor de aanwezige en te verwachten beschermde soorten nodig zijn. Zie bijlage 4 voor een voorbeeldformat voor een ecologisch werkprotocol. De voorzorgsmaatregelen worden door de ecologische deskundige geselecteerd uit hoofdstuk 4 van de gedragscode. Naast de aanwezige en te verwachten soorten worden de voorzorgsmaatregelen afgestemd op de locatie en werkzaamheden. Door de uitvoering te laten plaatsvinden volgens het ecologisch werkprotocol worden negatieve

effecten op (beschermde) planten- en diersoorten tot een minimum beperkt. Tevens wordt op deze wijze aan de specifieke zorgplicht voldaan.

Voor werkzaamheden in het kader van bestendig beheer en onderhoud kan in veel gevallen volstaan worden met een eenmalig op te stellen ecologisch werkprotocol. Het ecologisch werkprotocol wordt dan opgenomen in het beheer- en onderhoudsplan. Zorg daarbij wel dat de verspreidingsgegevens van beschermde soorten voldoende actueel blijven (zie paragraaf 3.3.1).

Het ecologisch werkprotocol wordt opgesteld door een ecologisch deskundige (zie kader 2.1) en bevat in ieder geval de volgende onderdelen:

- Contactgegevens van betrokken personen (opdrachtgever, ecologisch deskundige, directievoerder / toezichthouder en opdrachtnemer).
- Beschrijving van geplande activiteiten met bijbehorende planning;
- Beschrijving gebruikte onderzoeksgegevens;
- Een overzicht van aanwezige en/of te verwachten beschermde soorten en locaties met aanwezige en/of te verwachten verblijf-, nest- en groeiplaatsen op basis van veldonderzoek;
- Locaties met verblijf-, nest- en/of groeiplaatsen die door de ecologische deskundige gemarkeerd moeten worden (voorzien van kaartmateriaal);
- Te nemen voorzorgsmaatregelen die van toepassing zijn (inclusief van toepassing zijnde verstoringafstanden). Duidelijk wordt aangegeven bij welke werkzaamheden begeleiding van een ecologische deskundige nodig is;
- Beschrijving van het draaiboek bij optreden onvoorziene omstandigheden (bijvoorbeeld aantreffen van een soort die niet verwacht werd).
- Een logboek waarin wordt bijgehouden welke voorzorgsmaatregelen worden genomen in ruimte en tijd;

Het ecologisch werkprotocol wordt uitgereikt en besproken met het uitvoerende personeel. Tijdens de uitvoering van de werkzaamheden dient het ecologisch werkprotocol op de locatie van de werkzaamheden aanwezig te zijn en op verzoek te worden getoond aan de daartoe bevoegde toezichthouders of opsporingsambtenaren.

3.3.3 Aantoonbaar werken volgens de gedragscode

De opdrachtgever en de opdrachtnemer zijn verantwoordelijk voor het aantoonbaar werken volgens de gedragscode. Voor aanvang van de werkzaamheden stelt de opdrachtgever het ecologisch werkprotocol op (zie paragraaf 3.3.2). Zowel de opdrachtgever als de opdrachtnemer tekenen de akkoordverklaring.

De ecologische deskundige zorgt voor ecologische begeleiding in het veld bij de uitvoering, bijvoorbeeld door het uitvoeren van controles (en het vrijgeven van terreindelen) en het markeren van kwetsbare terreindelen voor beschermde soorten.

De opdrachtgever en de opdrachtnemer zijn verantwoordelijk voor de verslaglegging van de uitvoering van de werkzaamheden. De aantoonbaarheid van de voorzorgsmaatregelen wordt gewaarborgd door de te nemen maatregelen te verwerken in het logboek en door te verifiëren en te keuren dat de maatregelen zijn uitgevoerd. Indien alles is gelopen zoals gepland, volstaat het dit te vermelden in het logboek. Indien er afwijkingen zijn geconstateerd tijdens de uitvoering, dienen deze afwijkingen te worden vastgelegd in het logboek (zie ook paragraaf 2.3, 2.6 en 2.7). Hierbij dient aangegeven te worden welke maatregelen zijn getroffen en op welke wijze eventuele schade is voorkomen.

Tijdens de uitvoering dient de gedragscode, het ecologisch werkprotocol (inclusief logboek) en de akkoordverklaring (digitaal) op het werk aanwezig te zijn. Voor controle achteraf dienen deze documenten gearchiveerd te worden en tenminste 2 jaar na afronding van de uitvoering te worden bewaard.

3.4 Participatie

Bij het opstellen van de vorige versie van de gedragscode voor drinkwaterbedrijven is het concept voorgelegd aan de verschillende soortbeschermende organisaties. De organisaties hebben opmerkingen en suggesties kunnen geven en deze zijn, waar mogelijk/van toepassing, verwerkt in de gedragscode.

Deze actualisatie van de gedragscode is niet opnieuw voorgelegd aan de soortbeschermende organisaties, omdat het een neutrale omzetting betreft waarin enkel artikelen uit de wet- en regelgeving en termen zijn aangepast. Maatregelen die in deze nieuwe versie zijn toegepast zijn afkomstig uit het Maatregelencatalogus van het Reikwijdtedocument (RVO, 2023) en zijn daarmee al onderschreven door experts en soortdeskundigen.

3.5 Evaluatie en bijsturen

De gedragscode wordt in jaar 4 na aanwijzing geëvalueerd. De evaluatie wordt gebruikt bij het opstellen van een nieuwe gedragscode. Aanpassingen kunnen bijvoorbeeld nodig zijn naar aanleiding van opgedane ervaringen met het werken volgens de gedragscode. De evaluatie wordt gedeeld met RVO en er wordt aangegeven op welke wijze de onderdelen van de evaluatie verwerkt zijn in de nieuwe gewenste gedragscode.

Bever

4. Voorzorgsmaatregel beheer

4.1.1 *Indeling beheercategorieën*

Per categorie en per soortgroep zijn in paragraaf 4.2 tot en met 4.6 voorzorgsmaatregelen uitgewerkt om zorgvuldig om te gaan met aanwezige flora en fauna. Voor beheer en onderhoud zijn zes categorieën geselecteerd:

1. Gebouwen en werken;
2. Houtige begroeiingen;
3. Kruidige begroeiingen en onbegroeid terrein;
4. (Half)verharding en terreinmeubilair;
5. Wateren en oevers;
6. Graaf- en reparatiewerkzaamheden in het kader van beheer en onderhoud.

4.1.2 *Indeling voorzorgsmaatregelen*

Voor elke beheer en onderhoudscategorie zijn voorzorgsmaatregelen geformuleerd om zorgvuldig om te gaan met beschermde flora en fauna. De voorzorgsmaatregelen zijn onderverdeeld in algemene voorzorgsmaatregelen en soort-specifieke voorzorgsmaatregelen. Gezamenlijk vormen beide type voorzorgsmaatregelen een maatregelencatalogus. De algemene voorzorgsmaatregelen zijn altijd nodig en van toepassing, ook vanuit de algemene en specifieke zorgplicht. Soort-specifieke voorzorgsmaatregelen zijn alleen nodig wanneer een bepaalde beschermde soort en/of soortgroep aanwezig is of verwacht wordt. Er zijn drie categorieën voorzorgsmaatregelen onderscheiden:

1. Maatregelen met als doel voorkomen verstoring en aantasting leefgebied

- Buiten de beschermingszone van de soort werken (en negatieve effecten binnen deze zone voorkomen). Markeer de beschermingszone op basis van de essentiële onderdelen van het leefgebied van de soort, de verstoringgevoeligheid van de soort en de invloed van de uit te voeren werkzaamheden.
- Binnen de beschermingszone buiten de kwetsbare periode van de soort werken. Geen aantasting van essentiële onderdelen van het leefgebied en voorkomen van verstoren door het treffen van maatregelen.

2. Maatregelen met als doel beperken van effecten door tijdelijke verstoring leefgebied

- Binnen de beschermingszone binnen de kwetsbare periode van de soort werken. Een tijdelijke verstoring van leefgebied. Voorkomen van aantasting essentiële onderdelen van het leefgebied. Alleen een tijdelijke verstoring is toegestaan, mits dit niet leidt tot het verlaten van verblijfplaatsen van beschermde soorten.

3. Maatregelen met als doel beperken van effecten door (tijdelijke) aantasting leefgebied

- Binnen de beschermingszone werken met een geringe (tijdelijke) aantasting van essentiële onderdelen van het leefgebied. Het werk faseren waarbij een deel van het essentiële leefgebied of

verblijfplaatsen tijdelijk niet beschikbaar is. Er worden maatregelen getroffen om negatieve effecten zoveel mogelijk te beperken.

De maatregelen staan in volgorde van (afnemende) prioriteit. Het treffen van mitigerende maatregelen gericht op het voorkomen van de overtreding hebben daarbij altijd de voorkeur boven mitigerende maatregel gericht op het beperken van tijdelijke verstoring van leefgebied. Beperking van tijdelijke verstoring heeft de voorkeur boven tijdelijke aantasting van leefgebied (beperkte overtreding toegestaan). Tijdelijke aantasting van leefgebied is alleen toegestaan, omdat de activiteiten gericht zijn op het handhaven van de bestaande situatie met inbegrip van de aanwezige soorten (dit blijkt bijvoorbeeld uit een beheer- of onderhoudsplan) en vaststaat dat de mitigerende maatregelen niet leiden tot een verslechtering van de staat van instandhouding van betreffende soort(en). Dit beperkt overtreden kan alleen als er geen alternatieven voor de betreffende activiteit voorhanden zijn én er sprake is van een in de wet genoemd belang (zie toelichting in paragraaf 1.4.2 en 1.4.3).

4.2 Gebouwen en werken

De werkzaamheden in deze categorie omvatten periodiek terugkerend onderhoud: reinigen, impregneren, schilderen, onderhouden en repareren van gebouwen incl. gevels, kozijnen, daken en dakgoten en betonrenovatie, civieltechnische werken, bovengrondse nutsvoorzieningen en daaraan groeiende gevelbegroeiing, muren en onderhoud aan (technische) installaties in en (verbonden) aan gebouwen en kasten. Ook herstelwerkzaamheden vallen onder deze categorie, zolang de oorspronkelijk situatie in stand gehouden wordt.

Verduurzamingsmaatregelen als het vervangen van daken en na-isolatie van spouwmuren vallen onder ruimtelijke ontwikkelingen en hiervoor is bij aanwezigheid van beschermde soorten een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit vereist. Ook het weren van vleermuizen, huismus en gierzwaluw uit spouwmuren, ruimten tussen dakpannen en dakbeschot is vergunningplichtig.

Zie bijlage 3 voor een uitgebreide beschrijving van de maatregelen en de reden van uitvoering.

4.2.1 Algemene voorzorgsmaatregelen

- Werkzaamheden vinden tussen zonsopgang en zonsondergang plaats om verstoring door verlichting te voorkomen.
- Tijdens het werken in beplanting rondom gebouwen dient schade aan de bodem (bv. insporing) zo veel mogelijk te worden voorkomen (bv. inzet banden met lage spanning of werken in handkracht).

4.2.2 Vogels

In gebouwen zal de aanwezigheid van beschermde vogelsoorten vooral de aanwezigheid van nesten betreffen onder daken (zoals huismus) of op dakconstructies (zoals visdief, scholekster of slechtvalk), holttes in muren (zoals gierzwaluw) of in schuren (zoals kerkuil). Bij civieltechnische werken kunnen nesten aanwezig zijn van bijvoorbeeld duiven, boerenzwaluw, huiszwaluw of grote gele kwikstaart.

Alle soorten

- Bij gebouwen en werken met rust- of nestplaatsen van vogelsoorten worden geen werkzaamheden uitgevoerd binnen de soortspecifieke broedperiode óf worden deze delen gemarkeerd en

ontzien tijdens de werkzaamheden. In de periode half februari tot half december kunnen in, aan of op gebouwen en werken broedende vogels aanwezig zijn.

- Verstoring van broedgevallen binnen de broedperiode door werkzaamheden in de directe omgeving van deze gebouwen dient voorkomen worden. Laat dan altijd een broedvogelcontrole uitvoeren door een ecologisch deskundige om bewoonde nesten/verdachte broedplekken op te sporen. Indien er nog broedende vogels voorkomen, wacht dan met uitvoering tot na het broedseizoen of spaar nesten (inclusief een soortafhankelijke beschermingszone, nader te bepalen door de ecologisch deskundige). Deze beschermingszone wordt door of op aanwijzing van een ecologisch deskundige gemarkeerd in het veld en genoteerd in het logboek van het ecologisch werkprotocol. De markering wordt direct na werkzaamheden verwijderd.
- Werkzaamheden mogen er niet toe leiden dat jaarrond beschermde nesten van vogels verdwijnen. Indien dat niet mogelijk is, kan de maatregel niet onder de gedragscode voor drinkwaterbedrijven worden uitgevoerd en dient een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit te worden aangevraagd.

Huismus, kerkuil, steenuil

- Werkzaamheden worden gefaseerd in ruimte en tijd uitgevoerd, waarbij:
 - Werkzaamheden worden bij huismus gefaseerd uitgevoerd, zodanig dat altijd 75% van de aanwezige rustplaatsen per buurt beschikbaar zijn;
 - Werkzaamheden worden uitgevoerd buiten de broedperiode. Voor bovengenoemde soorten gelden de volgende indicatieve broedperiodes:
 - > Huismus: maart tot en met augustus. Voor huismus worden vorstperiodes ook aangemerkt als kwetsbare periode;
 - > Kerkuil: februari tot en met augustus⁴;
 - > Steenuil: februari tot en met juli.
 - De rustplaatsen zijn tussen zonsopgang en zonsopgang weer beschikbaar of zijn maximaal 1 maand niet te gebruiken. In dit laatste geval dienen in de directe omgeving alternatieve rustplaatsen beschikbaar te zijn.
 - De dieren krijgen de gelegenheid de werklocatie uit eigen beweging te verlaten.
 - De constructie met rust- en nestplaatsen blijft behouden.
 - In- en uitvliegopeningen blijven toegankelijk of worden direct hersteld.
 - Aanwezige muurbegroeiing die van essentieel belang is voor de huismus dient behouden te blijven.

Gierzwaluw, boerenzwaluw, huiszwaluw, ringmus, grote gele kwikstaart, slechtvalk, visdief, zwarte roodstaart

- Werkzaamheden worden uitgevoerd buiten de soort-specifieke broedperiode. Voor bovengenoemde vogelsoorten gelden de volgende indicatieve broedperiodes:
 - Gierzwaluw: mei tot en met juli;
 - Slechtvalk: februari tot en met augustus;
 - Visdief: mei tot en met augustus;
 - Overige bovengenoemde soorten: maart tot en met juli.
- Werkzaamheden worden gefaseerd in ruimte en tijd uitgevoerd, waarbij:
 - In- en uitvliegopeningen blijven toegankelijk of worden direct hersteld (bijvoorbeeld bij het tijdelijk afdekken bij gevelreiniging).
 - De constructie met rust- en nestplaatsen blijft behouden.

⁴ Kerkuil kan jaarrond nesten met jongen grootbrengen (vooral in muizenrijke jaren).

4.2.3 **Vleermuizen**

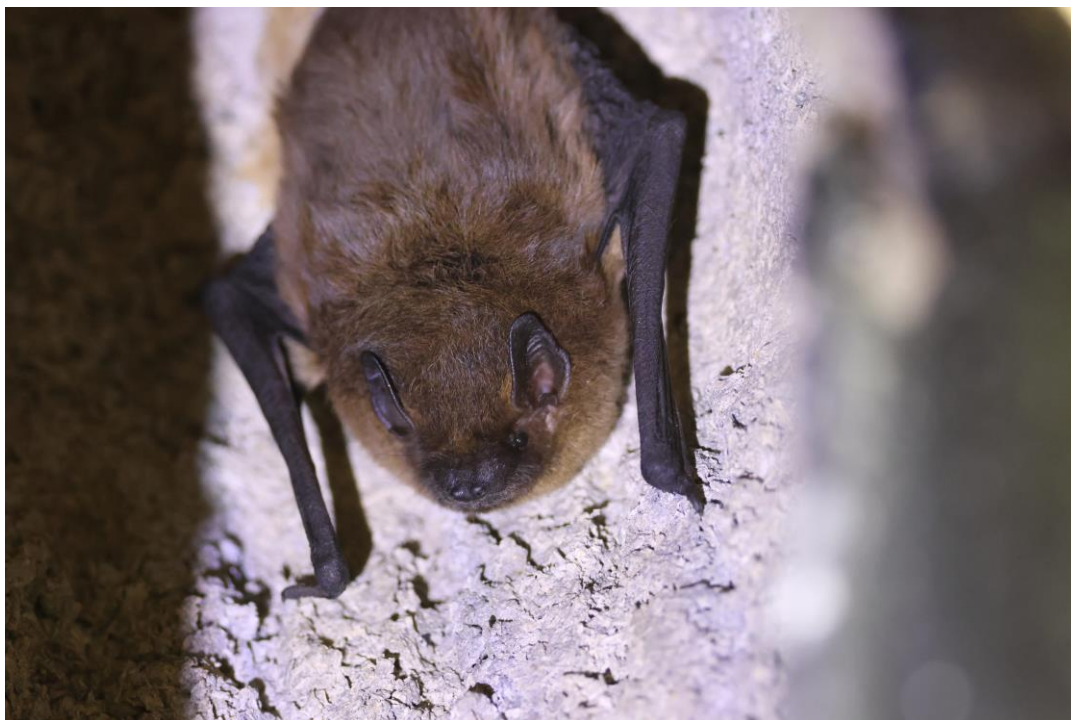
Diverse soorten vleermuizen in Nederland maken gebruik van bouwwerken om overdag te rusten, hun jongen groot te brengen of te overwinteren en soms om te foerageren. In gebouwen kan het gaan om spouwconstructies, zolders, ruimtes onder het dak, boeiborden en allerlei andere nauwe en holle ruimtes in de buitenschil van een gebouw, maar ook schuren, bunkers etc. worden benut. Ook zijn er soorten die onder bruggen en in oude rioolsystemen verblijven. Bruggen en tunnels kunnen voor vleermuizen ook onderdeel uitmaken van een essentiële vliegroute.

Rust- en voortplantingsplaatsen

- Bij gebouwen en werken met rust- en voortplantingsplaatsen van beschermde vleermuissoorten worden geen werkzaamheden uitgevoerd óf worden deze delen gemarkeerd en ontzien tijdens de werkzaamheden. Verstoring door werkzaamheden in de directe omgeving van deze gebouwen dient voorkomen te worden of er dienen maatregelen te worden getroffen om verstoring te voorkomen. Kortdurende werkzaamheden (tot max. 2 uur) met geringe verstoring zonder permanente aantasting kunnen worden uitgevoerd.
- Werkzaamheden faseren in ruimte en tijd waarbij:
 - Op locaties met kraam- en of winterverblijven wordt niet gewerkt in de kwetsbare perioden. De kwetsbare perioden voor vleermuizen zijn de kraamperiode van mei tot en met juli en de winterrustperiode van november tot en met maart.
 - Werkzaamheden worden gefaseerd uitgevoerd, zodanig dat altijd 75% van de aanwezige rust- en voortplantingsplaatsen per buurt beschikbaar zijn.
 - In- en uitvliegopeningen blijven toegankelijk.
 - De constructie met rust- en voortplantingsplaatsen blijft behouden of worden direct hersteld.
 - De werkzaamheden duren maximaal een maand en in de directe omgeving zijn alternatieve rust- en voortplantingsplaatsen aanwezig.
 - Er wordt gewerkt zonder apparatuur met grote geluidsbelasting wanneer vleermuizen aanwezig kunnen zijn, zodat verstoring wordt voorkomen.
 - Indien vleermuizen aanwezig zijn: werken bij daglicht of alleen kunstmatige verlichting toepassen in de winterrustperiode (november tot en met maart).
 - Werkzaamheden mogen niet leiden tot veranderingen in het interne klimaat en toegangen tot de ruimte waar soorten gebruik van maken en mogen niet worden dicht gezet.
- Werkzaamheden mogen er niet toe leiden dat verblijfplaatsen van vleermuizen verdwijnen. Indien dat niet mogelijk is, kan de maatregel niet onder de gedragscode voor drinkwaterbedrijven worden uitgevoerd en dient een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit te worden aangevraagd.

Vliegroutes

- Bij aanwezigheid van essentiële vliegroutes van vleermuizen door onderdoorgangen of onder bruggen wordt in de periode van november tot en met maart gewerkt. Dit is buiten de periode dat vliegroutes door vleermuizen gebruikt worden.
- Werkzaamheden aan bruggen, tunnels of duikers met essentiële vliegroutes van vleermuizen kunnen in de actieve periode van vleermuizen worden uitgevoerd indien de volgende voorzorgsmaatregelen worden toegepast:
 - In de avond en nacht is een obstakelvrije doorgang mogelijk onder het plafond/brugdek (de soort-specifieke omvang door een ecologisch deskundige te bepalen). De ecologisch deskundige zorgt voor een onderbouwing in het logboek bij het ecologisch werkprotocol.
 - Werkzaamheden worden uitgevoerd tussen zonsopkomst en zonsondergang in verband met licht- of geluidsoverlast..
 - Aanwezige begeleidende begroeiing richting de onderdoorgang of brug blijft behouden.

Gewone dwergvleermuis

4.2.4 Overige zoogdieren

Steenmarters en soms ook boommarters kunnen gebruik maken van zolders, kruipruimtes, spouwmuuren of ruimten onder de dakbedekkingen of schuurtjes om te rusten of hun jongen groot te brengen. In veel mindere mate kan het voorkomen dat eikelmuisen in stallen of schuurtjes overwinteren.

- Er worden (delen van een) locatie(s) met rust- of voortplantingsplaatsen van deze soorten gemarkeerd en ontzien tijdens de werkzaamheden door of op aanwijzing van een ecologisch deskundige. Verstoring dient voorkomen te worden.
- Werkzaamheden faseren in ruimte en tijd waarbij:
 - Op locaties met voortplantingsplaatsen van steenmarter en of boommarter wordt niet gewerkt in de kwetsbare periode. De kwetsbare periode is de voortplantingsperiode van maart tot en met augustus. Buiten de kwetsbare voortplantingsperiode kunnen onder begeleiding van de ecologisch deskundige maatregelen worden genomen om steen- en boommarters de mogelijkheid te bieden om de werklocatie uit eigen beweging te verlaten.
 - Op locaties met eikelmuis wordt niet gewerkt in de kwetsbare periode. De kwetsbare periode is de overwinteringsperiode van oktober tot en met maart. In de voortplantingsperiode verblijven eikelmuisen in groenstructuren.
 - Toegangen tot verblijfplaatsen blijven toegankelijk.
 - De constructie met rust- en voortplantingsplaatsen blijft behouden of wordt direct hersteld.

4.2.5 Amfibieën en reptielen

Amfibieën en reptielen kunnen overwinteren in vorstvrije en veelal vochtige gebouwen, zoals kelders, souterrains, portieken of valluiken.

Alle soorten

- Werkzaamheden worden niet uitgevoerd op overwinteringslocaties van amfibieën of reptielen. Deze delen worden bepaald en gemarkeerd door een ecologisch deskundige.

- Bij (delen van) gebouwen waar overwintering van amfibieën en reptielen plaats vindt, worden geen werkzaamheden uitgevoerd in de kwetsbare winterrustperiode. De winterrustperiode is van oktober tot en met maart. Werkzaamheden mogen niet leiden tot veranderingen in het interne klimaat en toegangen tot de ruimte waar soorten gebruik van maken mogen niet worden dichtgezet.
- Werkzaamheden (bv. vochtproblematiek in kelders) bij voorkeur uitvoeren buiten de winterrustperiode. De winterrustperiode is van oktober tot en met maart. Bij aantoonbare noodzaak om in de kwetsbare periode te werken, worden aangetroffen individuen gevangen en teruggeplaatst direct na afronding van de werkzaamheden of worden individuen verplaatst naar een geschikte alternatieve overwinteringsplek. Dit in overleg met een ecologisch deskundige.

4.2.6 **Dagvlinders**

Dagvlinders als grote vos kunnen als vlinder overwinteren in verlaten of weinige gebruikte gebouwen.

Grote vos

- Werkzaamheden worden niet uitgevoerd op overwinteringslocaties van grote vos. Deze delen worden gemarkeerd door of op aanwijzing van een ecologisch deskundige.
- Bij (delen van) gebouwen waar overwintering van grote vos plaatsvindt, worden geen werkzaamheden uitgevoerd in de kwetsbare winterrustperiode. De winterrustperiode is van juli tot en met februari. Werkzaamheden mogen niet leiden tot veranderingen in het interne klimaat en toegangen tot de ruimte waar de soort gebruik van maakt mogen niet worden dichtgezet.
- Werkzaamheden (bijvoorbeeld vochtproblematiek oplossen in kelders) worden bij voorkeur uitgevoerd buiten de winterrustperiode. De winterrustperiode loopt van juli tot en met februari. Bij aantoonbare noodzaak om in de kwetsbare periode te werken, dient opwarming van de ruimte voorkomen te worden en dienen overwinterende dieren met rust gelaten te worden.

4.2.7 **Planten**

Voor deze categorie zijn vooral muurflora zoals beschermde varens en muurbloem relevant. Bij het uitvoeren van werkzaamheden moeten groeiplaatsen worden ontzien. Verplaatsen van soorten is niet altijd effectief en kan niet onder de gedragscode.

Alle soorten

- Ontzien van groeiplaatsen van beschermde planten. Locaties met beschermde (muur)planten markeren en abiotische omstandigheden zoals temperatuur, de hoeveelheid licht, de aanwezigheid van water, de samenstelling van de voeg/bodem handhaven.

4.3 **Houtige begroeiingen**

De werkzaamheden in deze categorie omvatten het reguliere onderhoud zoals dunnen, snoeien, knippen, zagen, scheren, knotten, afzetten, inboeten, wortels rooien, water geven, onkruidbeheersing, blad verwijderen, bemesten in bossen, bosplantsoen, laanbegroeiingen, singels, struwelen, gelvelbegroeiing, grienden, hakhout, heesterbegroeiingen, hagen, blokhagen en bomen en het verwijderen van niet achterstallig bosopslag zoals in bijvoorbeeld heide, veen en duingebieden.

Als het verwijderen van bomen en bos een functiewijziging tot doel heeft, dan vallen de werkzaamheden niet onder de categorie 'bestendig beheer en onderhoud'. Bij aanwezigheid van beschermde soorten kunnen dergelijke werkzaamheden vergunningplichtig zijn.

Zie bijlage 3 voor een uitgebreide beschrijving van de maatregelen en de reden van uitvoering.

4.3.1 **Algemene voorzorgsmaatregelen**

- Grootschalige kap is niet toegestaan onder de Gedragscode voor Drinkwaterbedrijven.
- Werk in de richting van rustige/natuurlijke locaties zodat dieren daarheen kunnen vluchten. Zorg dat voldoende dekking en schuilmogelijkheden aanwezig zijn in de richting en op de locatie waar dieren langs/naartoe moeten vluchten.
- Werkzaamheden vinden in eerste instantie overdag plaats om verstoring door verlichting te voorkomen. Als werkzaamheden 's nachts moeten worden uitgevoerd, wordt enkel de werkplek verlicht en uitstraling naar de omgeving voorkomen door gebruik van gerichte armaturen, vleermuisvriendelijke verlichting en/of toepassing van LED-verlichting met een gerichte lichtbundel.
- Tijdens het werken in beplanting dient schade aan de bodem (bv. insporing) zo veel mogelijk te worden voorkomen (bv. inzet banden met lage spanning of werken in handkracht).
- Wend de verlichting van te kappen bomen af van jaarrond beschermde nesten van vogels en beschermde verblijfplaatsen van vleermuizen en overige zoogdieren. Als dit niet goed mogelijk is (bijvoorbeeld door beperkte ruimte op de locatie) wordt in ieder geval voorkomen dat de verblijfplaatsen/nestplaatsen beschadigen.

4.3.2 **Vogels**

Bomen en struiken vormen een sleutelfunctie voor een groot aantal vogelsoorten: zangvogels, roofvogels, reigerachtigen, uilen, spechten, duiven, kraaien en eksters. Nestgelegenheid is aanwezig hoog in de kroon (roofvogels), in (te creëren) holtes (uilen, spechten, zangvogels) of op tal van grotere en kleinere takken. Voedsel is aanwezig in de vorm van vliegende insecten, kevers en larven, vruchten en noten. Ook bieden bomen en struiken beschutting, schuil- en slaapplaatsen.

Alle soorten

- Bij houtopstanden met rust- of nestplaatsen van vogelsoorten worden geen werkzaamheden uitgevoerd binnen de soortspecifieke broedperiode óf worden deze delen gemarkeerd en ontzien tijdens de werkzaamheden. Werkzaamheden worden uitgevoerd buiten de soort-specifieke broedperiode(n). In de periode half februari tot en met half december kunnen in houtige begroeiingen broedende vogels aanwezig zijn.
- Verstoring van broedgevallen binnen de broedperiode door werkzaamheden aan houtopstanden dient voorkomen worden. Laat dan altijd een broedvogelcontrole uitvoeren door een ecologisch deskundige om bewoonde nesten/verdachte broedplekken op te sporen. Indien er nog broedende vogels voorkomen, wacht dan met uitvoering tot na het broedseizoen of spaar nesten (inclusief een soortafhankelijke beschermingszone, nader te bepalen door de ecologisch deskundige). Deze beschermingszone wordt door of op aanwijzing van een ecologisch deskundige gemarkeerd in het veld en genoteerd in het logboek van het ecologisch werkprotocol. De markering wordt direct na werkzaamheden verwijderd.
- Het periodiek afzetten of terugzetten van houtige begroeiing, zoals hakhoutbeheer, wordt gefaseerd uitgevoerd. Hierbij wordt maximaal 30% van het (lijn)element per jaar teruggezet en blijven er in de directe omgeving voldoende alternatieve broedmogelijkheden beschikbaar. De ecologisch deskundige bepaalt welke delen gespaard moeten blijven.
- Werkzaamheden mogen er niet toe leiden dat jaarrond beschermde nesten van vogels verdwijnen. Indien dat niet mogelijk is, kan de maatregel niet onder de gedragscode voor drinkwaterbedrijven worden uitgevoerd en dient een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit te worden aangevraagd.

Spechten, koloniebroeders, raaf, roofvogels en uilen

Voor nestlocaties die jaarrond worden gebruikt of rustplaatsen waar elk jaar naar toe wordt teruggekeerd geldt dat deze functies het hele jaar niet mogen worden aangetast. Het gaat hierbij om onder andere reigerachtigen, roek, raaf, spechten en nesten en rustlocaties van roofvogels en uilen, die gebruik maken van houtige begroeiingen.

- Het kappen van bomen met jaarrond beschermde nesten is vanuit ‘beheer en onderhoud’ niet toegestaan onder deze gedragscode.
- Markeer en spaar nestbomen en de directe omgeving zodat deze locatie zijn functie als broed- en rustlocatie behoudt. De ecologisch deskundige bepaalt de beschermingszone. Voor (rans)uilen geldt het behoud van roestplaatsen.

Huismus en ringmus

- Markeer en behoud struiken of klimplantbegroeiingen die worden gebruikt als nest- of vaste rust- en schuillocatie en daarmee een essentieel onderdeel vormen van het leefgebied. Snoei van dergelijke begroeiing wordt zodanig uitgevoerd dat deze als nest-, rust- en schuilfunctie behouden blijven.

Steenuil

- Knotbomen die deel uitmaken van essentieel leefgebied van de steenuil worden gefaseerd gesnoeid, waarbij per jaar in een bomenrij maximaal 50% van de bomen wordt geknot.

4.3.3 Vleermuizen

Voor alle Nederlandse vleermuissoorten zijn bomen van belang in hun leefgebied. Sommige soorten gebruiken bomen als rustplaats (holtes en loshangend schors) of om hun jongen groot te brengen (holtes). Met name eik en beuk worden hiervoor gebruikt. Ook voor voedsel zijn vleermuizen afhankelijk van bomen omdat in de buurt van bomen veel vliegende insecten aanwezig zijn. Bomen zorgen ook voor beschutting tegen de wind waardoor kleinere soorten via de luwte van de bomen de voedselgebieden kunnen bereiken (vliegroutes).

Rust- en voortplantingsplaatsen

- Het kappen van bomen/bosopstanden/bospercelen met verblijfplaatsen van vleermuizen is vanuit ‘beheer en onderhoud’ niet toegestaan onder deze gedragscode. Bomen met geschikte holtes of spleten voor vleermuizen en bomen in de directe omgeving hiervan, worden gemarkeerd en behouden. Behouden / markeren van omliggende bomen is van belang voor behoud van beschutting / buffering van rust- en voortplantingsplaatsen. De ecologisch deskundige bepaalt de beschermingszone rondom de verblijfplaats.
- Dunnen en/of snoeien van bomen met rust- en voortplantingsplaatsen van vleermuizen wordt uitgevoerd buiten de kwetsbare gebruikperiode. Wanneer dit een jaarrond beperking van uit te voeren werkzaamheden oplevert, of in combinatie met kwetsbare periodes van soorten onuitvoerbaar is, dienen werkzaamheden te worden uitgevoerd in de periode van half augustus tot en met oktober. Hierbij blijven bomen met zomer-, paar-, kraam- en/of winterverblijven, bomen met voor vleermuizen geschikte holtes en bomen in de directe omgeving van deze verblijven behouden en functioneel voor vleermuizen (behoud van beschutting/buffering van rust- en voortplantingsplaats en behoud van de aanvliegroute). Ook bij het snoeien of terugzetten van begroeiing rondom zwermlocaties en winterverblijven (in gebouwen) moet voorkomen worden dat het microklimaat op deze locaties wordt aangetast. Op aanwijzing van de ecologisch deskundige worden bomen/takken behouden om aantasting van het microklimaat in de verblijfplaats te voorkomen.

- Werkzaamheden op locaties met verblijfplaatsen van vleermuizen worden tijdens de actieve periode van vleermuizen niet uitgevoerd tussen zonsondergang en zonsopkomst in de buurt van kraam-, winter-, zomer- of paarverblijfplaatsen in verband met licht- of geluidsoverlast.

Vliegroutes en foerageergebieden

- Bij het dunnen en/of afzetten van singels en houtwallen bepaalt de ecologisch deskundige of dit een mogelijke essentiële vliegroute en foerageergebied is voor vleermuizen. Indien er geen alternatieve, lijnvormige (houtige) structuren aanwezig zijn die vleermuizen kunnen gebruiken om van de verblijfplaatsen naar de foerageergebieden te vliegen dan geldt:
 - Zorg dat er geen gaten groter dan 25 meter ontstaan (tussen boomkronen) in het lijnvormige element die het functioneren als essentiële vliegroute onmogelijk maken.
 - Beperk het afzetten van struiken en jonge bomen bij polderkaden en brede houtwallen – die aan weerszijden begroeid zijn – in een jaar tot één zijde. Zo blijft er hier steeds een lijnelement van bomen en struiken in het landschap beschikbaar. Wanneer het afgezette deel van het lijnelement voldoende hoog is opgeschoten (1,5 meter) of na minimaal 2 jaar wordt de andere zijde afgezet.
- Indien kap van laanstructuren onvermijdelijk is (bijvoorbeeld i.v.m. boomziekten) worden bomen in de overwinteringsperiode van vleermuizen gekapt (november t/m maart) en worden voor 1 april nieuwe, vergelijkbare boomsoorten aangeplant met een tussenruimte van maximaal 7 meter en een boomhoogte van minimaal 2,5 meter).
- Werkzaamheden op locaties met essentiële foerageergebieden en vliegroutes van vleermuizen worden tijdens de actieve periode van vleermuizen niet uitgevoerd tussen zonsondergang en zonsopkomst in verband met licht- of geluidsoverlast.

4.3.4 Overige zoogdieren

Een groot aantal soorten zoogdieren maakt gebruik van houtige begroeiingen als onderdeel van hun leefgebied (o.a. hertachtigen en zwijnen). Tevens zijn er rust- en voortplantingsplaatsen te vinden in de vorm van holen in de grond (muizen, das), holtes in bomen (marterachtigen), nesten in bomen (eekhoorns) of struiken (eikelmuis/hazelmuis) of hopen van takken en stammen en/of kruidig materiaal (bever). Houtige begroeiingen bieden ook beschutting en zorgt voor voedsel.

Das en otter

- Houd bij werkzaamheden een afstand van minimaal 20 meter (beschermingszone) tot dassenburchten en voortplantingsplekken van otter en voer hier geen werkzaamheden uit. De ecologisch deskundige markeert de toegestane afstand van minimaal 20 meter in het veld.
- Buiten de voortplantingsperiode mag ook binnen de beschermingszone gewerkt worden. Voor bovengenoemde soorten gelden de volgende voortplantingsperiodes:
 - Otter: april tot en met augustus;
 - Das: december tot en met juni.

Voorkom verlies van de verblijfplaatsen door binnen de beschermingszone met handgereedschap te werken, voldoende dekking te garanderen rond de verblijfplaats door aanwezig groen te behouden (minimaal 30% binnen 20 meter van de burcht of het hol), bestaande ingangen en wissels intact te houden, bij daglicht te werken en werkzaamheden bij verblijfplaatsen van otter niet bij ijsgang uit te voeren.

- Binnen de beschermingszone tot dassenburchten en voortplantingsplekken van otter zijn kortdurende passages (bijvoorbeeld langsrijden met machines) wel toegestaan in de voortplantingsperiode.

Bever

- Binnen de voortplantingsperiode van bever (mei tot en met augustus) worden geen werkzaamheden uitgevoerd binnen 100 meter van beverburchten. Alleen een kortdurende passage (bijvoorbeeld langsrijden met machines) is toegestaan in de voortplantingsperiode.
- Verwijderen van houtige begroeiingen rondom beverburchten is alleen gefaseerd mogelijk:
 - Binnen 20 meter is verwijderen van houtige begroeiingen niet toegestaan;
 - Binnen 50 meter is verwijderen van houtige begroeiingen toegestaan tot een maximum van 1/3 van de begroeiing;
 - Binnen 100 meter is verwijderen van houtige begroeiingen toegestaan tot een maximum van 2/3 van de begroeiing;
- Voer binnen 20 meter van de burcht geen werkzaamheden of activiteiten uit in perioden dat er ijs op het water ligt.
- Voer binnen 50 meter van de beverbucht geen werkzaamheden uit tussen een uur voor zonsopgang en een uur na zonsopgang en voer binnen deze zone geen takken en stammen af.
- Laat wintervoorraden en wissels van bever binnen de zone van 100 meter vanaf de burcht intact.

Eekhoorn

- Het kappen van kraamnesten is vanuit 'beheer en onderhoud' niet toegestaan onder deze Gedragscode. Bomen met kraamnesten van eekhoorn en bomen in de directe omgeving hiervan, worden gemarkeerd en behouden. Behouden/markeren van omliggende bomen is van belang voor behoud van beschutting/buffering van rust- en voortplantingsplaats. De ecologisch deskundige bepaalt de beschermingszone rondom de verblijfplaats.
- Werkzaamheden worden uitgevoerd buiten de voortplantingsperiode van eekhoorn. De voortplantingsperiode is van januari tot en met augustus.
- Reservenesten en voedselbomen van eekhoorn mogen alleen worden verwijderd wanneer door een ecologisch deskundige is vastgesteld dat het reservenest niet in gebruik is en in de omgeving voldoende alternatieve nesten/voedselbomen beschikbaar zijn.

Boommarter en steenmarter

- Het kappen van bomen met verblijfplaatsen van boommarter (en steenmarter) is vanuit 'beheer en onderhoud' niet toegestaan onder deze Gedragscode. Bomen met geschikte holtes voor boommarter en steenmarter en bomen in de directe omgeving hiervan en holen in de grond, worden gemarkeerd en behouden. Behouden/markeren van omliggende bomen is van belang voor behoud van beschutting/buffering van rust- en voortplantingsplaats. Ook holen in de grond blijven onaangetast. De ecologisch deskundige bepaalt de beschermingszone rondom de verblijfplaats.
- Voer werkzaamheden op locaties met kraamverblijfplaatsen uit buiten de kwetsbare voortplantingsperiode. De voortplantingsperiode van boommarter en steenmarter is van maart tot en met augustus. Voer de werkzaamheden daarnaast tussen zonsopgang en zonsondergang uit.

Bunzing, egel, hermelijn, steenmarter, wezel, grote bosmuis, ondergrondse woelmuis, tweekleurige bosspitsmuis en veldspitsmuis

- Werkzaamheden worden overdag uitgevoerd buiten de kwetsbare voortplantingsperiode. De voortplantingsperiode is van maart tot en met augustus. Holen in de grond blijven onaangetast. Takkenrillen worden alleen weggehaald indien er voldoende alternatieve verblijfsmogelijkheden zijn voor deze soorten. In het leefgebied van hermelijn, wezel, bunzing en egel dient tijdens en na snoeiwerkzaamheden voldoende dekking aanwezig te blijven. Voor egel is daarnaast van belang dat in de winterrustperiode van november tot en met maart, overwinteringslocaties niet worden aangetast. Vrijkomend snoeimateriaal kan in het leefgebied van deze soorten worden achtergelaten en op takkenrillen worden gelegd.

Eikelmuis en hazelmuis

- Werkzaamheden worden uitgevoerd in de periode december tot en met maart, wanneer de dieren in winterrust zijn.
- Nesten van eikelmuis en hazelmuis in bomen en struiken mogen tijdens beheer en onderhoudswerkzaamheden niet worden aangetast. In het leefgebied van deze soorten (in ieder geval binnen 300m van het nest) dient voldoende structuur en dekking aanwezig te blijven. Het beheer van deze gebieden dient te worden aangepast aan de ecologische vereisten van eikelmuis en hazelmuis.

4.3.5 *Amfibieën en reptielen*

Het leefgebied van amfibieën bevindt zich rondom geschikt voortplantingswater. Heggen, bosjes, houtwallen bieden schuilmogelijkheden, voedsel en overwinteringsmogelijkheden. Voor reptielen is houtige begroeiing met name van belang in combinatie met open zonnige terreinen. Opslag en struiken bieden een veilig onderkomen tijdens het zonnen op open plekken en zijn tevens van belang voor de voedselvoorziening. Ook worden ruimtes tussen de wortels van bomen en struiken gebruikt als overwinteringslocatie.

Alle soorten

- In houtige begroeiing vinden geen werkzaamheden plaats in essentieel leefgebied van amfibieën en reptielen. Liggende, dode boomstammen, takkenbossen, bladhopen en broeihopen en andere aantrekkelijke plekken voor voortplanting en overwintering van amfibieën en reptielen blijven ongemoeid. Een ecologisch deskundige dient de leefgebieden te bepalen en te markeren.
- Bij werkzaamheden in boselementen met een functie als overwinteringsgebied van amfibieën en leefgebied van reptielen moet in de winterrustperiode (winterrust is van oktober tot en met maart) de bodem intact gelaten worden. Rij specifiek niet met zware machines over de strooisellaag, aanwezige of specifiek voor fauna gemaakte takkenhopen en reeds aanwezige liggende dode bomen dikker dan 30 cm waar beschermde reptielen en amfibieën te verwachten zijn.
- Deze elementen dienen door een ecologisch deskundige te worden bepaald/gemarkeerd. Jaarlijks wordt maximaal 30% van het essentieel leefgebied bewerkt.

Boomkikker

- In leefgebieden van boomkikker vinden werkzaamheden uitsluitend plaats in de periode van november tot en met januari, wanneer dieren in winterrust zijn. Begroeiing wordt gefaseerd afgezet ter verjonging: maximaal 30% van het leefgebied per jaar bewerken waarbij zowel volgroeide bomen en struweel op zonnige plaatsen behouden blijven. Verdichting van de bodem dient te worden voorkomen.

4.3.6 *Dagvlinders*

Voor veel vlindersoorten zijn bosschages en bosrand deel van het leefgebied, veelal vanwege windluwte en temperatuurbuffering, maar soms ook vanwege waardplanten (bv. eik, iep, sleedoorn) en nectarplanten. Voor soorten als sleedoornpage, bruine eikenpage, iepenpage, grote vos, grote weerschijnvlinder en kleine ijsvogelvlinder zijn bomen en struiken essentieel voor het voortbestaan.

Eitjes worden afgezet op takken of bladeren en de rupsen voeden zich met de bladeren van de waardplant. In de strooisellaag kunnen poppen aanwezig zijn. Teunisbloempijlstaart en bosparelmoervlinder komen voor op kruidige vegetatie in open plekken van het bos: deze soorten worden behandeld bij 'kruidige begroeiingen'.

Beheer moet zorgen voor behoud van structurelementen zoals lichtplekken, struweel, boomstronken, specifieke boom- of struiken waar vlinders van afhankelijk zijn (voedsel en paring). Tevens is behoud van waardplanten en nectarplanten van belang.

Alle soorten

- Voer geen werkzaamheden uit op locaties met waardplanten (bomen, struiken) met poppen, rupsen of eitjes en essentiële voedselplanten van beschermde vlinders. De beschermingszone dient te worden bepaald door een ecologisch deskundige. Ook omliggende houtige vegetatie die voor windluwte en temperatuurbuffering zorgt, dient te worden gespaard.
- Voedsel- en waardplanten zijn soms gebaat bij enige vorm van beheer. Niet werken op locaties met deze planten is daarom voor deze soorten niet altijd de meest gunstige optie. Van belang is dat het gevoerde beheer zorgt voor een voortzetting van de bestaande situatie.

Kleine ijsvogelvlinder, sleedoornpage, iepenpage en grote weerschijnvlinder

Kleine ijsvogelvlinder overwintert als rups in een samengevouwen blad op de waardplant kamperfoelie. Sleedoornpage overwintert als eitje op jonge takken van sleedoornstruiken en op jonge sleedoornopslag. Iepenpage overwintert als eitje op takken hoog in de kruin van iepen. Grote weerschijnvlinder overwintert als rups hoog in wilgenbomen.

- Voer werkzaamheden uit in de winterperiode (november tot en met februari) waarbij takken met rupsen of eitjes worden gespaard. Een ecologisch deskundige controleert voorafgaand aan de werkzaamheden waar eitjes/rupsen aanwezig (kunnen) zijn en legt dit vast in het logboek van het ecologisch werkprotocol.
- Snoeiwerkzaamheden dienen gefaseerd te worden uitgevoerd, waarbij maximaal 30% per jaar wordt gesnoeid (vooral delen met oude takken of takken relatief laag bij de grond) en er permanent voldoende geschikte waardplanten (kamperfoelie, jonge sleedoornopslag en -takken, wilgen of iepen) in het leefgebied aanwezig blijven voor ei-leg in het eerstvolgende seizoen. De ecologisch deskundige zorgt voor een onderbouwing in het logboek van het ecologisch werkprotocol.

Grote vos

Grote vos overwintert als vlinder in gebouwtjes, holle bomen en stapels hout.

- Voer werkzaamheden uit in de winterperiode (september tot en met februari) waarbij koele en donkere overwinteringsplaatsen als holle bomen en stapels hout worden gespaard.
- Snoeiwerkzaamheden dienen gefaseerd te worden uitgevoerd, waarbij maximaal 30% per jaar wordt gesnoeid (vooral takken relatief laag bij de grond) en er permanent voldoende geschikte waardplanten (iep, zoete kers en sommige wilgensoorten) in het leefgebied aanwezig blijven voor ei-leg in het eerstvolgende seizoen.

4.3.7 Libellen

Bomen en struiken bieden beschutting en jachtgebied (kleinere insecten). Dit kan gaan om bomen en struiken vlak bij de oever van wateren, maar ook op grotere afstand daarvan. Bomen en struiken kunnen ook een slaapfunctie voor soorten als speerwaterjuffer en bosbeekjuffer hebben. Daarnaast kunnen wortels in de oeverzone belang zijn als voortplantingsplek met ei-afzet, of als opgroeigebied van de larven.

Beheer moet zorgen voor behoud van milieucondities en behoud van structurelementen. Open landschap openhouden en bij beschaduwde beken zorgen voor schaduw. Voor imago's dienen voldoende schuil- en voedselmogelijkheid aanwezig te blijven.

Alle soorten

- In leefgebied van beschermde libellensoorten worden geen essentiële locaties (vooral beekbegeleidende beplanting) gekapt. Een ecologisch deskundige dient te bepalen welke elementen dit zijn.
- Kap van enkele bomen of struiken is toegestaan, mits voldoende schuil- en voedselmogelijkheid aanwezig blijven en de karakteristieken van het voortplantingswater behouden blijven. Werkzaamheden dienen te worden uitgevoerd in de periode oktober tot en met april, dit is buiten het vliegseizoen van libellen.

4.3.8 Kevers

Het gaat hierbij om het vliegend hert en vermiljoenkever. Vliegend hert komt voor op veelal eiken met witrot aan de randen of open plekken in het bos. De vermiljoenkever komt voor onder de schors van veelal populieren. Beide soorten zijn jaarrond aanwezig doordat de larven meerdere jaren in het hout verblijven.

Vliegend hert en vermiljoenkever

- Behoud (dode of kwijnende) bomen, takkenrillen en dood hout waar de vermiljoenkever en het vliegend hert gebruik van maken als voortplantings- en foerageerplek. Een ecologisch deskundige bepaald de beschermingszone.
- Staand dood hout dat om veiligheidsredenen wordt verwijderd, blijft ter plekke liggen of wordt getransporteerd naar een nabije locatie. De stam blijft functioneel voor de kevers.

4.3.9 Planten

Voor beschermde planten moet bij werkzaamheden aan houtige begroeiing de groeiplaats en abiotische factoren behouden blijven. Beschermde planten die voorkomen in houtopstanden zijn uiterst zeldzaam en komen slechts op enkele plekken in Nederland voor. Voorbeelden van dergelijke soorten zijn bosdravik, bosboterbloem, wolfskers, dennenorichis, geelgroene wespenorchis, peperboom-pje, steenbraam en stofzaad.

Alle soorten

- Ontzie groeiplaatsen van beschermde planten. Stammen en snoeiafval worden niet gedeponeed op groeiplaatsen van deze soorten. Bodemverdichting wordt op deze locaties voorkomen. Het beheer is erop gericht de abiotische factoren die de plant nodig heeft, te behouden of te verbeteren.

Wolfskers

4.4 Kruidige begroeiingen en onbegroeid terrein

De werkzaamheden in deze categorie omvatten het reguliere onderhoud zoals maaien, in- en doorzaaien, bemesten, onkruidbeheersing, verwijderen van ongewenste soorten in ruig gras, ruw gras, bloemrijk gras, heide, (hei)schraalgrasland, sportgras, gazon, vaste planten/borders, éénjarige/perkplanten, ruigte, riet en moerasbegroeiing. Ook strooiselvegeten van heide, grondberging incl. schouwpad en berm, begrazing en werkzaamheden ten behoeve van natuurakkers zoals bodembewerking, ploegen, bemesten, zaaien, oogsten en onderwerken van gewas vallen onder deze categorie.

Zie bijlage 3 voor een uitgebreide beschrijving van de maatregelen en de reden van uitvoering.

4.4.1 Algemene voorzorgsmaatregelen

- Werk bij het maaien - en dergelijke - zodanig dat dieren kunnen ontsnappen. Dat betekent tenminste het werken met lage snelheid (maximaal 7 km/uur), van binnen naar buiten maaien en het gebruik van een wildredder waar nodig.
- Werkzaamheden vinden in eerste instantie overdag plaats om verstoring door verlichting te voorkomen. Als werkzaamheden 's nachts moeten worden uitgevoerd, wordt enkel de werkplek verlicht en uitstraling naar de omgeving voorkomen door gebruik van gerichte armaturen, vleermuisvriendelijke verlichting en/of toepassing van LED-verlichting met een gerichte lichtbundel.
- Er wordt niet gewerkt met een klepelmaaier.
- De maaibalk wordt afgesteld op minimaal 10 centimeter hoogte om het risico op het onbewust doden van dieren te verminderen. Voor vlakken met gazonbeheer gelden geen restricties qua minimale maaihoogte.
- Laat maaisel waar mogelijk minimaal 48 uur liggen, zodat dieren kunnen vluchten;
- Houd bij de locatiekeuze voor af te zetten maaisel / riet rekening met beschermde soorten die op het land leven / groeien en bedek kwetsbare terreindelen niet met maaisel / riet;

- Stem de veedichtheid bij de toepassing van begrazing af in overleg met de ecologisch deskundige op de aanwezige kwetsbare populaties reptielen, dagvlinders en planten.
- Raster wateren voor 75% uit als vertrapping van oevervegetatie of vertroebeling van water dreigt door vee.
- Voer bij kleine heideterreinen en duingebieden van 10 hectare of kleiner de beheermaatregel plaggen, chopperen, maaien en strooisel vegen jaarlijks op maximaal 5% van het terrein uit. Daarmee is sprake van kleinschalige uitvoering van de beheermaatregel en mozaïekbeheer.
- Voer bij heideterreinen en duingebieden van 10 hectare of groter de beheermaatregel plaggen, chopperen, maaien en strooisel vegen op maximaal 5% van het terrein uit over een periode van 5 jaar. Daarmee is sprake van kleinschalige uitvoering van de beheermaatregel en mozaïekbeheer.
- Maak plagplekken in heideterreinen en duingebieden maximaal 500 m² groot. Ook te maaien of te chopperen plekken heide (meestal in banen) zijn maximaal 500 m² groot. Werk in patroonvormen, waarbij altijd op minimaal 2,5 meter afstand leefgebied aanwezig blijft van de te plaggen banen van maximaal 5 meter breed.
- Kies in overleg met de ecologisch deskundige de minst goed ontwikkelde terreindelen om te plaggen, maaien en chopperen en om vrijkomend materieel te verwerken. Het gaat bijvoorbeeld om sterk vergraste delen of delen met veel bosopslag. Zorg wel dat minimaal 10% van aanwezige grasvegetaties behouden blijft.
- Maak bij het maaien, plaggen en chopperen - en bij het afvoeren van het materiaal - zoveel mogelijk gebruik van vaste beheerpaden en -sporen.

4.4.2 **Vogels**

Bij kruidige begroeiingen en onbegroeid terrein gaat het om nestgelegenheid van grondbroeders en vogels die laag in de vegetatie broeden: rietzangers en andere zangvogels als veldleeuwerik en duinpieper, weidevogels, watervogels, steltlopers, hoenderachtigen, meeuwen of sterns en velduil. Daarnaast biedt kruidige begroeiing foerageergebied voor een groot aantal soorten door de aanwezigheid van muizen, zaden en insecten.

Alle soorten

- Bij kruidige begroeiingen, rietlanden en onbegroeide terreinen met rust- of nestplaatsen van beschermde vogelsoorten worden geen werkzaamheden (ook het inscharen van vee) uitgevoerd binnen de soortspecifieke broedperiode óf worden deze delen gemarkeerd en ontzien tijdens de werkzaamheden. Werkzaamheden worden uitgevoerd buiten de soort-specifieke broedperiode(n). De belangrijkste broedperiode loopt van half maart tot half juli. Let op: vanaf half februari tot en met september kunnen in kruidige begroeiingen, rietland en onbegroeide terreinen broedende vogels aanwezig zijn.
- Verstoring van broedgevallen binnen de broedperiode door werkzaamheden in kruidige begroeiingen, rietlanden en onbegroeide terreinen dient voorkomen worden. Laat dan altijd een broedvogelcontrole uitvoeren door een ecologisch deskundige om bewoonde nesten/verdachte broedplekken op te sporen. Indien er nog broedende vogels voorkomen, wacht dan met uitvoering tot na het broedseizoen of spaar nesten (inclusief een soortafhankelijke beschermingszone, nader te bepalen door de ecologisch deskundige). Deze beschermingszone wordt door of op aanwijzing van een ecologisch deskundige gemarkeerd in het veld en genoteerd in het logboek van het ecologisch werkprotocol. De markering wordt direct na werkzaamheden verwijderd.
- Werkzaamheden mogen er niet toe leiden dat jaarrond beschermde nesten van vogels verdwijnen. Indien dat niet mogelijk is, kan de maatregel niet onder de gedragscode voor drinkwaterbedrijven worden uitgevoerd en dient een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit te worden aangevraagd.

Weidevogels

- Voer werkzaamheden uit op het moment dat er geen jongen/kuikens zijn die nog niet kunnen vliegen. Nesten van grondbroeders worden gemarkeerd in het veld. De werkzaamheden worden zodanig uitgevoerd dat nesten behouden blijven (te bepalen door een ecologisch deskundige) en in de directe omgeving van het nest voldoende dekking en foerageermogelijkheden aanwezig blijven (minimaal 50m²). De markering wordt direct na het maaien verwijderd.

Vogels in droog meerjarig riet

- Maaien van droog meerjarig riet waarin sprake is van essentieel leefgebied van vogels dient ruimtelijk gefaseerd te worden uitgevoerd, buiten de soortspecifieke broedperiode(n). Per jaar wordt maximaal 30% gemaaid, waarbij er meerjarig riet aanwezig blijft dat eens in de 3 à 4 jaar wordt gemaaid.

4.4.3 Zoogdieren

Ruigte en rietlanden vormen het leefgebied van kleine zoogdieren als (woel)muizen, (water)spitsmuizen, marterachtigen als hermelijn, bunzing, wezel, steen- en boommarter, otter en das maar ook van grote zoogdieren als bever. Verblijven betreffen onder meer muizenholen en burchten van dassen en bevers.

Das en otter

- Houd bij werkzaamheden een afstand van minimaal 20 meter (beschermingszone) tot dassenburchten en voortplantingsplekken van otter en voer hier geen werkzaamheden uit. De ecologisch deskundige markeert de toegestane afstand van minimaal 20 meter in het veld.
- Buiten de voortplantingsperiode mag ook binnen de beschermingszone gewerkt worden. Voor bovengenoemde soorten gelden de volgende voortplantingsperiodes:
 - Otter: april tot en met augustus;
 - Das: december tot en met juni.

Voorkom verlies van de verblijfplaatsen door binnen de beschermingszone met handgereedschap te werken, voldoende dekking te garanderen rond de verblijfplaats door aanwezig groen te behouden (minimaal 30% binnen 20 meter van de burcht of het hol), bestaande ingangen en wissels intact te houden, bij daglicht te werken en werkzaamheden bij verblijfplaatsen van otter niet bij ijsgang uit te voeren.

- Maaien van meerjarig riet waarin sprake is van mogelijke verblijfplaatsen van otter dient ruimtelijk gefaseerd te worden uitgevoerd. Per jaar wordt maximaal 30% gemaaid, waarbij er meerjarig riet aanwezig blijft dat eens in de 3 à 4 jaar wordt gemaaid.
- Binnen de beschermingszone tot dassenburchten en voortplantingsplekken van otter zijn kortdurende passages (bijvoorbeeld langsrijden met machines) wel toegestaan in de voortplantingsperiode.

Bever

- Binnen de voortplantingsperiode van bever (mei tot en met augustus) worden geen werkzaamheden uitgevoerd binnen 100 meter van beverburchten. Alleen een kortdurende passage (bijvoorbeeld langsrijden met machines) is toegestaan in de voortplantingsperiode.
- Voer binnen 20 meter van de burcht geen werkzaamheden of activiteiten uit in perioden dat er ijs op het water ligt.
- Voer binnen 50 meter van de beverbucht geen werkzaamheden uit tussen een half uur voor zonsopgang en een half uur na zonsopgang.
- Laat wintervoorraden en wissels van bever binnen de zone van 100 meter vanaf de burcht intact.

Boommarter, bunzing, egel, hermelijn, steenmarter en wezel

- Bij aanwezigheid van een voortplantingsplaats dienen werkzaamheden te worden uitgevoerd buiten de kwetsbare periode. Dit is de voortplantingsperiode van half maart tot en met augustus. Voor egel geldt een winterrustperiode van november tot en met maart op locaties waar overwinterende egels aanwezig zijn. In het leefgebied van deze soorten dient voldoende structuur en dekking aanwezig te blijven door delen niet te bewerken (faseren).

Noordse woelmuis, waterspitsmuis, veldspitsmuis, grote bosmuis, ondergrondse woelmuis en tweekleurige bosspitsmuis

- Werkzaamheden worden niet uitgevoerd in leefgebied van bovenstaande muizensoorten. De leefgebieden worden gemarkeerd door een ecologisch deskundige.
- Als werken in leefgebied onvermijdelijk is, worden werkzaamheden uitgevoerd buiten de kwetsbare voortplantingsperiode van muizensoorten in de maanden september tot en met februari.
- Kruidige begroeiingen en rietlanden in leefgebied van muizensoorten worden maximaal eenmaal per jaar gefaseerd gemaaid, waarbij minimaal 50% van het leefgebied in stroken of vlakken behouden blijft, bijvoorbeeld in de vorm van stroken van minimaal 5 meter breed.
- Voorkom aantasting van leefgebied van muizensoorten door plantmateriaal niet te plaatsen in geschikt leefgebied.

4.4.4 Amfibieën en reptielen

Voor amfibieën is met name kruidige begroeiingen en losse elementen als stobben en stronken rondom voortplantingswater van belang. Het biedt beschutting tijdens het zonnen of foerageren. Afhankelijk van de soort, het landschap en beschikbaar habitat kan kruidige begroeiing ook op grotere afstand van het voortplantingswater amfibieën een schuilplaats bieden.

Voor reptielen gaat het om kruidige begroeiingen in de vorm van heide, schraalgraslanden, pitrus en pijpenstrootjesvegetatie in combinatie met open, zonnige terreinen. De kruidige vegetatie biedt een veilig onderkomen tijdens het zonnen op open plekken, is van belang voor de voedselvoorziening en is ook onderdeel van de voortplantings- en overwinteringsplaatsen.

Alle soorten

- In kruidige begroeiingen vinden geen werkzaamheden plaats in essentieel leefgebied van amfibieën en reptielen als broedhopen en locaties waar overwintering plaatsvindt (plekken met pollen, holen, hopen, stronken en takkenrillen) aanwezig zijn. Deze delen van het leefgebied worden gemarkeerd door een ecologisch deskundige.
- Werkzaamheden in graslanden en ruigtes dienen te worden uitgevoerd buiten de actieve periode van de soorten. Globaal is de werkperiode van oktober tot en met maart. De exacte periode dient te worden bepaald door een ecologisch deskundige. Locaties waar overwintering plaats vindt (plekken met pollen, holen, hopen, stronken en takkenrillen) blijven behouden. Het beheer dient gericht te zijn op behoud van schuilmogelijkheden en dekking, afgewisseld met open plekken om te zonnen. In ruigte en graslanden dient gefaseerd te worden gewerkt door jaarlijks per perceel 5-10% niet te maaien⁵.
- In de actieve periode mogen werkzaamheden in graslanden en ruigten binnen leefgebied van amfibieën en reptielen gefaseerd worden uitgevoerd om botanische redenen⁶. Locaties waar

⁵ Bij percelen die jaarlijks één keer gemaaid worden is van belang om jaarlijks een groot deel van percelen te maaien en het maaisel af te voeren. Door minder dan 10% te maaien leidt stikstofdepositie tot verruiging, vermossing en verbossing van de vegetatie en daardoor achteruitgang van flora en fauna, waaronder amfibieën en reptielen.

⁶ Om vegetatie te verschromen en een bloemrijke vegetatie te ontwikkelen is het vaak noodzakelijk om twee keer per jaar maaien en afvoeren toe te passen, waarvan één keer in mei-juli en een tweede keer in augustus-september.

overwintering plaatsvindt (plekken met pollen, holen, hopen, stronken en takkenrillen) en voortplantingsplekken (broeihopen ringslang) blijven behouden. Hierbij dient gefaseerd te worden gewerkt door per perceel jaarlijks 5-10% niet te maaien en wordt – ingeval van meerdere maaibeurt(en) – bij de eerste maaibeurt(en) per maaibeurt 30% gespaard.

- Bij plaggen, chopperen, maaien en strooisel vegen van heiden, stuifzanden en kustduinen gelden de volgende voorwaarden:
 - Voer werkzaamheden uit in de periode augustus-februari, buiten de kwetsbare voortplantingsperiode van reptielen en amfibieën. Voer in leefgebieden van adder en heikikker geen werkzaamheden uit in de periode half januari tot en met februari wanneer de luchttemperatuur boven de 10 graden Celsius uitkomt. Op deze wijze wordt voorkomen dat zonnende adders en migrerende heikikkers geschaad worden die wakker worden uit hun winterslaap.
 - Voor beheer van heideterreinen en duingebieden gelden daarnaast de algemene voorzorgsmaatregelen met richtlijnen voor oppervlakte en frequentie van het beheer (zie paragraaf 4.4.1).
 - Raadpleeg een ecologisch deskundige om potentiële en bekende overwinteringsplekken van reptielen en amfibieën – voor zover deze in te schatten zijn – te ontzien. Denk aan holen in de grond, tussen boomwortels en in rottende boomstammen. Spaar structurelementen – zoals grote horsten van pijpenstro, pitrus en enkele braamstruwelen – tenzij ze over grote oppervlakte dominant aanwezig zijn.
 - Werk haaks op overgangen en gradiënten als die over korte afstand aanwezig zijn, zodat niet de hele gradiënt uit het terrein verdwijnt.
 - Behoud in verband met mogelijke overwinteringsplaatsen van reptielen en amfibieën reeds aanwezige – of specifiek voor fauna gemaakte – takkenhopen en rij hier niet overheen. Behoud dode, liggende stammen en ontzie broeihopen van ringslangen. Deze voorzorgsmaatregel geldt niet als uit inventarisatie – niet ouder dan drie jaar – blijkt dat er geen reptielen of amfibieën aanwezig zijn.
 - Werk in patroonvormen (bijvoorbeeld visgraat/ druiventros of andere mozaïekvorm), waarbij altijd op minimaal 5 meter afstand leefgebied aanwezig blijft.
 - Controleer bij het werken in de periode augustus-september de werklocaties kort vóór de uitvoering (als het ware ‘voor de machine uit’). Verjaag eventueel aanwezige reptielen en amfibieën naar buiten de werklocatie of vang ze weg. Zet deze dieren terug in een vergelijkbaar en geschikt habitat in de directe omgeving waar geen werkzaamheden (meer) plaatsvinden.
 - Voer bij de werkzaamheden in een zo kort mogelijke doorlooptijd uit (inclusief de afvoer van het vrijkomende materiaal).

Levendbarende hagedis

4.4.5 **Dagvlinders**

Het gaat hierbij o.a. om de kommavlinder, veldparelmoervlinder en teunisbloempijlstaart waarbij waardplanten en voedselplanten aanwezig zijn in kruidige vegetatie. Voor de iepenpage, bruine eikenpage en kleine ijsvogelvlinder gaat het enkel om voedselplanten. De waardplanten vallen onder de categorie houtige begroeiing. Waard- en voedselplanten van Sleedoornpage kunnen zowel in ruige vegetatie met jonge opslag van sleedoorn als in volgroeide struwelen voorkomen.

Alle soorten

- Maaien vindt plaats na de vliegperiode van de betreffende beschermde dagvlinder(s).
- Duidelijk vast te stellen voortplantingslocaties van beschermde vlindersoorten op waardplanten worden door de ecologisch deskundige opgespoord, gemarkeerd en gespaard tijdens de (maai)werkzaamheden.
- Voor begrazing geldt: houd rekening met het voorkomen van beschermde dagvlinders door – indien noodzakelijk – terreindelen met waardplanten van dagvlinders uit te rasteren. Ook het verlagen van de begrazingsdruk of een andere veesoort zijn opties om schade aan waardplanten te voorkomen.
- In leefgebied van beschermde vlindersoorten dient het maaibeheer door een ecologisch deskundige te worden bepaald. Als richtlijn geldt dat er gefaseerd wordt gewerkt en maximaal twee keer per jaar gemaaid mag worden op dezelfde locatie. Bij twee of meer maaibeurten wordt bij de eerste maaibeurt(en) 30% van de waard- en voedselplanten gespaard en bij één (of de laatste maaibeurt) wordt minimaal 5-10% niet gemaaid. Afhankelijk van de habitateisen van de betreffende dagvlinder wordt een hoger percentage tot 30% gespaard. Het maaibeheer dient rekening te houden met de zaadzetting van voedselplanten en een duurzame aanwezigheid van waardplanten.

4.4.6 **Planten**

Beschermde plantensoorten zijn vaak gebaat bij een voortzetting van het gevoerde beheer. Niet werken op locaties met beschermde plantensoorten is daarom voor deze soorten niet altijd de

meest gunstige optie. Van belang is dat het gevoerde beheer zorgt voor een voortzetting van de bestaande situatie.

Alle soorten

- Groeiplaatsen van beschermde plantensoorten worden ontzien bij rijbewegingen en bij tijdelijke opslag van materieel, grond en dergelijke.
- Bij werkzaamheden wordt in overleg met een ecologisch deskundige bepaald hoe het gevoerde beheer moet worden afgestemd op (abiotische factoren van) beschermde plantensoorten. Op locaties met beschermde plantensoorten wordt zoveel mogelijk gemaaid / gehooïd na de soort-specifieke zaadzetting of markeer / spaar groeiplaatsen als gemaaid wordt in de bloeiperiode. Als de soort voor de instandhouding gebaat is bij maaien in de bloeiperiode dan is dit overigens wel toegestaan.
- Voor begrazing geldt: houd rekening met het voorkomen van beschermde plantensoorten door – indien noodzakelijk – terreindelen met groeiplaatsen van planten uit te rasteren. Ook het verlagen van de begrazingsdruk of een andere veesoort zijn opties om schade te voorkomen.

4.5 (Half)verhardingen en faunavoorzieningen

De werkzaamheden in deze categorie omvatten het reguliere onderhoud zoals vegen, strooien, kolken zuigen, schilderen, onkruidbeheersing en repareren/functioneel houden van wegen, voet- en fietspaden, pleinen, depots, verharding van dijklichamen of faunavoorzieningen zoals tunnels, gaten, bruggen, schermen, rasters en uitstapplaatsen.

Zie bijlage 3 voor een uitgebreide beschrijving van de maatregelen en de reden van uitvoering.

4.5.1 Algemene voorzorgsmaatregelen

- Werkzaamheden vinden in eerste instantie overdag plaats om verstoring door verlichting te voorkomen. Als werkzaamheden 's nachts moeten worden uitgevoerd, wordt enkel de werkplek verlicht en uitstraling naar de omgeving voorkomen door gebruik van gerichte armaturen, vleermuisvriendelijke verlichting en/of toepassing van LED-verlichting met een gerichte lichtbundel.

4.5.2 Vogels

Bij halfverhardingen als grindterreinen (bv. niet of weinig gebruikte opslagterreinen) kan sprake zijn van de aanwezigheid van broedende vogels zoals visdieven en scholeksters. Dit zijn overigens terreinen waar veelal geen of zeer extensief regulier onderhoud plaatsvindt.

Alle soorten

- Bij (half)verhardingen worden geen werkzaamheden uitgevoerd binnen de soortspecifieke broedperiode óf worden deze delen gemarkeerd en ontzien tijdens de werkzaamheden. Werkzaamheden worden uitgevoerd buiten de soort-specifieke broedperiode(n). In de periode maart tot en met augustus kunnen op half-verharde terreinen broedende vogels aanwezig zijn.
- Verstoring van broedgevallen binnen de broedperiode door werkzaamheden in de directe omgeving van deze gebouwen dient voorkomen worden. Laat dan altijd een broedvogelcontrole uitvoeren door een ecologisch deskundige om bewoonde nesten/verdachte broedplekken op te sporen. Indien er nog broedende vogels voorkomen, wacht dan met uitvoering tot na het broedseizoen of spaar nesten (inclusief een soortafhankelijke beschermingszone, nader te bepalen door de ecologisch deskundige). Deze beschermingszone wordt door of op aanwijzing van een ecologisch deskundige gemarkeerd in het veld en genoteerd in het logboek van het ecologisch werkprotocol. De markering wordt direct na werkzaamheden verwijderd.

4.5.3 **Zoogdieren**

Ruigte en bosschages rond wegen vormen het leefgebied van grote zoogdieren als bever, otter en das. Verblijven betreffen onder meer burchten van dassen en bevers.

Bever, das en otter

- Houd bij werkzaamheden een afstand van minimaal 20 meter (beschermingszone) tot dassen- en beverburchten en voortplantingsplekken van otter en voer hier geen werkzaamheden uit.
- Buiten de voortplantingsperiode mag ook binnen de beschermingszone gewerkt worden. Voor bovengenoemde soorten gelden de volgende kraamperiodes:
 - Otter: april tot en met augustus;
 - Bever: mei tot en met augustus;
 - Das: december tot en met juni.

Voorkom verlies van de verblijfplaatsen door binnen de beschermingszone met handgereedschap te werken, voldoende dekking te garanderen rond de verblijfplaats door aanwezig groen te behouden (minimaal 30% binnen 20 meter van de burcht of het hol), bestaande wissels en ingangen intact te houden, bij daglicht te werken en werkzaamheden bij verblijfplaatsen van otter en bever niet bij ijsgang uit te voeren.

4.5.4 **Amfibieën en reptielen**

Amfibieën komen met name tijdens de voorjaars- en najaarsmigratie tussen het winteren voortplantingshabitat in aanraking met verharding. Het gaat daarbij om het oversteken van wegen, maar ook afwateringssystemen zoals rioolputten en afwateringsgoten waar dieren in terecht komen.

Maatregelen zijn met name gericht op het in stand houden van voorzieningen die verkeersslachtoffers voorkomen en voorzieningen die voorkomen dat dieren in afwateringssystemen verdwijnen. Deze maatregelen zijn ook voor reptielen relevant.

Alle soorten

- Het schonen van faunatunnels dient buiten de migratieperiode uitgevoerd te worden. De migratieperiodes zijn in maart tot en met april en van september tot en met half november. Geleidingschermen worden jaarlijks onderhouden, waarbij overhangende vegetatie wordt verwijderd en de loopstrook langs het scherm toegankelijk is voor amfibieën.
- Bij het uitvoeren van werkzaamheden in de migratieperiode mag geen barrièrevorming plaatsvinden van trekkende dieren. Dit betekent dat er niet 's nachts gewerkt wordt en de faunavoorziening toegankelijk blijft voor trekkende dieren.

4.5.5 **Planten**

Voor deze categorie zijn voornamelijk muurflora en planten die groeien op stenige plaatsen relevant. Voorbeelden zijn muurbloem, smalle raai, echte gamander en beschermd varen. Ook straatkolken of rioolputten kunnen een groeiplaats bieden aan muurflora.

Alle soorten

- Spaar de groeiplaatsen van beschermd planten bij werkzaamheden. Markeer locaties met beschermd (muur)planten en houdt abiotische factoren zoals vocht en schaduw in stand.
- Voor een- of tweejarige soorten kan voor de groeiperiode of na zaadzetting (soort-specifiek te bepalen door de ecologische deskundige) bestendig beheer en onderhoud (o.a. onkruidbestrijding) worden uitgevoerd waarbij abiotische factoren in stand blijven.
- Bij zout-strooien wordt rekening gehouden met abiotische factoren die beschermd soorten nodig hebben zoals saliniteit (ook in de berm of in aanliggende berm sloten). Op deze plaatsen niet of minder strooien.

4.6 Wateren en oevers

De werkzaamheden in deze categorie omvatten kleinschalig beheer en onderhoud van (hoofd)watergangen, vaargeulen, vaarwegen en waterkeringen (inclusief zeereep), beschoeiing, steigers en duikers, het schonen, baggeren, maaien van waterplanten, verwijderen van ongewenste planten, het verwijderen afval in grachten, kanalen, vaarten, sloten, wijken, meren, vijvers, poelen en vennen en het beheer en onderhoud van vispassages. Ook de eerste 0,5 meter van de oever gerekend vanaf het natte profiel valt in deze categorie.

De werkzaamheden in deze categorie omvatten schonen, baggeren, maaien waterplanten, verwijderen ongewenste planten en verwijderen afval in duikers en wateren als weteringen, kanalen, vaarten, (spoor)sloten, wijken, vijvers en poelen. Ook plasdraszones, natte rietlanden en moerasvegetaties grenzend aan het water worden tot deze categorie gerekend.

Tevens behoort bij deze categorie herstel en reparatie van damwanden, houten beschoeiing, palenrijen en andere vormen van harde oevers, herstel van duikers en het onderhouden van (nuts)voorzieningen in of onder water. Omdat deze werkzaamheden in veel gevallen een onlosmakelijke relatie hebben met de oever en bij niet scherp begrensde overgangen van open water naar vaste oever, dient hier rekening mee gehouden te worden.

Zie bijlage 3 voor een uitgebreide toelichting op de werkzaamheden en de reden van uitvoering.

4.6.1 Algemene voorzorgsmaatregelen

- Werk bij werkzaamheden in oeverzones zodanig dat dieren kunnen ontsnappen. Dat betekent tenminste het werken met lage snelheid (maximaal 7 km/uur) en het gebruik van een wildredder waar nodig.
- Werkzaamheden vinden in eerste instantie overdag plaats om verstoring door verlichting te voorkomen. Als werkzaamheden 's nachts moeten worden uitgevoerd, wordt enkel de werkplek verlicht en uitstraling naar de omgeving voorkomen door gebruik van gerichte armaturen, vleermuisvriendelijke verlichting en/of toepassing van LED-verlichting met een gerichte lichtbundel.
- Stel de maaibalk af op minimaal 10 centimeter hoogte om de risico op het onbewust doden van dieren te verminderen.
- Er wordt niet gewerkt met een klepelmaaier.
- Bij de locatiekeuze van het afzetten van schoonsel, bagger of slib op het land, wordt rekening gehouden met leefgebied van beschermde soorten.
- Schoonsel, bagger of slib dat op de kant wordt gedeponeerd, blijft minimaal 48 uur liggen zodat amfibieën nog kunnen vluchten.
- Er wordt stapvoets gereden en zodanig gewerkt dat dieren kunnen vluchten (bijvoorbeeld één kant op werken).
- Het schonen geschiedt op een zodanige manier dat water en de daarin voorkomende zaden en dieren kunnen terugstromen naar het oppervlaktewater.
- Indien mogelijk, werken van een afgesloten eind naar open eind.
- Bagger- en schoningswerkzaamheden kunnen het beste worden uitgevoerd in de maanden september en oktober.
- Maak bij het maaien en baggeren - en bij het afvoeren van het materiaal - zoveel mogelijk gebruik van vaste beheerpaden en -sporen en voorkom insporing.
- Bij tijdelijk droog te zetten wateren worden vissen en ander waterleven weggevangen en overgezet naar geschikte andere wateren in de omgeving. Gebruik bij het afpompen van bovenwater een gaas, zeef of raster om middelgrote dieren een redelijke kans te geven om te overleven. Het

vangen en overzetten vindt plaats onder begeleiding van de ecologisch deskundige. Zet dieren over naar andere geschikte wateren in de omgeving;

- Specifiek voor infiltratiepanden gelden de volgende algemene voorzorgsmaatregelen:
 - Voorkom morsen van het slib op bermen en oevers.
 - Slib mag niet terugvloeien naar het water.
 - Slib uitsluitend vloeibaar afvoeren of afzetten en drogen in een droogbed en daarna droog afvoeren. Slib verspreiden is niet wenselijk.
 - Wanneer de bodem van het infiltratiepand voldoende draagkracht heeft: werk vanuit het drooggezette infiltratiepand en mijd betreding van de oevers.

4.6.2 Vogels

Het gaat hierbij met name om de soortgroepen watervogels en rietvogels die in sterke mate gebonden zijn aan water. Nesten kunnen langs de oever en op het water aanwezig zijn als drijvende of verankerde constructies. Water vormt een foerageergebied voor soorten die planten, vis en schelpdieren eten.

Alle soorten

- In oevers van wateren met rust- of nestplaatsen van beschermde vogelsoorten worden geen werkzaamheden uitgevoerd binnen de soortspecifieke broedperiode óf worden deze delen gemarkeerd en ontzien tijdens de werkzaamheden. Werkzaamheden worden uitgevoerd buiten de soort-specifieke broedperiode(n). In de periode half februari tot en met september kunnen in oevers van wateren broedende vogels aanwezig zijn.
- Verstoring van broedgevallen binnen de broedperiode door werkzaamheden in de oevers van wateren dient voorkomen worden. Laat dan altijd een broedvogelcontrole uitvoeren door een ecologisch deskundige om bewoonde nesten/verdachte broedplekken op te sporen. Indien er nog broedende vogels voorkomen, wacht dan met uitvoering tot na het broedseizoen of spaar nesten (inclusief een soortafhankelijke beschermingszone, nader te bepalen door de ecologisch deskundige). Deze beschermingszone wordt door of op aanwijzing van een ecologisch deskundige gemarkeerd in het veld en genoteerd in het logboek van het ecologisch werkprotocol. De markering wordt direct na werkzaamheden verwijderd. In de omgeving dient voldoende dekking en foeraagemogelijkheid aanwezig te blijven.

Vogels in vochtig en nat meerjarig riet

- Maaien van vochtig en nat meerjarig riet en ruigte waarin sprake is van essentieel leefgebied van vogels dient ruimtelijke gefaseerd te worden uitgevoerd. Per jaar wordt maximaal 30% gemaaid, waarbij er een meerjarige vegetatie behouden blijft die eens in de 3 à 4 jaar wordt gemaaid. Dit percentage geldt zowel voor land- als waterriet.

4.6.3 Vleermuizen

Wateren en oevers kunnen onderdeel zijn van het foerageergebied en de vliegroute van vleermuizen. Er zijn soorten die sterk gebonden zijn aan water voor hun voedselvoorziening zoals water-vleermuizen en meervleermuizen die laag boven het water insecten vangen. Maar ook andere soorten kunnen in de beschutting van de oevervegetatie boven het water foerageren. Het verwijderen van deze oevervegetatie kan effect hebben op het functioneren van dit foerageergebied.

Alle soorten

- Indien houtige of kruidige begroeiingen bij een plas of watergang (zoals riet en wilgen) essentieel zijn als foerageergebied of vliegroute (in verband met beschutting tegen wind of instraling van

licht op het water), dan kan jaarlijks maximaal 50% van de oppervlakte houtige begroeiingen worden gemaaid/ gesnoeid.

4.6.4 **Overige zoogdieren**

Oeverbegroeiingen vormen het leefgebied van kleine zoogdieren als (woel)muizen, (water)spitsmuisen, marterachtigen als hermelijn, bunzing, wezel, steen- en boommarter, otter en das maar ook van grote zoogdieren als bever. Verblijven betreffen onder meer muizenholen en burchten van dassen en bevers.

Das en otter

- Houd bij werkzaamheden een afstand van minimaal 20 meter (beschermingszone) tot dassenburchten en voortplantingsplekken van otter en voer hier geen werkzaamheden uit. De ecologisch deskundige markeert de toegestane afstand van minimaal 20 meter in het veld.
- Buiten de voortplantingsperiode mag ook binnen de beschermingszone gewerkt worden. Voor bovengenoemde soorten gelden de volgende voortplantingsperiodes:
 - Otter: april tot en met augustus;
 - Das: december tot en met juni.

Voorkom verlies van de verblijfplaatsen door binnen de beschermingszone met handgereedschap te werken, voldoende dekking te garanderen rond de verblijfplaats door aanwezig groen te behouden (minimaal 30% binnen 20 meter van de burcht of het hol), bestaande ingangen en wissels intact te houden, bij daglicht te werken en werkzaamheden bij verblijfplaatsen van otter niet bij ijsgang uit te voeren.

- Maaien van meerjarig riet waarin sprake is van mogelijke verblijfplaatsen van otter dient ruimtelijk gefaseerd te worden uitgevoerd. Per jaar wordt maximaal 30% gemaaid, waarbij er meerjarig riet aanwezig blijft dat eens in de 3 à 4 jaar wordt gemaaid.
- Binnen de beschermingszone tot dassenburchten en voortplantingsplekken van otter zijn kortdurende passages (bijvoorbeeld langsrijden met machines) wel toegestaan in de voortplantingsperiode.

Bever

- Binnen de voortplantingsperiode van bever (mei tot en met augustus) worden geen werkzaamheden uitgevoerd binnen 100 meter van beverburchten. Alleen een kortdurende passage (bijvoorbeeld langsrijden met machines) is toegestaan in de voortplantingsperiode.
- Schonen en baggeren rondom beverburchten is alleen gefaseerd mogelijk buiten de voortplantingsperiode, in de periode september tot en met april:
 - Binnen 20 meter is verwijderen van oeverbegroeiingen toegestaan tot een maximum van 1/2 van de begroeiing;
 - Binnen 50 meter is verwijderen van oeverbegroeiingen toegestaan tot een maximum van 1/3 van de begroeiing;
 - Binnen 100 meter is verwijderen van oeverbegroeiingen toegestaan tot een maximum van 2/3 van de begroeiing;
- Voer binnen 20 meter van de burcht geen werkzaamheden of activiteiten uit in perioden dat er ijs op het water ligt.
- Voer binnen 50 meter van de beverburcht geen werkzaamheden uit tussen een uur voor zonsopgang en een uur na zonsopgang en zet binnen deze zone geen schonings- of baggermateriaal af op de oever met de burcht.
- Laat wintervoorraden en wissels van bever binnen de zone van 100 meter vanaf de burcht intact.

Boommarter, bunzing, egel, hermelijn, steenmarter en wezel

- Bij aanwezigheid van een voortplantingsplaats dienen werkzaamheden te worden uitgevoerd buiten de kwetsbare periode. Dit is de voortplantingsperiode van half maart tot en met augustus. Voor egel geldt een winterrustperiode van november tot en met maart op locaties waar overwinterende egels aanwezig zijn. In het leefgebied van deze soorten dient voldoende structuur en dekking aanwezig te blijven door delen niet te bewerken (faseren).

Noordse woelmuis, waterspitsmuis en tweekleurige bosspitsmuis

- Werkzaamheden worden niet uitgevoerd in leefgebied van deze muizensoorten. De leefgebieden worden bepaald/ gemarkeerd door een ecologisch deskundige.
- Als werken in leefgebied onvermijdelijk is, worden werkzaamheden uitgevoerd buiten de kwetsbare voortplantingsperiode van muizensoorten in de maanden september tot en met februari.
- Oeverbegroeiingen en rietlanden in leefgebied van waterspitsmuis en noordse woelmuis worden maximaal eenmaal per jaar gefaseerd gemaaid, waarbij minimaal 50% van het leefgebied in stroken of vlakken behouden blijft, bijvoorbeeld in de vorm van stroken van minimaal 5 meter breed en 250 meter lengte.

4.6.5 Amfibieën

Voor alle amfibieënsoorten is water van belang voor de voortplanting. Eitjes worden afgezet in tal van waterlichamen, vennen, poelen, ondiepe plassen, afgesloten rivierarmen, sloten etc., elke soort heeft zo zijn voorkeur. De meeste soorten hebben met name een binding met het water gedurende de voortplantingsperiode. Diverse soorten overwinteren echter ook in diepere delen van waterlichamen.

Rondom voortplantingswater van amfibieën maken oevers essentieel onderdeel uit van het leefgebied. Soorten vinden hier beschutting in vegetatie en voedsel.

Alle soorten – werkzaamheden in het water

- Voor soorten die in het water overwinteren werkzaamheden in het water (bijvoorbeeld baggeren en schonen) uitvoeren buiten kwetsbare perioden. De kwetsbare perioden zijn de voortplantings- en overwinteringsperiode van november tot en met augustus. De voorkeursperiode om te baggeren en schonen is september en oktober. De exacte periode dient te worden bepaald door de ecologisch deskundige.
- Bij soorten die niet overwinteren op het land zoals heikikker, kamsalamander en rugstreeppad geldt enkel de voortplantingsperiode als kwetsbare periode. De voortplantingsperiode is van april tot en met augustus.
- Minimaal 25% van de onderwatervegetatie en de bodem ongemoeid laten. Bij schonen wordt de bodem in zijn geheel ongemoeid gelaten.
- Bij baggeren wordt bij voorkeur wordt gewerkt met een baggerzuiger.
- Waterplanten en bagger worden op de kant verspreid en wordt nagelopen op aanwezige vissen en larven. Vissen en larven worden direct teruggeplaatst in het water.
- Als de watertemperatuur te hoog (> 20 °C) of te laag (vorst of ijsgang) is, dan is baggeren en leegpompen niet toegestaan.
- Controleer het uitgehaalde slib onder toezicht van de ecologisch deskundige direct op aanwezigheid van dieren. Zet aanwezige dieren over naar andere geschikte wateren in de omgeving. Het terugzetten geldt voor alle in het wild levende soorten, dus niet alleen voor beschermde soorten

Alle soorten – werkzaamheden op de oever

- Maaiwerkzaamheden langs oevers in essentieel leefgebied van amfibieën vinden buiten de actieve periode maximaal 1 keer per jaar plaats, er gefaseerd wordt gemaaid en minimaal 25% van

de vegetatie jaarlijks gehandhaafd blijft (bv. door in stroken te maaien). De voorkeursperiode om te maaien is van oktober tot en met februari. De exacte periode dient te worden bepaald door de ecologisch deskundige.

- In geval van aantoonbare noodzaak (bv. maaien en schonen om de doorstroming veilig te stellen) in essentieel leefgebied van amfibieën in de kwetsbare periode werkzaamheden gefaseerd uitvoeren waarbij per maaibeurt maximaal 50% wordt gemaaid. Als uitgangspunt geldt: behoud van structuurvariatie (dichte begroeiing met schuilplaatsen en open/kale plekken voor zonnen).

4.6.6 **Reptielen**

Voor ringslang zijn oeverzones van wateren relevant als foerageergebied, rust-, zon- en voortplantingslocatie (laatste functie als in de oeverzone broeihopen aanwezig zijn). Overige reptielen zijn niet afhankelijk van de oevers en wateren en komen vooral hoger op de oever voor, evenals de overwinteringslocaties van ringslang.

Alle soorten

- In oevers van watergangen vinden geen werkzaamheden plaats in essentieel leefgebied van reptielen als broeihopen en locaties waar overwintering plaatsvindt (plekken met pollen, holen, hopen, stronken en takkenrillen). Deze delen van leefgebieden worden gemarkeerd door of op aanwijzing van een ecologisch deskundige.
- Werkzaamheden worden in eerste instantie uitgevoerd in de winterrustperiode, dit is van oktober tot en met maart. Voortplantingsplaatsen zoals broeihopen van ringslang dienen te worden gespaard. Werkzaamheden in de actieve periode zijn toegestaan als voortplantingsplaatsen ontbreken.
- Het beheer dient gericht te zijn op behoud van schuilmogelijkheden en dekking, afgewisseld met open plekken om te zonnen. Minimaal 25% van de vegetatie blijft jaarlijks gehandhaafd bijvoorbeeld in stroken.

4.6.7 **Libellen**

Open water is voor libellen cruciaal voor de voortplanting: als ei-afzetplek en als opgroei gebied voor de larven. Het uitkruipen van de imago's vindt plaats in boven het water uitstekende oevervegetatie. De sliblaag is van belang voor (overwintering van) de larven. Daarnaast zijn met name waterjuffers ook tijdens hun imago stadium sterk gebonden aan het leefgebied in en rondom open water.

Kruidige begroeiing langs de oever biedt beschutting en insecten om op te jagen. Ook gebruiken sommige soorten planten langs de oever om als imago uit te kruipen.

Voorbeelden van mogelijk relevante soorten zijn: gevlekte glanslibel, Kempense heidelibel, gevlekte witsnuitlibel, sierlijke witsnuitlibel, groene glazenmaker en noordse winterjuffer.

Alle soorten

- Maaiwerkzaamheden worden bij voorkeur uitgevoerd in de periode september tot en met april, buiten de vliegtijd van libellen.
- In leefgebied van beschermde libellen wordt gefaseerd gewerkt. Minimaal 50% van de onderwatervegetatie en de waterbodem blijft jaarlijks gespaard.
- Behoud structurelementen en een verscheidenheid aan verlandingsstadia zoals waterplanten, riet en ruigte en een flauw oevertalud tijdens maaiwerkzaamheden. In het leefgebied van beschermde libellensoorten ten minste 25% van de oevervegetatie/structurelementen laten staan. De ecologische deskundige selecteert en markeert de te sparen vegetatie.

- Infiltratiewateren met gevlekte witsnuitlibel mogen niet geheel droog worden gezet om libellenlarven overlevingskansen te bieden. Droogzetten van dergelijke infiltratiewateren vindt plaats in afstemming met de ecologisch deskundige.

Groene glazenmaker

- In het leefgebied van de groene glazenmaker wordt jaarlijks maximaal 50% van de aanwezige krabbenscheervegetatie verwijderd. Van belang is dat de aanwezige krabbenscheervegetatie duurzaam in stand blijft.

Groene glazenmaker

4.6.8

Kevers

Het gaat hierbij om gestreepte waterroofkever. Gestreepte waterroofkever kan voorkomen in zonnige, stilstaande of licht stromende wateren met een goed ontwikkelde onderwatervegetatie zonder kroos. Volwassen dieren zijn jaarrond in het water aanwezig. Boven het water uitstekende oevervegetatie is van belang voor de ei-afzet. Een goed ontwikkelde oeverzone boven de waterlijn is van belang voor verpopping. Volwassen dieren overwinteren onder water in de oeverzone.

Gestreepte waterroofkever

- Werkzaamheden worden uitgevoerd in de maanden september en oktober met uitloop tot in november als vorstperiodes uitblijven. Deze periode valt buiten de kwetsbare voortplantings- en overwinteringsperiode van gestreepte waterroofkever. De ecologisch deskundige bepaalt of uitvoering van werkzaamheden in november mogelijk is.
- Laat minimaal 50% van de onderwatervegetatie en de waterbodem ongemoeid.
- Spaar in het leefgebied van gestreepte waterroofkever ten minste 25% van de best ontwikkelde oeverdelen. De ecologisch deskundige selecteert en markeert deze oeverdelen.

4.6.9 **Vissen**

Onder de Omgevingswet is een aantal soorten beschermd die met name gerelateerd zijn aan snelstromend water of beken: beekdonderpad, beekprik, elrits, gestippelde alver en kwabaal. Kwabaal komt ook in meren voor. Ondiepe warme delen zijn veelal van belang voor de voortplanting. Stenen en grind op de bodem worden benut voor de voortplanting. Aanwezigheid van slib en detritusbanken is van belang voor het opgroeien van de larven van beekprik. De grote modderkruiper komt voor in (deels) verlandende sloten met een goed ontwikkelde vegetatie.

Alle soorten

- Er worden geen werkzaamheden uitgevoerd in de voortplantingsperiode. Deze periode loopt globaal van maart tot en met augustus en dient te worden bepaald door de ecologisch deskundige.
- Werkzaamheden worden gefaseerd uitgevoerd in ruimte en tijd. Jaarlijks blijft 25% van de vegetatie en waterbodem behouden.
- Bij baggeren wordt bij voorkeur gewerkt met een baggerzuiger.
- Wanneer wordt gewerkt met een baggerbak dient de bak voor de oever te worden omhooggehaald zodat vissen kunnen vluchten. Dezelfde werkwijze geldt voor het schonen met een maai-korf.
- Waterplanten en bagger worden op de kant verspreid en wordt nagelopen op aanwezige vissen en larven. Vissen en larven worden direct teruggeplaatst in het water.
- Als de watertemperatuur te hoog (> 20 °C) of te laag (<5 °C) is, dan is baggeren en leegpompen niet toegestaan.
- Controleer het uitgehaalde slib onder toezicht van de ecologisch deskundige direct op aanwezigheid van dieren. Zet aanwezige dieren over naar andere geschikte wateren in de omgeving. Het terugzetten geldt voor alle in het wild levende soorten, dus niet alleen voor beschermde soorten.

Beekprik

- Op plaatsen waar de beekprik voorkomt, wordt de ecologisch deskundige ingeschakeld. Werkzaamheden faseren en individuen worden zoveel mogelijk weggevangen voordat de baggerwerkzaamheden plaatsvinden. Maximaal 50% van de slib en dood organisch materiaal waar larven in zijn aangetroffen mag worden verwijderd nadat larven zijn afgevangen.

4.6.10 **Weekdieren**

Het gaat hierbij om de platte schijfhoren. De platte schijfhoren leeft vooral in vrijwel stilstaande of zwak stromende wateren met een rijke onderwatervegetatie in het veenweidegebied. Draadwier lijkt van belang voor de ei-afzetting. Grotere volwassen dieren worden ook vaak op andere waterplanten gevonden, zoals op krabbenscheer, grof hoornblad, kikkerbeet, brede en smalle waterpest en op wortels van oeverplanten als de gele lis. In de winter zakken de schelpdieren samen met de waterplanten naar de bodem.

Platte schijfhoren

- Bij werkzaamheden de locaties met waterplanten met eieren of individuen van platte schijfhoren ontzien.
- Werkzaamheden worden uitgevoerd in de maanden september en oktober met uitloop tot in november als vorstperiodes uitblijven. Deze periode valt buiten de kwetsbare voortplantings- en overwinteringsperiode van platte schijfhoren. De ecologisch deskundige bepaalt of uitvoering van werkzaamheden in november mogelijk is.
- Beheer en onderhoud dient gericht te zijn op behoud van de soort en dan met name gericht op de waterkwaliteit. Werkzaamheden dienen gefaseerd te worden uitgevoerd waarbij minimaal 50% per jaar van de watervegetatie en waterbodem gespaard blijft. Hierbij ook de waardevolle locaties (waterplanten met eieren of individuen) ontzien.

4.6.11 **Planten**

Ook op oevers en in wateren kunnen beschermde plantensoorten voorkomen, bijvoorbeeld drijvende waterweegbree. Drijvende waterweegbree groeit in uiteenlopende stilstaande of zwak stromende wateren, ondergedoken of op de oever. De soort heeft baat bij locaties met kale bodems en locaties die niet snel dichtgroeien.

Alle soorten

- Bij maaiwerkzaamheden wordt in overleg met de ecologisch deskundige bepaald hoe het gevoerde beheer moet worden afgestemd op (abiotische factoren van) beschermde plantensoorten.

Drijvende waterweegbree

- Op groeiplaatsen van drijvende waterweegbree is het van belang regelmatig te baggeren om (voedselarme) abiotiek in stand te houden. Bij werkzaamheden exemplaren van de soort zo veel mogelijk ontzien. Gefaseerd uitvoeren en minimaal 50% per jaar handhaven.

4.7 **Graaf- en reparatiewerkzaamheden in het kader van onderhoud en beheer**

De werkzaamheden in deze categorie omvatten het reguliere onderhoud zoals het repareren/functioneel houden van afrasteringen, wegverlichting, terrein- en wegmeubilair, onderhoud en beheer van leidingen, onderhouden en plaatsen peilbuizen en winmiddelen en putregeneratie.

Het plaatsen en onderhouden van (tijdelijke) hekwerken en rasters is toegestaan als bestendig beheer en onderhoud mits deze zowel bij het plaatsen als in de gebruiksfase geen negatieve effecten hebben op beschermde soorten, waaronder versnippering van leefgebied of barrièrewerking voor fauna.

Zie bijlage 3 voor een uitgebreide beschrijving van de maatregelen en de reden van uitvoering.

4.7.1 **Algemene voorzorgsmaatregelen**

- Werk bij het vooraf maaien zodanig dat dieren kunnen ontsnappen. Dat betekent tenminste het werken met lage snelheid (maximaal 7 km/uur) en het gebruik van een wildredder waar nodig.
- Werkzaamheden vinden in eerste instantie overdag plaats om verstoring door verlichting te voorkomen. Als werkzaamheden 's nachts moeten worden uitgevoerd, wordt enkel de werkplek verlicht en uitstraling naar de omgeving voorkomen door gebruik van gerichte armaturen, vleermuisvriendelijke verlichting en/of toepassing van LED-verlichting met een gerichte lichtbundel.
- Er wordt niet gewerkt met een klepelmaaier.
- De maaibalk wordt afgesteld op minimaal 10 centimeter hoogte om het risico op het onbewust doden van dieren te verminderen.
- Laat maaisel waar mogelijk minimaal 48 uur liggen, zodat dieren kunnen vluchten;
- Houd bij de locatiekeuze voor af te zetten maaisel / grond rekening met beschermde soorten die op het land leven / groeien en bedek kwetsbare terreindelen niet;
- Kies in overleg met de ecologisch deskundige de minst waardevolle terreindelen voor afrasteringen. Het gaat bijvoorbeeld om sterk vergraste delen of delen met veel bosopslag.
- Tijdens de werkzaamheden dient schade aan de bodem (bv. insporing) zo veel mogelijk te worden voorkomen (bv. inzet banden met lage spanning of werken in handkracht).

- Maak bij zoveel mogelijk gebruik van vaste beheerpaden en -sporen.

4.7.2 **Vogels**

Bomen en struiken vormen een sleutelfunctie voor een groot aantal vogelsoorten: zangvogels, roofvogels, reigerachtigen, uilen, spechten, duiven, kraaien en eksters en bij kruidige begroeiingen, rietlanden, onbegroeid terrein en bosschages gaat het om nestgelegenheid van grondbroeders en vogels die laag in de vegetatie broeden: rietzangers en andere zangvogels als veldleeuwerik en duinpieper, weidevogels, watervogels, steltlopers, hoenderachtigen, meeuwen of sterns en velduil. Daarnaast bieden kruidige begroeiing en bosschages foerageergebied voor een groot aantal soorten door de aanwezigheid van muizen, zaden en insecten. Ook bieden bomen en struiken beschutting, schuil- en slaapplekken.

Alle soorten

- Bij in kruidige begroeiingen, rietlanden, onbegroeide terreinen en bosschages met rust- of nestplaatsen van beschermde vogelsoorten worden geen werkzaamheden uitgevoerd binnen de soortspecifieke broedperiode óf worden deze delen gemarkeerd en ontzien tijdens de werkzaamheden. Werkzaamheden worden uitgevoerd buiten de soort-specifieke broedperiode(n). In de periode half februari tot en half december kunnen in kruidige begroeiingen, rietland en bosschages broedende vogels aanwezig zijn.
- Verstoring van broedgevallen binnen de broedperiode door werkzaamheden in kruidige begroeiingen, rietlanden, onbegroeide terreinen en bosschages dient voorkomen worden. Laat dan altijd een broedvogelcontrole uitvoeren door een ecologisch deskundige om bewoonde nesten/verdachte broedplekken op te sporen. Indien er nog broedende vogels voorkomen, wacht dan met uitvoering tot na het broedseizoen of spaar nesten (inclusief een soortafhankelijke beschermingszone, nader te bepalen door de ecologisch deskundige). Deze beschermingszone wordt door of op aanwijzing van een ecologisch deskundige gemarkeerd in het veld en genoteerd in het logboek van het ecologisch werkprotocol. De markering wordt direct na werkzaamheden verwijderd.
- Werkzaamheden mogen er niet toe leiden dat jaarrond beschermde nesten van vogels verdwijnen. Indien dat niet mogelijk is, kan de maatregel niet onder de gedragscode voor drinkwaterbedrijven worden uitgevoerd en dient een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit te worden aangevraagd.
- Fasering is ook mogelijk om vestiging / aanwezigheid van broedvogels te voorkomen op het moment dat de (graaf)werkzaamheden worden uitgevoerd. In de periode oktober t/m half februari kunnen werkterreinen ongeschikt gemaakt worden voor broedvogels door de vegetatie zeer kort te maaien of te frezen. In deze periode zijn broedende vogels afwezig. Voer graafwerkzaamheden vervolgens aansluitend uit of juist in de broedperiode van vogels (half februari t/m december). Controleer in de broedperiode voorafgaand aan de werkzaamheden wel of zich daadwerkelijk geen broedvogels gevestigd hebben in het werkgebied.

4.7.3 **Zoogdieren**

Ruigte, rietlanden en bosschages vormen het leefgebied van kleine zoogdieren als (woel)muizen, (water)spitsmuizen, marterachtigen als hermelijn, bunzing, wezel, steen- en boomarter, otter en das maar ook van grote zoogdieren als bever. Verblijven betreffen onder meer muizenholen en burchten van dassen en bevers.

Bever, das en otter

- Houd bij werkzaamheden een afstand van minimaal 20 meter (beschermingszone) tot dassen- en beverburchten en voortplantingsplekken van otter en voer hier geen werkzaamheden uit.

- Buiten de voortplantingsperiode mag ook binnen de beschermingszone gewerkt worden. Voor bovengenoemde soorten gelden de volgende kraamperiodes:
 - Otter: april tot en met augustus;
 - Bever: mei tot en met augustus;
 - Das: december tot en met juni.

Voorkom verlies van de verblijfplaatsen door binnen de beschermingszone met handgereedschap te werken, voldoende dekking te garanderen rond de verblijfplaats door aanwezig groen te behouden (minimaal 30% binnen 20 meter van de burcht of het hol), bestaande ingangen en wissels intact te houden, bij daglicht te werken en werkzaamheden bij verblijfplaatsen van otter en bever niet bij ijsgang uit te voeren. Daarnaast is voor bever van belang dat wintervoorraden takken niet worden weggehaald.

- Binnen de beschermingszone tot dassen- en beverburchten en voortplantingsplekken van otter zijn een kortdurende passage of werkzaamheden aan de andere zijde van het water, spoor of greppel wel toegestaan in de voortplantingsperiode.

Boommarter, bunzing, egel, hermelijn, steenmarter en wezel

- Bij aanwezigheid van een voortplantingsplaats dienen werkzaamheden te worden uitgevoerd buiten de kwetsbare periode. Dit is de voortplantingsperiode van half maart tot en met augustus. Voor egel geldt een winterrustperiode van november tot en met maart op locaties waar overwinterende egels aanwezig zijn. In het leefgebied van deze soorten dient voldoende structuur en dekking aanwezig te blijven door delen niet te bewerken (faseren).

Noordse woelmuis, waterspitsmuis, veldspitsmuis, grote bosmuis, ondergrondse woelmuis en tweekleurige bosspitsmuis

- Werkzaamheden worden niet uitgevoerd in leefgebied van bovenstaande muizensoorten. De leefgebieden worden gemarkeerd door een ecologisch deskundige.
- Als werken in leefgebied onvermijdelijk is, worden werkzaamheden uitgevoerd buiten de kwetsbare voortplantingsperiode van muizensoorten in de maanden september tot en met februari.
- Voorkom aantasting van leefgebied van muizensoorten door vrijkomende grond/ plantmateriaal niet te plaatsen in geschikt leefgebied.
- Fasering is ook mogelijk om aanwezigheid te voorkomen op het moment dat de werkzaamheden (onderhoud kabels en leidingen) worden uitgevoerd. Maak werkerterreinen ongeschikt voor muizensoorten in de periode september tot en met februari door de vegetatie zeer kort te maaien en maaisel af te voeren. Vervolg de werkzaamheden na enkele dagen om dieren de gelegenheid te geven om een ander heenkomen te zoeken.

4.7.4 Amfibieën en reptielen

Voor amfibieën zijn met name kruidige begroeiingen, bosschages en losse elementen als stobben en stronken rondom voortplantingswater van belang. Het biedt beschutting tijdens het zonnen of foerageren. Afhankelijk van de soort, het landschap en beschikbaar habitat kunnen kruidige begroeiing en bosschages ook op grotere afstand van het voortplantingswater amfibieën een schuilplaats bieden.

Voor reptielen gaat het om kruidige begroeiingen in de vorm van heide, schraalgraslanden, pitrus en pijpenstrootjesvegetatie in combinatie met open, zonnige terreinen. De kruidige vegetatie biedt een veilig onderkomen tijdens het zonnen op open plekken, is van belang voor de voedselvoorziening en is ook onderdeel van de voortplantings- en overwinteringsplaatsen.

Alle soorten

- In kruidige begroeiingen vinden geen werkzaamheden plaats in essentieel leefgebied van amfibieën en reptielen als broedhopen en locaties waar overwintering plaatsvindt (plekken met pollen, holen, hopen, stronken en takkenrillen) aanwezig zijn. Deze delen van het leefgebied worden gemarkeerd door een ecologisch deskundige.
- Werkzaamheden dienen te worden uitgevoerd buiten de actieve periode van de soorten. Globaal is de werkperiode van oktober tot en met maart. De exacte periode dient te worden bepaald door een ecologisch deskundige. Locaties waar overwintering plaats vindt (plekken met pollen, holen, hopen, stronken en takkenrillen) blijven behouden. Werkzaamheden dienen gericht te zijn op behoud van schuilmogelijkheden en dekking, afgewisseld met open plekken om te zonnen.
- Fasering is mogelijk om vestiging / aanwezigheid van amfibieën en reptielen te voorkomen om het moment dat de werkzaamheden (onderhoud kabels en leidingen) uitgevoerd worden. In de periode oktober tot en met half februari kunnen werkterreinen ongeschikt gemaakt worden voor amfibieën en reptielen door de vegetatie zeer kort te maaien of te frezen. Hierbij wordt insporing van de grond voorkomen door gebruik van rijplaten en vaste rijroutes. In de overwinteringsperiode (oktober tot en met maart) zijn amfibieën en reptielen over het algemeen diep in de grond aanwezig en daardoor minder gevoelig voor betreding. Voer graafwerkzaamheden vervolgens uit in de actieve periode (april tot en met september) van amfibieën en reptielen. Controleer dagelijks voorafgaand aan de werkzaamheden of amfibieën en reptielen aanwezig zijn in het werkgebied. Verplaats eventuele dieren naar een veilig plek zonder de dieren te beschadigen.

4.7.5 *Dagvlinders*

Het gaat hierbij o.a. om de kommavlinder, veldparelmoervlinder en teunisbloempijlstaart waarbij waardplanten en voedselplanten aanwezig zijn in kruidige vegetatie. Iepenpage, bruine eikenpage en kleine gebruiken juist houtige begroeiing als waardplanten. Waard- en voedselplanten van sleedoornpage kunnen zowel in ruige vegetatie met jonge opslag van sleedoorn als in volgroeide struwelen voorkomen.

Alle soorten

- Duidelijk vast te stellen voortplantingslocaties van beschermde vlindersoorten op waardplanten worden door de ecologisch deskundige opgespoord, gemarkeerd en gespaard tijdens de (maai)werkzaamheden.
- Werkzaamheden vinden plaats buiten de soort-specifieke vliegtijd. Bij werkzaamheden wordt in overleg met een ecologisch deskundige bepaald hoe het gevoerde beheer moet worden afgestemd op (abiotische factoren van) beschermde dagvlinders. Verplaats indien nodig waardplanten naar een plek met vergelijkbaar geschikte groeiomstandigheden of zorg dat na de werkzaamheden opnieuw geschikte groeiomstandigheden voor waardplanten ontstaan in het werkgebied.

4.7.6 *Planten*

Beschermde plantensoorten zijn vaak gebaat bij een voortzetting van het gevoerde beheer. Niet werken op locaties met beschermde plantensoorten is daarom voor deze soorten niet altijd de meest gunstige optie. Van belang is dat het gevoerde beheer zorgt voor een voortzetting van de bestaande situatie.

Alle soorten

- Groeiplaatsen van beschermde plantensoorten worden ontzien bij rijbewegingen en bij tijdelijke opslag van materieel, grond en markeer / spaar groeiplaatsen.
- Werkzaamheden vinden plaats buiten de soort-specifieke zaadzetting. Bij werkzaamheden wordt in overleg met een ecologisch deskundige bepaald hoe het gevoerde beheer moet worden

afgestemd op de (abiotische factoren van) beschermde plantensoorten. Verplaats indien nodig groeiplaatsen naar een plek met vergelijkbaar geschikte groeiomstandigheden of zorg dat na de werkzaamheden opnieuw geschikte groeiomstandigheden ontstaan in het werkgebied (bijvoorbeeld voor één- of tweejarige soorten).

Geraadpleegde bronnen

Literatuur

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (2023). Reikwijdtedocument. Versie 1.1, november 2023.

Vewin (2023). Website van Vewin. <https://www.vewin.nl/vewin-den-haag/Paginas/default.aspx>. Geraadpleegd 10 januari 2024.

Bijlagen

Bijlage 1

Omgevingswet

Omgevingswet

De Omgevingswet (Staatsblad, 2023⁷) regelt de bescherming van Natura 2000-gebieden, soorten en houtopstanden. De volledige wettekst van de Omgevingswet is te vinden op: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0037885/>. Onder de Omgevingswet vallen vier algemene maatregelen van bestuur (AMvB's). Het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal) is een van deze AMvB's en bevat regels van het Rijk over activiteiten in de fysieke leefomgeving en de regels waaraan een gedragscode moet voldoen. Voorliggende gedragscode is gebaseerd op de artikelen 11.45, 11.53 en 11.59 van het Bal en beperkt zich daarmee tot het onderdeel flora- en fauna-activiteit. Afdeling 11.2 van het Bal regelt de bescherming van soorten. De complete lijst met soorten is te vinden in bijlage 2 van de gedragscode.

De bescherming onder Omgevingswet geldt overal in Nederland. Drinkwaterbedrijven zijn daarom niet alleen gehouden aan de Omgevingswet bij werkzaamheden in waterwin- en/of natuurgebieden, maar ook bij de uitvoering van werkzaamheden op bedrijfsterreinen, onderhoud aan gebouwen, puttenvelden, kabel- en leidingtracés, spoelvijvers, infiltratiewateren en dergelijke.

Beschermingsregimes en verbodsbepalingen

Het Bal kent voor flora- en fauna-activiteiten drie verschillende beschermingsregimes voor beschermde soorten. Naast de verschillende beschermingsregimes geldt er ook een specifieke zorgplicht voor flora- en fauna-activiteiten. De specifieke zorgplicht is te vinden in artikel 11.27, Bal en de verschillende beschermingsregimes en bijbehorende verboden zijn te vinden in de paragrafen 11.2.2, 11.2.3 en 11.2.4 van het Bal en zijn hieronder toegelicht.

Beschermingsregime Vogelrichtlijn

Alle van nature in Nederland in het wild levende vogels zijn beschermd volgens het beschermingsregime van de Vogelrichtlijn (paragraaf 11.2.2, Bal). De vogels zijn onderverdeeld in twee categorieën:

1. Vogels met jaarrond beschermde nesten; en
2. Overige vogels waarvan de nesten alleen tijdens het broedseizoen (periode van nestbouw, eileg, broeden en voeren van de jongen op het nest) zijn beschermd.

⁷ Staatsblad 2023, 89, datum 22-03-2023.

Voor vogels gelden de verbodsbepalingen in onderstaande tabel.

Tabel B1 Verbodsbepalingen vogelrichtlijnsoorten

Vogelrichtlijn	
Artikel 11.37, lid 1, onder a, Bal	Het is verboden in het wild levende vogels opzettelijk te doden of te vangen.
Artikel 11.37, lid 1, onder b, Bal	Het is verboden opzettelijk nesten, rustplaatsen en eieren van vogels te vernielen of te beschadigen of nesten van vogels weg te nemen.
Artikel 11.37, lid 1, onder c, Bal	Het is verboden eieren van vogels te rapen en onder zich te hebben.
Artikel 11.37, lid 1, onder d, Bal	Het is verboden opzettelijk vogels te storen, tenzij de storing niet van wezenlijke invloed is op de i.c.m. artikel 11.37, lid 3, Bal
i.c.m. artikel 11.37, lid 3, Bal	staat van instandhouding van de desbetreffende vogelsoort.

Beschermingsregime Habitatrichtlijn

Soorten die zijn beschermd op grond van de Habitatrichtlijn (bijlage IV, onder a) en de Verdragen van Bern (bijlage II) en Bonn (Bijlage I) vallen onder het beschermingsregime van de Habitatrichtlijn (paragraaf 11.2.3, Bal).

Voor deze soorten gelden de verbodsbepalingen in onderstaande tabel.

Tabel B2 Verbodsbepalingen habitatrichtlijnsoorten

Habitatrichtlijn	
Artikel 11.46, lid 1, onder a, Bal	Het is verboden in het wild levende dieren in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te doden of te vangen.
Artikel 11.46, lid 1, onder b, Bal	Het is verboden in het wild levende dieren opzettelijk te verstoren.
Artikel 11.46, lid 1, onder c, Bal	Het is verboden opzettelijk eieren te vernielen of te rapen van in het wild levende dieren.
Artikel 11.46, lid 1, onder d, Bal	Het is verboden voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van in het wild levende dieren te beschadigen of te vernielen.
Artikel 11.46, lid 1, onder e, Bal	Het is verboden planten in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken, te verzamelen, af te snijden, te ontwortelen of te vernielen.

Beschermingsregime andere soorten

Het derde beschermingsregime geldt voor 'andere soorten' (paragraaf 11.2.4, Bal). De andere soorten, ook wel aangeduid als nationaal beschermde soorten, zijn onderverdeeld in twee categorieën:

3. Soorten waarvoor geen provinciale vrijstelling geldt; en
4. Soorten waarvoor wel een provinciale vrijstelling geldt.

In bijlage IX bij het Bal zijn de soorten opgenomen waarvoor dit beschermingsregime geldt. Provincies kunnen in hun omgevingsverordening voor soorten uit Bijlage IX, Bal een vrijstelling opnemen. Welke soorten zijn vrijgesteld verschilt per provincie. Voor deze 'andere soorten' gelden de verbodsbepalingen in onderstaande tabel.

Tabel B3 Verbodsbepalingen 'andere soorten'

Andere soorten	
Artikel 11.54, lid 1, onder a, Bal	Het is verboden in het wilde levende zoogdieren, amfibieën, reptielen, vissen, dagvlinder, libellen en kevers opzettelijk te doden of te vangen.
Artikel 11.54, lid 1, onder b, Bal	Het is verboden vaste voortplantingsplaatsen, rustplaatsen of eieren van dieren opzettelijk te beschadigen of te vernielen.
Artikel 11.54, lid 1, onder c, Bal	Het is verboden vaatplanten in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken, te verzamelen, af te snijden, te ontwortelen of te vernielen.

Specifieke zorgplicht

Naast de verbodsbepalingen geldt de specifieke zorgplicht. In artikel 11.27 van het Bal is de specifieke zorgplicht voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen. De zorgplicht geldt voor eenieder die een flora- en fauna-activiteit uitvoert en houdt in dat iedereen voldoende zorg in acht neemt voor van nature in het wild levende dieren en planten en hun directe leefomgeving. De specifieke zorgplicht geldt voor:

- Van nature in Nederland in het wild levende vogels zoals genoemd in Bijlage I van de Vogelrichtlijn;
- Geregeld in Nederland voorkomende trekvogels zoals bedoeld in artikel 4, lid 2 van de Vogelrichtlijn;

- Van nature in Nederland in het wild levende dieren of planten zoals genoemd in Bijlage II, IV en V van de Habitatrichtlijn;
- Dieren of planten genoemd in Bijlage IX van het Bal;
- Dieren of planten genoemd in de rode lijsten;
- Voor die soorten belangrijke leefgebieden of natuurlijke habitats.

De specifieke zorgplicht geldt dus ook voor niet beschermde soorten.

Er wordt voldaan aan de specifieke zorgplicht (zie ook artikel 11.27, lid 1, Bal) als de activiteit met nadelige gevolgen achterwege wordt gelaten, of maatregelen worden getroffen om nadelige gevolgen te voorkomen, en als de nadelige gevolgen niet kunnen worden voorkomen ervoor wordt gezorgd dat de nadelige gevolgen zoveel mogelijk worden beperkt of ongedaan worden gemaakt.

Vrijstelling van vergunningsplicht

De Omgevingswet biedt voor handelingen die zijn beschreven en aantoonbaar worden uitgevoerd conform een aangewezen gedragscode een vrijstelling van de vergunningplicht (artikel 11.45, artikel 11.53 en artikel 11.59, Bal). De gedragscode is vormvrij, maar dient te zijn gebaseerd op een of meer in de wet genoemde belangen. De gedragscode dient tevens door de Staatsecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur te worden aangewezen onder Omgevingsregeling.

Indien niet gewerkt wordt conform de gedragscode en verbodsbepalingen worden overtreden is een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit nodig. De omgevingsvergunning kan alleen onder bepaalde voorwaarden worden verleend door het bevoegd gezag. Deze voorwaarden zijn hier niet verder uitgewerkt.

Bijlage 2

Beschermde soorten

De omgevingswet kent verschillende beschermingsregimes voor soorten (zie bijlage 1). In onderstaande tabel zijn per beschermingsregime de betreffende soorten opgenomen.

*Voor de jaarrond beschermde nesten geldt dat deze lijst kan verschillen per provincie. In provinciale beleidsregels kan worden teruggevonden van welke soorten de nesten jaarrond beschermd zijn in de desbetreffende provincie.

** De specifieke zorgplicht geldt voor de volgende soorten:

- Van nature in Nederland in het wild levende vogels zoals genoemd in Bijlage I van de Vogelrichtlijn;
- Geregeld in Nederland voorkomende trekvogels zoals bedoeld in artikel 4, lid 2 van de Vogelrichtlijn;
- Van nature in Nederland in het wild levende dieren of planten zoals genoemd in Bijlage II, IV en V van de Habitatrichtlijn;
- Dieren of planten genoemd in Bijlage IX van het Bal;
- Dieren of planten genoemd in de rode lijsten;
- Voor die soorten belangrijke leefgebieden of natuurlijke habitats.

De soorten die vallen onder de specifieke zorgplicht overlappen deels met de soorten die vallen onder de beschermingsregimes van de Vogelrichtlijn, Habitatrichtlijn en andere soorten. De soorten zoals bedoeld in artikel 4, lid 2 van de Vogelrichtlijn, uit bijlage II en V van de Habitatrichtlijn en de soorten genoemd in rode lijsten vormen echter een aanvulling op de soorten die ook onder de andere beschermingsregimes vallen. De specifieke zorgplicht geldt dus ook voor soorten die niet onder een van de andere beschermingsregime vallen.

Tabel B4 Overzicht van soorten per beschermingsregime uit de Omgevingswet.

Legenda kolom beheer en onderhoud:

- Ja: de Gedragscode is van toepassing voor de soort.
- Nee: de Gedragscode is niet van toepassing voor de soort.

Beschermingsregime Vogelrichtlijn	Beheer en onderhoud
Vogels met jaarrond beschermde nesten (verschilt per provincie)*	Ja
Boomvalk	
Buizerd	
Gierzwaluw	
Grote gele kwikstaart	
Havik	
Huisemus	
Kerkuil	

Oehoe	
Ooievaar	
Ransuil	
Roek	
Slechtvalk	
Sperwer	
Steenuil	
Wespendief	
Zwarte wouw	
Vogels zonder jaarrond beschermde nesten	Ja
Beschermingsregime Habitatrichtlijn bijlage IV & Verdrag van Bern bijlage I en II	
Planten	
Geel schorpioenmos	Nee
Groenknolorchis	Ja
Drijvende waterweegbree	Ja
Kleine vlotvaren	Nee
Kruipend moerasscherm	Ja
Liggende raket	Nee
Tonghaarmuts	Nee
Zomerschroeforchis	Nee
Zoogdieren	
Baardvleermuis	Ja
Bechsteins vleermuis	Ja
Bever	Ja
Bosvleermuis	Ja
Brandts vleermuis	Ja
Franjestaart	Ja
Gewone dwergvleermuis	Ja
Gewone grootoorvleermuis	Ja
Grijze grootoorvleermuis	Ja
Grote hoefijzerneus	Nee
Grote rosse vleermuis	Nee
Hamster	Ja
Hazelmuis	Ja
Ingekorven vleermuis	Ja
Kleine dwergvleermuis	Ja
Kleine hoefijzerneus	Nee
Laatvliager	Ja
Lynx	Nee
Meervleermuis	Ja
Mopsvleermuis	Ja
Noordse vleermuis	Nee
Noordse woelmuis	Ja
Otter	Ja
Rosse vleermuis	Ja
Ruige dwergvleermuis	Ja
Tweekleurige vleermuis	Ja
Vale vleermuis	Ja
Watervleermuis	Ja
Wolf	Ja
Wilde kat	Ja
Amfibieën	
Boomkikker	Ja
Geelbuikvuurpad	Nee
Heikikker	Ja
Kamsalamander	Ja
Knoflookpad	Ja
Poelkikker	Ja
Rugstreepad	Ja
Vroedmeesterpad	Ja
Reptielen	
Glade slang	Ja
Muurhagedis	Ja
Zandhagedis	Ja

<u>Vissen</u>	
Europese steur	Nee
Houting	Nee
<u>Weekdieren</u>	
Bataafse stroommossel	Nee
Platte schijfhoren	Ja
<u>Vlinders</u>	
Apollovlinder	Nee
Boszandoog	Nee
Donker pimpernelblauwtje	Nee
Grote vuurvlinder	Nee
Moerasparelmoervlinder	Nee
Pimpernelblauwtje	Nee
Teunisbloempijlstaart	Ja
Tijmblauwtje	Nee
Zilverstreephooibeestje	Nee
<u>Kevers, libellen en haften</u>	
Brede geelrandwaterroofkever	Nee
Bronslibel	Nee
Gestreepte waterroofkever	Ja
Gaffellibel	Ja
Gevlekte witsnuitlibel	Ja
Groene glazenmaker	Ja
Heldenbok	Nee
Juchtleerkever	Nee
Mercuurwaterjuffer	Nee
Noordse winterjuffer	Ja
Oeveraas	Ja
Oostelijke witsnuitlibel	Ja
Rivierrombout	Ja
Sierlijke witsnuitlibel	Ja
Vermiljoenkever	Ja
Beschermingsregime andere soorten	
<u>Planten</u>	
Akkerboterbloem	Ja
Akkerdoornzaad	Nee
Akkerogentroost	Ja
Beklierde ogentroost	Nee
Berggamander	Ja
Bergnactorchis	Ja
Blaasvaren	Ja
Blauw guichelheil	Ja
Bokkenorchis	Ja
Bosboterbloem	Nee
Bosdravik	Ja
Brave hendrik	Ja
Brede wolfsmelk	Ja
Breed wollegras	Nee
Bruinrode wespenorchis	Nee
Dennenorchis	Ja
Dreps	Ja
Echte gamander	Ja
Franjementiaan	Ja
Geelgroene wespenorchis	Ja
Geploide vrouwenmantel	Ja
Getande veldsla	Ja
Gevlekte zonneroosje	Nee
Glad biggenkruid	Ja
Gladde zegge	Nee
Groene nachtorchis	Nee
Groensteel	Nee
Groot spiegelklokje	Ja
Grote bosaardbei	Ja
Grote leeuwenklauw	Ja
Honingorchis	Nee
Kalkboterbloem	Nee

Kalketrip	Nee
Karthuizer anjer	Ja
Karwijselie	Nee
Kleine ereprijs	Nee
Kleine schorseneer	Nee
Kleine wolfsmelk	Ja
Kluwenklokje	Ja
Knollathyrus	Nee
Knolspirea	Nee
Korensla	Ja
Kranskarwij	Nee
Kruiptijm	Nee
Lange zonnedauw	Nee
Liggende ereprijs	Nee
Moerasgamander	Nee
Muurbloem	Ja
Naakte lathyrus	Ja
Naaldenkervel	Nee
Pijlscheefkelk	Ja
Roggelelie	Nee
Rood peperboompje	Nee
Rozenkransje	Ja
Ruw pazelzaad	Ja
Scherpkruid	Ja
Schubvaren	Ja
Schubzegge	Nee
Smalle raai	Ja
Spits havikskruid	Nee
Steenbraam	Nee
Stijve wolfsmelk	Ja
Stofzaad	Ja
Tengere distel	Nee
Tengere veldmuur	Ja
Trosgamander	Nee
Veenbloembies	Nee
Vliegenorchis	Nee
Vroege ereprijs	Nee
Wilde averuit	Ja
Wilde ridderspoor	Ja
Wilde weit	Ja
Wolfskers	Ja
Zandwolfsmelk	Ja
Zinkviooltje	Nee
Zweedse kornoelje	Nee
<u>Zoogdieren</u>	
Aardmuis	Ja
Boommarter	Ja
Bosmuis	Ja
Bunzing	Ja
Damhert	Ja
Das	Ja
Dwergmuis	Ja
Dwergspitsmuis	Ja
Edelhert	Ja
Eekhoorn	Ja
Egel	Ja
Eikelmuis	Ja
Gewone bosspitsmuis	Ja
Gewone zeehond	Nee
Grote bosmuis	Ja
Grijze zeehond	Nee
Haas	Ja
Hermelijn	Ja
Huisspitsmuis	Ja
Konijn	Ja
Molmuis	Ja
Ondergrondse woelmuis	Ja
Ree	Ja
Rosse woelmuis	Ja

Steenmarter	Ja
Tweekleurige bosspitsmuis	Ja
Veldmuis	Ja
Veldspitsmuis	Ja
Vos	Ja
Waterspitsmuis	Ja
Wezel	Ja
Wild zwijn	Ja
Woelrat	Ja
<u>Amfibieën</u>	
Alpenwatersalamander	Ja
Bruine kikker	Ja
Gewone pad	Ja
Kleine watersalamander	Ja
Meerkikker	Ja
Middelste groene kikker	Ja
Vinpootsalamander	Ja
Vuursalamander	Nee
<u>Reptielen</u>	
Adder	Ja
Hazelworm	Ja
Levendbarende hagedis	Ja
Ringslang	Ja
<u>Vissen en kreeftachtigen</u>	
Beekdonderpad	Ja
Beekprik	Ja
Elrits	Ja
Gestippelde alver	Ja
Grote modderkruiper	Ja
Kwabaal	Nee
<u>Dagvlinders</u>	
Aardbeivlinder	Ja
Bosparemoervlinder	Ja
Bruin dikkopje	Ja
Bruine eikenpage	Ja
Duinparemoervlinder	Ja
Gentiaanblauwtje	Ja
Grote paremoervlinder	Ja
Grote vos	Ja
Grote weerschijnvlinder	Ja
Iepenpage	Ja
Kleine heivlinder	Nee
Kleine ijsvogelvlinder	Ja
Kommavlinder	Ja
Sleedoornpage	Ja
Spiegeldikkopje	Ja
Veenbesblauwtje	Nee
Veenbesparemoervlinder	Nee
Veenhooibeestje	Nee
Veldparemoervlinder	Ja
Zilveren maan	Ja
<u>Kevers en libellen</u>	
Beekrombout	Ja
Bosbeekjuffer	Ja
Donkere waterjuffer	Nee
Gevlekte glanslibel	Ja
Gewone bronlibel	Ja
Hoogveenglanslibel	Ja
Kempense heidelibel	Ja
Speerwaterjuffer	Ja
Vliegend hert	Ja

Bijlage 3

Beschrijving werkzaamheden drinkwaterbedrijven

1. Beheer en onderhoud van gebouwen en werken (paragraaf 4.2);
2. Beheer van houtige begroeiingen (paragraaf 4.3);
3. Beheer en onderhoud van kruidige begroeiingen en onbegroeid terrein (paragraaf 4.4), waaronder:
 - a. Begrazing;
 - b. Maaien van graslanden, bermen en rietlanden;
 - c. Maaien, pluggen en chopperen van heide, (veenmos)rietland en (duin)graslanden.
4. Beheer en onderhoud aan (half)verhardingen en faunavoorzieningen (paragraaf 4.5);
5. Beheer en onderhoud van wateren en oevers (paragraaf 4.6), waaronder:
 - a. Uitbaggeren, schonen en leegpompen van slibvelden, spoel- en overstortvijvers;
 - b. Schonen van infiltratiewateren, waaronder het droogzetten of droog laten vallen van infiltratiewateren;
 - c. Onderhoud aan beschoeiing, steigers, dammen, sluizen en duikers;
 - d. Schonen van watergangen en maaien van oevers;
 - e. Baggeren van waterbodems.
6. Graaf- en reparatiewerkzaamheden in het kader van beheer en onderhoud (paragraaf 4.7), waaronder:
 - a. Onderhoud en plaatsen van hekken, (wild)rasters en terreinmeubilair;
 - b. Onderhoud en vervangen van kabels en leidingen op bestaande tracés, inbouw en reparatie;
 - c. Onderhoud en plaatsen van peilbuizen en winmiddelen en putregeneratie.

1. Beheer en onderhoud van gebouwen en werken

Beheer en onderhoud aan bedrijfsgebouwen en werken is nodig voor het veiligstellen van de drinkwatervoorziening. Het gaat hierbij o.a. om onderhoud aan schilderwerk, dakgoten e.d. en onderhoud aan installaties. Gezien de hygiënische eisen die aan bedrijfsgebouwen voor waterwinning gesteld worden, zijn deze gebouwen vaak zo ingericht dat vlemuizen, permanent verblijvende soorten (bijv. uilen) of broedende vogels zoveel mogelijk geweerd worden.

2. Beheer van houtige begroeiingen

Het betreft hier alle zaag- en knipwerkzaamheden zoals kap van bomen, dunnen in bos, afzetten van struweel, snoeien, scheren van heggen, afzetten van knotwilgen en ringen. Het gaat hierbij om bomen en struiken in bos en bosjes, singels, houtwallen, bermen, struweel, hakhout en griend, plantsoen of op oevers en om solitaire (knot)bomen en struiken en om het verwijderen van bos- en struweelopslag in open vegetatie. Bomen en

struiken plegen steeds meer uit te groeien en kunnen daarmee andere soorten / exemplaren of de naastliggende natuurwaarden of gebruiksfuncties belemmeren. Ook treedt opslag op in open vegetatie, zoals heide en schraalland, waardoor deze vegetatie verdrongen wordt.

De werkzaamheden zijn gericht op het behoud of verbetering van de bestaande situatie ten behoeve van de bescherming van flora en fauna. Langs wegen en paden omvat het ook snoeien of kappen ten behoeve van de openbare veiligheid.

Overigens valt het kappen van bomen anders dan uit een oogpunt van beheer en onderhoud van de opstand onder de categorie 'ruimtelijke ontwikkeling en inrichting'. Voor dergelijke werkzaamheden geldt ook het onderdeel houtopstanden van de Omgevingswet. De gedragscode dient niet als vrijstelling van de vergunningplicht of meldplicht voor het kappen van bomen. Voor het kappen van bomen geldt dat de opdrachtgever (het drinkwaterbedrijf) schade moet vermijden en wanneer nodig een omgevingsvergunning dient aan te vragen. De gedragscode kan dienen als hulpmiddel en leidraad om schade te voorkomen en voor het aanvragen van een omgevingsvergunning.

3. Beheer en onderhoud van kruidige begroeiingen en onbegroeid terrein

A. Begrazing

Begrazen kan plaatsvinden op een breed scala van natuurterreinen, zoals bijvoorbeeld graslanden, heidevelden, duingebieden maar ook in bos. Het gaat hier alleen om het begrazen met gehouden dieren als runderen, paarden, geiten en schapen. Begrazing vindt plaats voor het behoud van flora en fauna.

B. Maaien van graslanden, bermen en rietlanden

Het maaien van natuurterrein is bedoeld om de halfnatuurlijke natuurdoelen in stand te houden of in natuurwaarde te verbeteren. Het gaat om extensief beheer: minder dan drie keer maaien per groeiseizoen. Rietlanden komen voor in en langs de oevers van ondiepe wateren zoals infiltratiewateren en langs andere wateren en op als rietland beheerde natte percelen. Het maaien van rietland is noodzakelijk om rietlanden in stand te houden en aldus te behouden als leefgebied voor vogels en andere beschermde soorten. In infiltratiewateren is het jaarlijks maaien van riet noodzakelijk om te voorkomen dat de panden dichtgroeien en de infiltratiecapaciteit afneemt.

Rietlandbeheer kent twee varianten. Als het erom gaat het riet optimaal te laten groeien en een hoge en dichte rietvegetatie te behouden, zoals in de rietteelt en ten behoeve van vogels van rietland, dan wordt in de wintermaanden gemaaid. Als het erom gaat het riet ijl te houden, dan dient in juli of begin augustus gemaaid te worden (de periode voordat riet de nutriënten uit de bladeren opslaat in de wortelstokken). Dit beheer wordt o.a. toegepast in met riet verruigde natte graslanden. Ook in infiltratiewateren wordt riet jaarlijks vroeg gemaaid om het dichtgroeien tegen te gaan.

C. Maaien, plaggen en chopperen van heide, (veenmos)rietland en (duin)graslanden

Het plaggen, maaien en chopperen is bedoeld om de heide, veenmosrietland en duingraslanden in stand te houden of in kwaliteit te verbeteren. Het gaat om kleinschalig, gefaseerd en extensief beheer. Voor heide gaat het met name om plaggen, maaien en chopperen volgens de visgraatmethode of met mozaïekbeheer. Deze handelingen kunnen zowel machinaal (met klein materieel) als handmatig worden uitgevoerd. Ook het afvoeren en/of verwerken van materiaal behoren tot deze handeling.

4. Beheer en onderhoud aan (half)verhardingen en faunavoorzieningen

Het betreft hier het maaien van onverharde en semiverharde paden en wegen, het periodiek schaven / egaliseren van zandpaden en onderhoud van verhardingen (inclusief herbestrating), waarbij binnen een afstand van maximaal 2 meter van de wegen / paden werkzaamheden plaatsvinden. Het onderhoud van bermen wordt hier niet beschreven. Gezien het intensieve onderhoud (minimaal 2 maal per jaar maaien) van wegen en paden zal de kans klein zijn op het aantreffen van beschermde soorten of broedende vogels op de grond. Werkzaamheden kunnen het gehele jaar plaatsvinden, mits de regels onder zorgvuldig werken in acht genomen worden.

5. Beheer en onderhoud van wateren en oevers

A. Uitbaggeren, schonen of leegpompen van slibvelden, spoel- en overstortvijvers

Het periodiek onderhoud van slibvelden, spoel- en/of overstortvijvers is van belang voor de drinkwatervoorziening. Slibvelden, spoel- en/of overstortvijvers zijn in gebruik om het anorganisch slib dat vrijkomt als gevolg van het zuiveren van grond- of oppervlaktewater / drinkwaterproductie op te vangen, zodat het niet in de omgeving terecht komt. Slibvelden, spoel- en/of overstortvijvers kunnen gegraven of natuurlijke laagten zijn, waaruit het spoelwater naar de ondergrond wegzijgt en het slib achterblijft en indroogt. Deze slibvelden, spoel- en/of overstortvijvers bevatten na het spoelen enige tijd water en vallen dan droog. Naarmate de sliblaag dikker wordt, verstopt het systeem en wordt het nodig de sliblaag uit te baggeren of af te graven. Slibvelden, spoel- en/of overstortvijvers kunnen ook betonnen of folie bakken zijn, waarin het slib uit het spoelwater bezinkt. Als deze vol raken wordt het nodig het slib te verwijderen. Daartoe wordt eerst het bovenwater afgepompt. Daarna kan het vloeibare slib worden afgepompt naar een tankwagen of droogbed, of het kan worden uitgegraven of gebaggerd. Het anorganische slib bestaat uit kalk, ijzerhydroxiden, aluminiumhydroxiden e.d. en wordt niet op de oever gezet, maar afgevoerd (Omgevingswet, voorheen Wet Bodembescherming).

Het (half) vloeibaar anorganische slib biedt geen biotoop voor beschermde soorten. Wel is het mogelijk dat op basis van substraatlaag van filterzand of aan randen van een natuurlijke vijver zonder folie of beton een helofytenvegetatie ontstaat. In de waterlaag kunnen vissen of amfibieën voorkomen. Een droogbed biedt zowel een terrestrisch als aquatisch leefmilieu afhankelijk van weersomstandigheden en de verblijftijd. De voorzorgmaatregelen in hoofdstuk 4 zijn zowel op de vloeibare als op de droge afvoer methode van toepassing.

B. Schonen infiltratiewateren

Het periodiek onderhoud van infiltratiewateren is van belang voor de drinkwatervoorziening. Infiltratiewateren dienen om (soms voorgezuiverd) oppervlaktewater in de zandondergrond te laten infiltreren om het na bodempassage terug te winnen en verder te zuiveren tot drinkwater. Infiltratiewateren kunnen zijn vormgegeven als strakke watergangen, maar ook als natuurlijk ogende plassen, zoals in diverse duinwaterwinningen. Aanvoer en infiltratie van water is nodig om voldoende grondwater te kunnen onttrekken voor de drinkwatervoorziening, zonder dat dit leidt tot verzilting van het grondwater of verdroging van het omliggend natuurgebied. Afhankelijk van de bodem en kwaliteit van het geïnfiltreerde water slijt de bodem na enkele tot vele jaren gebruik dicht en neemt de infiltratiecapaciteit af. Door de bodem te schonen van het slib kan de infiltratiefunctie weer hersteld worden en het evenwicht tussen infiltratie en onttrekking behouden. Bij het schonen van infiltratiewateren wordt de aanvoer van water gestaakt en vallen de panden tijdelijk droog.

C. Onderhoud aan beschoeiing, steigers, dammen, sluizen en duikers

Het betreft werkzaamheden om bestaande objecten schoon te houden, te vervangen of te repareren. De werkzaamheden dienen gericht te zijn op het behoud van de bestaande situatie. De werkzaamheden zijn van belang voor de drinkwatervoorziening en/of de veiligheid.

D. Schonen van watergangen en maaien van oevers

Onder 'schoenen' wordt verstaan het weghalen van drijvende of (onder)waterbegroeiingen, het weghalen van afval, vrijhouden van duikers, maaien en afvoeren van onderwatervegetatie en maaien, afvoeren en schonen van oevers. Het regelmatig schonen en maaien is nodig voor het behoud van open water (biotoop) en de aan-of afvoerfunctie van watergangen. Daarmee draagt dit beheer bij aan de veiligstelling van de drinkwatervoorziening en/of aan het behoud van het bestaande hydrologische systeem dat nodig is voor behoud van flora en fauna en/of voor voldoende drooglegging (voorkomen van wateroverlast t.b.v. openbare veiligheid en redenen van sociale of economische aard).

Vijvers en poelen zijn meestal geen onderdeel van het drinkwaterproductieproces, maar dienen als biotoop voor flora en fauna. Voor het behoud van dit biotoop is regelmatig schonen en maaien nodig.

E. Baggeren van waterbodems

Het betreft hier werkzaamheden die tot doel hebben de afvoercapaciteit of doorstroomprofiel van watergangen en inlaatkanalen te herstellen. Daarnaast hebben verschillende drinkwaterbedrijven haventjes in gebruik voor aanvoer van materialen en dienen deze op diepte gehouden te worden. Doorgaans worden deze werkzaamheden niet jaarlijks uitgevoerd. Het baggeren is nodig voor het behoud van de aan-of afvoerfunctie van watergangen, inlaatkanalen en havens. Daarmee draagt dit beheer bij aan de veiligstelling van de drinkwatervoorziening en/of aan het behoud van het bestaande hydrologische systeem dat nodig is voor behoud van flora en fauna en/of voor voldoende drooglegging (voorkomen van wateroverlast t.b.v. openbare veiligheid en redenen van sociale of economische aard).

Vijvers en poelen zijn meestal geen onderdeel van het drinkwaterproductieproces, maar dienen als biotoop voor flora en fauna. Afhankelijk van de snelheid waarmee ze verlanden is het periodiek baggeren nodig voor het behoud van dit biotoop.

6. Graaf- en reparatiewerkzaamheden in het kader van beheer en onderhoud

A. Onderhoud aan en plaatsen van hekken, afrasteringen, wildrasters en terreinmeubilair

Op de terreinen van de drinkwaterbedrijven zijn hekken, afrasteringen, wildrasters en terreinmeubilair, zoals bebording en prullenbakken aanwezig om de drinkwaterinfrastructuur te beschermen en/of om te voorkomen dat dieren ontsnappen of om verstoring van kwetsbare gebieden door recreanten te voorkomen. Het beheer en onderhoud van deze voorzieningen dient dus de drinkwatervoorziening en/of het behoud van flora en fauna. Het betreft hier voornamelijk vervanging of reparaties aan hekken en afrasteringen en wildrasters. Het plaatsen van (tijdelijke) hekwerken en rasters is toegestaan als bestendig beheer en onderhoud mits deze zowel bij het plaatsen als in de gebruiksfase geen negatieve effecten hebben op beschermde soorten, waaronder versnippering van leefgebied of barrièrewerking voor fauna.

B. Onderhoud en vervangen leidingen en kabels op bestaande tracés, inbouw en reparatie

Leidingen en kabels vormen een belangrijk onderdeel van de infrastructuur voor de drinkwatervoorziening. Het onderhoud is nodig voor de leveringszekerheid van drinkwater. De werkzaamheden behelzen het graven en dichtgooien van sleuven t.b.v. onderhoud aan leidingen en kabels. Oppervlaktes boven de leidingen zijn vaak met gras begroeid, soms ook met houtige gewassen en leidingen liggen vaak langs paden of wegen. Het gras wordt kort gehouden en daarom is de kans op het voorkomen van beschermde soorten klein.

C. Onderhouden en plaatsen peilbuizen en winmiddelen en putregeneratie

Voor het waterwinstelsel is een stelsel van drinkwaterwinmiddelen en grondwaterpeilbuizen (waarnemingsputten) in gebruik. Beheer en onderhoud van het stelsel van winmiddelen en peilbuizen is noodzakelijk voor de

zekerstelling van de drinkwatervoorziening en om te voldoen aan de vergunningplicht voor monitoring van effecten van drinkwaterwinning op de omgeving. Daarnaast kunnen peilbuizen in waterwingebieden aanwezig zijn voor bewaking van de abiotische condities in een natuurgebied. Deze bewaking dient het belang van flora en fauna. De peilbuizen dienen om de stijghoogten en grondwaterstanden in de omgeving te monitoren en/of om de kwaliteit van het grondwater te monitoren ter voorkoming van verontreinigingen in het drinkwater.

Het beheer en onderhoud aan peilbuizen bestaat uit het periodiek controleren en zo nodig herstellen van peilbuizen, het uitlezen van drukopnemers of handmatig peilen ten behoeve van de bepaling van grondwaterstanden en het schoonmaken en bemonsteren van peilbuizen voor chemische analyse. Voor het onderhoud aan het meetnet kan het noodzakelijk zijn peilbuizen bij te plaatsen, bijvoorbeeld om gegevensleemten weg te nemen. Het beheer en onderhoud aan de winmiddelen bestaat uit het periodiek controleren en zo nodig herstellen van beschadigde of verstopte putten (putregeneratie). Als calamiteit om de drinkwatervoorziening te kunnen garanderen worden incidenteel met spoed nieuwe winmiddelen aangelegd. Het gaat hier over het algemeen om beperkte ruimtebeslag (gemiddeld 100 m²). Er wordt een gat gegraven, ter plekke beton gestort, de pomp geïnstalleerd en de nieuwe productieput wordt aangesloten op het leidingnetwerk.

Bijlage 4

Format ecologisch werkprotocol

Format ecologisch werkprotocol

Blijkt uit onderzoek dat er in uw werkgebied beschermde soorten aanwezig (kunnen) zijn? Dan vraagt u een ecologisch deskundige¹ om (soortgericht) aanvullend onderzoek te doen. Hij of zij stelt daarna een ecologisch werkprotocol op voor de geplande werkzaamheden. In het werkprotocol staat de vertaling van de gedragscode naar de specifieke locatie, omstandigheden en werkzaamheden. Ook staat hierin hoe er zorgvuldig wordt gehandeld. En hoe er wordt omgegaan met de zorgplicht. De ecologisch deskundige gebruikt daarvoor dit format. Hierin worden de voorzorgsmaatregelen uit de gedragscode afgestemd op:

- de (verwachte) soorten
- de locatie
- het seizoen
- de werkzaamheden

U werkt volgens dit protocol. Zo worden negatieve gevolgen voor (beschermde) planten en dieren voorkomen of beperkt. Het protocol moet altijd op de werklocatie aanwezig zijn bij de werkzaamheden. Ook moet iedereen die werkt in het projectgebied, de inhoud hiervan kennen.

Het ecologisch werkprotocol bestaat in ieder geval uit de volgende onderdelen:

1. Contactgegevens

Ecologisch deskundige

Naam

Telefoonnummer

E-mailadres

Opdrachtgever/initiatiefnemer

Naam

Telefoonnummer

E-mailadres

Aannemer/uitvoerder

Naam

¹ Definitie ecologisch deskundige

Een ecologische deskundige is iemand die ecologisch advies geeft of werkzaamheden begeleidt op het gebied van habitats en soorten. Hij of zij heeft schriftelijk aantoonbare ervaring en specifieke ecologische kennis.

De ecologische deskundige heeft voldoende kennis en jarenlange ervaring om ecologisch onderzoek te kunnen doen. Hij of zij:

- (her)kent de functionaliteit van leefgebieden van beschermde soorten;
- heeft kennis van de algemeen erkende onderzoeksmethoden;
- kan ecologische werkprotocollen uitwerken;
- kan specifieke maatregelen begeleiden.

Telefoonnummer

E-mailadres

2. Werkbeschrijving

Soort werkzaamheden

Omschrijving werkzaamheden

Beschrijf hier welke werkzaamheden er worden uitgevoerd en hoe dit wordt gedaan. En welk materieel daarbij wordt ingezet. Geef ook aan wat de rol is van de ecologisch deskundige voor en tijdens de werkzaamheden.

Gebruikte gedragscode

3. Start werkzaamheden

Startdatum werkzaamheden

Verwachte einddatum

Worden er voor de start van het project al mitigerende maatregelen genomen? Dit gaat om maatregelen die genomen worden om schade aan beschermde soorten te voorkomen of te beperken. Vul dan hieronder de datum in van de voorbereidende werkzaamheden.

Startdatum voorbereidende werkzaamheden

4. Locatie

Beschrijf hieronder de werklocatie en werkgrenzen. U geeft deze grenzen ook aan op de kaart van de bestaande situatie die u toevoegt aan dit protocol. Heeft u foto's van deze situatie? Voeg die dan ook toe.

5. Planning

Beschrijf hier de planning van het project. Denk hierbij ook aan de planning van de te nemen mitigerende maatregelen. Welke maatregelen worden wanneer genomen?

6. Zorgvuldig handelen

Geef hier aan welke soorten tijdens het inventarisatie-onderzoek zijn gevonden in het plangebied. En wat de functie van het gebied is voor die soort(en). Markeer de locatie(s) op een kaart. Voeg deze kaart als bijlage toe aan het Ecologisch werkprotocol.

Beschrijf hier welke mitigerende maatregelen worden genomen. Noem de concrete en praktisch uitvoerbare (activiteit-, soort-, locatie- en tijdspecifieke) maatregelen. Denk daarbij ook aan de mogelijk aan te houden afstand vergeleken met verblijfs- of groeiplaatsen.

Noem hier de gegevens van het ecologisch onderzoek (titel, brongegevens van het natuur- of soortenonderzoek en de datum van het onderzoek en locatiebezoek).

Geef hier aan wat er gedaan moet worden als er tijdens de werkzaamheden een onverwachte soort wordt gevonden.

Bij een controle van de werkzaamheden kunnen wij altijd documenten opvragen. Bijvoorbeeld een logboek, ecologisch onderzoek, activiteitenplan, belangen-of alternatievenonderbouwing. Deze moeten altijd fysiek of digitaal op de locatie beschikbaar zijn.

Bijlage 5

Format vragenlijst evaluatie

Toelichting op de verplichte evaluatie

Als de initiatiefnemer van de gedragscode bent u verantwoordelijk voor het uitzetten van een evaluatie onder de gebruikers van de gedragscode. Deze evaluatie dient te gebeuren tussen jaar drie en vier na goedkeuring van de gedragscode. Daarnaast is het uw taak om alle resultaten van deze evaluatie onder de gebruikers te verzamelen en in een (samenvattend) rapport te verwerken. Dit rapport stuurt u vervolgens aan het eind van jaar vier op naar RVO.

De evaluatie heeft als doel om, onder de gebruikers van de gedragscode, te evalueren of deze in de praktijk uitvoerbaar is. Mogelijk bent u als initiatiefnemer ook zelf gebruiker van de gedragscode. Op basis van de resultaten kan een eventueel volgende gedragscode op punten aangepast en/of verbeterd worden.

Voor de evaluatie dient het bijgesloten format met vragen gebruikt te worden. Het staat u, als initiatiefnemer, vrij om extra vragen aan het format toe te voegen.

Bij of in de gedragscode dient een evaluatieplan opgenomen te worden, dit plan omvat in ieder geval de volgende onderdelen:

- U heeft tenminste de vragen van het evaluatieformat opgenomen;
- U geeft aan hoe u (mogelijke) gebruikers van de gedragscode bij de evaluatie bereikt en betreft;
- U geeft aan hoe u de evaluatie coördineert; en
- U geeft aan wanneer u start met de evaluatie en wanneer het evaluatierapport gereed zal zijn.

Wanneer de evaluatie is afgerond verstuurd u deze naar: omgevingswetnatuur@rvo.nl, onder vermelding van "Evaluatie gedragscode [naam gedragscode]".

Heeft u nog vragen over dit onderwerp? Hiervoor kunt u terecht bij uw contactpersoon, met in cc graag omgevingswetnatuur@rvo.nl.

Wat fijn dat u deze enquête in gaat vullen! Dit is uw kans om uw mening te laten horen over de Gedragscode soortenbescherming van **NAAM INITIATIEFNEMER**, zie ook de naar u gestuurde vooraankondiging. Hoe bevalt de Gedragscode en welke ideeën leven er over een nieuwe Gedragscode die **opgesteld moet worden**? Om dit te evalueren is een vragenlijst opgesteld, waarin we u, als ervaringsdeskundige, een aantal vragen willen stellen. We vragen u naar zeven thema's:

- Algemene informatie
- Onderzoek, ecologisch werkprotocol en toetsing
- Effectiviteit beschermende maatregelen
- Werkbaarheid en gebruiksvriendelijkheid van de Gedragscode
- Doeltreffendheid Gedragscode
- Input nieuwe Gedragscode
- Mogelijke toekomstige wijzigingen rond de Gedragscode

Wij verzoeken u ook de vragenlijst in te vullen indien u niet werkt met de Gedragscode soortenbescherming van **NAAM INITIATIEFNEMER**. Ook deze informatie is relevant voor de evaluatie. U zult in dat geval slechts enkele vragen hoeven te beantwoorden. Het invullen van de gehele vragenlijst duurt circa 30 minuten. Ieder thema eindigt met een mogelijkheid om extra toelichtingen toe te voegen. De vragen gaan over de periode **20XX** tot heden.

De enquête is anoniem, tenzij u zelf aangeeft dat wij u kunnen benaderen voor eventueel aanvullende vragen. Naast de enquête zullen wij ook een aantal focusgroep gesprekken organiseren om meer verdiepend in te gaan op de gedragscode en het werken hiermee, in de laatste vraag in de vragenlijst, kunt u aangeven of u hieraan mee wilt werken. Indien u dat wilt, vult u dan uw e-mailadres in zodat wij contact met u op kunnen nemen.

We vragen u de vragenlijst in te vullen voor **DATUM**. Wij danken u alvast voor uw medewerking!

Graag brengen wij deze evaluatie bij zoveel mogelijk mensen onder de aandacht. Kent u opdrachtnemers (aannemers, ingenieur bureaus of ecologische adviesbureaus) die de evaluatie mogelijk ook in willen vullen? Wij vragen u dan om de e-mail met de uitnodiging naar deze link dan door te sturen, met in de **CC: XXXXXXXXXXXX**
Indien u naar aanleiding van deze enquête vragen of opmerkingen heeft, dan kunt u die richten aan:

NAAM: MAILADRES

NAAM: MAILADRES

Algemene informatie over u

1. Bij welk organisatieonderdeel/welke organisatie werkt u?
Indien niet in functie bij opdrachtgever:
 - Aannemer
 - Ecologisch adviesbureau
 - Projectontwikkelaar
2. In hoeveel activiteiten/projecten heeft u te maken gehad met de Gedragscode

Onderzoek, ecologisch werkprotocol en toetsing

3. Vindt voorafgaand aan de werkzaamheden in de projecten waar u bij betrokken bent nader natuurwaardenonderzoek plaats?
Indien niet altijd, waarom niet?
4. Vindt u dat uit de Gedragscode duidelijk blijkt voor welke soorten en activiteiten de gedragscode geldig is?
5. Is het ecologisch werkprotocol altijd vindbaar en op locatie van de werkzaamheden aanwezig?

Maatregelen

6. Maakt u weleens mee dat er niet volgens de regels van de Gedragscode gewerkt wordt waar dat wel zou moeten? Zo ja, waarom gebeurt dit?
7. Zijn de uit te voeren maatregelen bekend gemaakt aan de uitvoerenden? Zo ja, hoe?
8. Wat zijn uw ervaringen met het vastleggen en archiveren van de maatregelen?

Werkbaarheid en gebruiksvriendelijkheid van de Gedragscode

9. Kunt u toelichten in hoeverre u het eens bent met de volgende stelling? *'Het is voor mij duidelijk waar ik terecht kan met vragen over (het gebruik van) de Gedragscode'*
10. Kunt u toelichten in hoeverre u het eens bent met de volgende stelling? *'Het is voor mij duidelijk wanneer ik de Gedragscode mag/kan toepassen'*
11. Kunt u toelichten in hoeverre u het eens bent met de volgende stelling? *'Het is voor mij duidelijk welke beschermende maatregelen ik kan/moet nemen'*

12. Is binnen de sector helder wie met de gedragscode kan werken en waar de gedragscode te vinden is?

13. Zijn de verantwoordelijkheden duidelijk vastgelegd in de gedragscode?

14. Is bij u voldoende bekend wie u als deskundige moet inschakelen (indien van toepassing) en waaraan deze moet voldoen?

15. Wat zijn de voor- en nadelen van het werken met de gedragscode?

Doeltreffendheid Gedragscode

16. Mist u informatie in de gedragscode, of is de gedragscode juist te uitgebreid?

17. Kunt u toelichten op welke wijze het toepassen van de gedragscode uw werkproces heeft beïnvloed ten opzichte van een vergunningsaanvraag? (bv met betrekking tot administratieve lasten of doorlooptijd van de procedure)

18. Geeft in uw ogen het werken met de Gedragscode voldoende bescherming voor de wettelijk beschermde soorten? Licht dit toe.

Input nieuwe Gedragscode

19. Op welke punten kunnen de Gedragscode en het werkproces volgens u verbeterd worden?

20. Vindt u het belangrijk betrokken te worden bij het opstellen van de nieuwe Gedragscode? Zo ja, welke wijze heeft uw voorkeur?

- Online presentatie van de veranderingen in de nieuwe Gedragscode
- Mogelijkheid tot review van de gedragscode voordat deze ingediend wordt
- Deelname in een meedenk groep
- Geen behoefte aan

U kunt hier uw e-mail-adres achterlaten wanneer u een bijdrage wilt leveren aan de nieuwe Gedragscode.

Dank

Hartelijk bedankt voor het invullen van deze enquête. We waarderen de tijd die u hiervoor heeft genomen en nemen uw input mee in de evaluatie en de ontwikkeling van de Gedragscode.